

ศึกษาหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรี ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
A STUDY OF THE 4 PAṬIPADĀS AND THE 5 INDRIYAS
IN THERAVĀDA BUDDHISM

นางยุวเรศ พลชา

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

ศึกษาหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

นางยุวเรศ พลชา

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A STUDY OF THE 4 PAṬIPADĀS AND THE 5 INDRIYAS
IN THERAVĀDA BUDDHISM**

MRS. YUVARET POLCHA

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)**

**Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand**

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ..... ประธานกรรมการ

(พระมหาสมบุญ วุฑฺฒิกโร, ดร.)

..... กรรมการ

(พระมหาทวิ มหาปญฺโญ, ผศ.ดร.)

.....กรรมการ

(ผศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร)

.....กรรมการ

(ดร.นันทพล โรจนโกศล)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาทวิ มหาปญฺโญ, ผศ.ดร. ประธานกรรมการ

ผศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัย : นางยุวเรศ พลชา

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาทวี มหาปญฺโญ (ละลง) ผศ.ดร.ป.ธ.๘,พธ.บ.(ปรัชญา),

ศน.ม.(พุทธศาสนศึกษา), M.Phil.,Ph.D.(Buddhist Studies)

: ผศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร ป.ธ.๘,พธ.บ.(ปรัชญา),พธ.ม.(พระพุทธศาสนา)

Ph.D.(Pali&Buddhist Studies),B.H.U.,India

วันสำเร็จการศึกษา : ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นการศึกษาหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ เพื่อศึกษาหลักปฏิบัติ ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อศึกษาการปรับอินทรีย์ ๕ ให้สมดุลในพระพุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการวิจัยพบว่า ความหมายของ ปฏิบัติ ๔ ทั้งความหมายตามรูปศัพท์ ในพระไตรปิฎก และคัมภีร์รุ่นต่อมา รวมถึงจากทรรศนะของนักวิชาการในยุคปัจจุบันต่างก็ให้ความหมายในทำนองเดียวกัน คือ การปฏิบัติ เป็นการจำแนกความแตกต่างแห่งการปฏิบัติ ๔ ประการ เรียกว่า ปฏิบัติ ๔ เป็นการปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสในพระพุทธศาสนาที่ เรียกว่า การปฏิบัติกรรมฐาน และพบว่าในปฏิบัติ ๔ แสดงถึงการปฏิบัติกรรมฐานของบุคคลผู้ปฏิบัติจำแนกตามสติปัญญา แบ่งเป็น ๓ จำพวก ที่สามารถบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา ได้แก่ (๑) ทุกขาปฏิบัติ ทันทปัญญา คือปฏิบัติลำบาก บรรลุได้ช้า เป็นการปฏิบัติของบุคคลประเภทเนยยะ (๒) ทุกขาปฏิบัติ จิปปาปัญญา คือปฏิบัติลำบาก บรรลุได้เร็ว เป็นการปฏิบัติของบุคคลประเภทวิปจิตัญญู (๓) สุขขาปฏิบัติ ทันทปัญญา คือปฏิบัติสะดวก แต่บรรลุได้ช้า เป็นการปฏิบัติของบุคคลประเภทวิปจิตัญญู (๔) สุขขาปฏิบัติ จิปปาปัญญา คือปฏิบัติสะดวก ทั้งบรรลุได้เร็ว เป็นการปฏิบัติของบุคคลประเภทอุคฆฏิตัญญู

ความหมายของอินทรีย์ คือ ธรรมที่มีความเป็นใหญ่ มีความเป็นใหญ่ในหน้าที่ตน มีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องนั้น ๆ ความหมายในพระไตรปิฎกและคัมภีร์รุ่นต่อมา ตลอดจนความหมาย

ในเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง ได้ให้ความหมายที่ออกมาในทิศทางเดียวกัน มีการจำแนกอินทรีย์ ออกเป็น ๕ ประการ คือ (๑) สัทธินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธา (๒) วิริยอินทรีย์ อินทรีย์คือวิริยะ (๓) สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ (๔) สมาธินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ (๕) ปัญญาอินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา อินทรีย์ทั้ง ๕ มีความสำคัญในการปฏิบัติกรรมฐานจะต้องมีการปรับอินทรีย์ทั้ง ๕ ให้สมดุล คือเป็นการปรับอินทรีย์เสมอกันเป็นคู่ๆ กล่าวคือ ปรับศรัทธาให้เสมอกับปัญญา และปรับปัญญาให้เสมอกับศรัทธา ปรับวิริยะให้เสมอกับสมาธิ และปรับสมาธิให้เสมอกับวิริยะ ส่วนสตินั้นยังมีมากก็ยิ่งดี เป็นตัวกลางประสานได้ทุกกรรม เมื่อมีการฝึกฝนอบรมมโนอินทรีย์ทั้ง ๕ ให้สมดุลสม่ำเสมอ จะทำให้ได้รับประโยชน์สูงสุด คือการบรรลุเป็นพระอรหันต์

สำหรับหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท จากการศึกษาพบว่าการปฏิบัติที่ประสบความสำเร็จในแต่ละปฏิปทานั้นมีความเกี่ยวข้องกับอินทรีย์ ๕ โดยการที่เป็นพันธุภิญญา หรือจิตปาภิญญานั้น ขึ้นอยู่ความสมบูรณ์และได้สมดุลของอินทรีย์ ๕ กล่าวคือ การที่มีอินทรีย์ที่แก่กล้าจะทำให้บรรลุได้เร็ว ส่วนผู้มีอินทรีย์อ่อนนั้นจะบรรลุได้ช้า และพบว่า บุคคลในแต่ละปฏิปทาเมื่อมีการจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสม ก็จะสามารถพบกับความบริบูรณ์และสมดุลแห่งอินทรีย์ซึ่งเป็นผลของการปฏิบัติ แม้การปฏิบัติจะแตกต่างกันแต่จุดหมายปลายทางที่เหมือนกันคือพระนิพพาน

Thesis Title : A Study of the 4 Paṭipadās and the 5 Indriyas
in Theravāda Buddhism

Researcher : Mrs.Yuvaret Polcha

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Assist. Prof. Dr. Phramaha Tawee Mahapanyo (Lalong), Pali IX,
B.A.,M.A., M. Phil., Ph.D. (Buddhist Studidies)

: Assist. Prof. Dr.Samiddhipol Netnimit, Pali IX, B.A.,M.A.,
Ph.D.(Pali&Buddhist Studidies),B.H.U.,India.

Date of Graduation : 25 February 2012

ABSTRACT

This thesis is a study of the 4 Paṭipadās and the 5 Indriyas in Theravāda Buddhism with 3 objectives, namely : 1. To study the principles of the 4 Paṭipadās in Theravāda Buddhism. 2. To study the principles of adjustment of the 5 Indriyas to be balance in Theravāda Buddhism. 3. To study the principles of the 4 Paṭipadās and the 5 Indriyas in Theravāda Buddhism.

From the research, it is found that the meaning of the 4 Paṭipadās (line of conduct), according to the word form, in the three Holy Baskets and the later Scriptures and also the opinions from the present scholars who gave the similar meaning is the practice. It is the division of 4 practices. It is called the 4 Paṭipadās. The practice of Buddha Dhamma to escape from suffering in Buddhism called the practice of meditation. Moreover, it is found that the four types of practice show the practice of meditation. The intelligence is divided into three classes to cause the people to attain enlightenment in Buddhism, namely : 1. Dukkhā-Paṭipadās and Dandhā-Bhiññā both of which mean the difficult practice and the slow attainment. It is the type of practice by a person who is guidable (the trainable) 2. Dukkhā-Paṭipadās and Khippā-Bhiññā both of which mean the difficult practice, but it is the quick attainment. It is the type of practice by a person who understands after a detailed treatment (the intellectuality) 3. Sukhā-Paṭipadās and Dandhā-Bhiññā both of which mean the convenient practice, but the slow attainment. It is the

type of practice by a person who understands after a detailed treatment (the intellectuality)

4. Sukhā-Paṭipadās and Khippa-Bhiñṇā both of which mean the convenient practice and the quick attainment. It is the type of practice by a person who is of quick intuition (the genius one; the intuitive one).

The meaning of the word “Indriya” according the patterns of words is that the doctrines of being great are of the responsibility in such and such matters. Moreover, the meaning of the words in the Holy Scriptures as well as the writing of relevant technical documents is agreeable with one another. There is also the division of Indriyas which are of five patterns, namely : 1. Saddhindriya, the faculty of faith confidence. 2. Viriyindriya, the faculty of effort. 3. Satindriya, the faculty of mindfulness. 4. Samādhindriya, the faculty of concentration. 5. Paññindriya, the faculty of wisdom. Regarding the above mentioned five faculties, there is the importance in practising the meditation in which there must be the adjustment of the five Indriyas. That is to say, it is the adjustment of a pair of the Indriyas that is to say to adjust the Faith to the Wisdom and to adjust the Wisdom to the Faith. Moreover, it is to adjust the Effort to the Concentration and to adjust Concentration to the Effort. . Regarding the mindfulness, the more the better. The mindfulness is the central to co-operate with all the Dhammas. When there is the usual training of the 5 Indriyas, there will be the progress in the practice of Dhamma and the achievement of the Arahantaship.

The 4 Paṭipadās and the 5 Indriyas in Theravāda Buddhism from the study, it is found that the practice with the success of such behavior is also relevant to the subject of 5 Indriyas, that is Dandhā-Bhiñṇā or Khippā-Bhiñṇā depending on the integrity and the balance of 5 Indriyas. That is to say: To have the strong faculty will cause one to attain the Enlightenment quickly. For the person with weak faculty, the enlightenment can be slow. Moreover, it is found that each person in the individual Paṭipadās who is in the right path when managed properly in practice and can be found in the path, to the fullness and balance of the 5 Indriyas as the results of the practice. Though the practice is different, but the destination the same, that is Nibbana.

กิตติกรรมประกาศ

ขอนอบน้อมแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้เป็นพระอรหันต์ ผู้ห่างไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ผู้เสด็จไปแล้ว ด้วยดี ผู้รู้แจ้งโลก ผู้เป็นสารถิที่ฝึกบุรุษที่สมควรฝึกได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า ผู้เป็นศาสดาของเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยธรรม เป็นผู้เจริญจำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์

ขอนอบน้อมแด่พระธรรมคำสอนที่พระองค์ทรงเคารพและบูชา

ขอนอบน้อมแด่หมู่พระอรหันตสงฆ์ ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบทั้งหลาย

ขอกราบเท้าคุณบิดามารดา และกราบคุณครูบาอาจารย์ทั้งหลาย

ขอกราบขอบพระคุณคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ผู้บริหาร คณาจารย์ และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน ตลอดจนคณะกรรมการจากบัณฑิตวิทยาลัย ที่คอยติดตามแจ้งข่าว แนะนำให้ความช่วยเหลือ และอำนวยความสะดวกในทุก ๆ ด้าน

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาทวี มหาลาภ โสภณ ฌ.ศ.ดร.ป.ธ.๕, พธ.บ.(ปรัชญา) สน.ม.(พุทธศาสนศึกษา), M.Phil., Ph.D.(Buddhist Studies) พระอาจารย์ประธานที่ปริกษาวิทยานิพนธ์ และ ฌ.ศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร ป.ธ.๕, พธ.บ.(ปรัชญา), พธ.ม.(พระพุทธศาสนา), Ph.D.(Pali & Buddhist Studies), B.H.U., India อาจารย์ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ที่ให้คำแนะนำการทำวิทยานิพนธ์ด้วยดีเป็นอย่างยิ่งตลอดมา ผู้ศึกษาขอกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาวิระศักดิ์ ธมฺมช โส (ป.ธ.๕) วัดจักรวรรดิราชาวาส-วรมหาวิหาร และพระมหาอภิสิทธิ์ วิริโย (ป.ธ.๕) วัดสังเวชวิศยาราม ท่านเป็นผู้แนะนำหนังสือและแนวทางในการสืบค้นข้อมูล และให้คำแนะนำเป็นอย่างดีตลอดมา

ขอกราบขอบพระคุณห้องสมุดวัดเขาพุทธโคดม อ.ศรีราชา จ.ชลบุรี ที่ให้การเอื้อเฟื้อให้ยืมหนังสือเป็นอย่างดียิ่ง

ขอกราบขอบพระคุณประธานและคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน ที่ได้ช่วยให้คำแนะนำแก้ไขปรับปรุงให้วิทยานิพนธ์มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณสามีและลูกชายทั้งสองที่ให้โอกาสและให้การสนับสนุนในการศึกษาครั้งนี้ ตลอดจนศิษย์พี่รุ่น ๒๒ และเพื่อน ๆ ป.โท รุ่น ๒๓ ภาคพิเศษ ทุกท่านที่คอยให้กำลังใจด้วยดีตลอดมา

หากจะมีคุณประโยชน์ใด ๆ ทั้งปวงที่เกิดจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ข้าพเจ้าขอน้อมนอบนอบบูชาคุณพระรัตนตรัย คือ พุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา และบูชาทเวทิตาต่อคุณบิดา มารดา ตลอดจนคุณครูบาอาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาให้ตั้งแต่ต้นจนบรรลุวัตถุประสงค์ทุกประการ และขออุทิศส่วนกุศลทั้งหมดทั้งมวลให้แก่เหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลาย

นางยุวเรศ พลชา

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย	๖
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ หลักปฏิบัติ ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๙
๒.๑ ความหมายของปฏิบัติ	๙
๒.๑.๑ ความหมายตามรูปศัพท์	๙
๒.๑.๒ ความหมายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก	๑๐
๒.๑.๓ ความหมายในทรรสนะของนักวิชาการพระพุทธศาสนา	๑๑
๒.๒ ประเภทของปฏิบัติ ๔	๑๓
๒.๒.๑ ทุกขาปฏิบัติ ทันทาภิญา	๑๓
๒.๒.๒ ทุกขาปฏิบัติ จิปปาภิญา	๑๔
๒.๒.๓ สุขาปฏิบัติ ทันทาภิญา	๒๑
๒.๒.๔ สุขาปฏิบัติ จิปปาภิญา	๒๔
๒.๓ ปฏิบัติ ๔ กับ บุคคล ๔	๒๗

๒.๓.๑ บุคคลประเภททุกขาปฏิบัติทา ทันธาภิญญา	๒๗
๒.๓.๒ บุคคลประเภททุกขาปฏิบัติทา จิปปาภิญญา	๒๘
๒.๓.๓ บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติทา ทันธาภิญญา	๓๐
๒.๓.๔ บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติทา จิปปาภิญญา	๓๑
๒.๔ ปฏิบัติทา ๔ กับกรรมฐาน	๓๔
๒.๔.๑ ความหมายของกรรมฐาน	๓๔
๒.๔.๒ ประเภทของกรรมฐาน	๓๗
๒.๔.๓ วิธีปฏิบัติกรรมฐาน	๓๘
๒.๔.๔ วิธีปฏิบัติกรรมฐานกับบุคคล ๔	๔๑
๒.๔.๕ วิธีปฏิบัติกรรมฐานและบุคคล ๔ กับปฏิบัติทา ๔	๔๒
บทที่ ๓ การปรับอินทรีย์ ๕ ให้สมดุลในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๔๓
๓.๑ ความหมายของอินทรีย์	๔๓
๓.๑.๑ ความหมายตามรูปศัพท์	๔๓
๓.๑.๒ ความหมายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก	๔๔
๓.๑.๓ ความหมายในวรรณคดีของนักวิชาการพระพุทธศาสนา	๔๖
๓.๒ ประเภทของอินทรีย์ ๕	๔๘
๓.๒.๑ สัทธินทรีย์	๔๘
๓.๒.๒ วิริยอินทรีย์	๕๔
๓.๒.๓ สตินทรีย์	๕๘
๓.๒.๔ สมาธิอินทรีย์	๖๔
๓.๒.๕ ปัญญาอินทรีย์	๖๘
๓.๓ ความสำคัญของอินทรีย์ ๕	๗๑
๓.๓.๑ ความสำคัญระดับองค์รวมของอินทรีย์ ๕	๗๑
๓.๓.๒ ความสำคัญของสัทธินทรีย์	๗๓
๓.๓.๓ ความสำคัญของวิริยอินทรีย์	๗๔
๓.๓.๔ ความสำคัญของสตินทรีย์	๗๕
๓.๓.๕ ความสำคัญของสมาธิอินทรีย์	๗๖
๓.๓.๖ ความสำคัญของปัญญาอินทรีย์	๗๘

๓.๔	ปัจจัยต่อเนื่องกันระหว่างแต่ละอินทรีย์	๓๘
๓.๕	การปรับอินทรีย์ให้สมดุล	๓๙
๓.๕.๑	ความสำคัญของการปรับอินทรีย์	๓๙
๓.๕.๒	หลักการปรับอินทรีย์ให้สมดุล	๔๐
๓.๕.๓	ประโยชน์ของการปรับอินทรีย์ให้สมดุล	๔๖
๓.๖	พระอรหันต์ในฐานะบุคคลที่มีอินทรีย์สมบูรณ์และสมดุล	๕๓
๓.๖.๑	คุณสมบัติของบุคคลที่มีอินทรีย์สมบูรณ์และสมดุล	๕๓
๓.๖.๒	ลักษณะการบรรลุเป็นบุคคลที่มีอินทรีย์สมบูรณ์และสมดุล	๕๖
๓.๖.๓	ปัจจัยที่สนับสนุนการบรรลุเป็นบุคคลที่มีอินทรีย์สมบูรณ์ และสมดุล	๕๘
บทที่ ๔	หลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๐๐
๔.๑	ลักษณะอินทรีย์ของบุคคลแต่ละปฏิบัติ	๑๐๐
๔.๑.๑	ลักษณะอินทรีย์ของบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา	๑๐๐
๔.๑.๒	ลักษณะอินทรีย์ของบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา	๑๐๑
๔.๑.๓	ลักษณะอินทรีย์ของบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา	๑๐๒
๔.๑.๔	ลักษณะอินทรีย์ของบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา	๑๐๓
๔.๒	การจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมกับบุคคลแต่ละปฏิบัติ	๑๐๔
๔.๒.๑	การจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมกับบุคคล ประเภททุกขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา	๑๐๔
๔.๒.๒	การจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมกับบุคคล ประเภททุกขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา	๑๐๖
๔.๒.๓	การจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมกับบุคคล ประเภทสุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา	๑๑๑
๔.๒.๔	การจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมกับบุคคล ประเภทสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา	๑๑๒
๔.๓	กรณีศึกษาการจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมกับบุคคลแต่ละปฏิบัติ	๑๑๖
๔.๓.๑	กรณีศึกษาการจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมของบุคคล ประเภททุกขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา	๑๑๖

เรื่อง

หน้า

๔.๓.๒	กรณีศึกษาการจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมของบุคคล ประเภททุกขาปฏิบัติ จิปาถะ	๑๑๕
๔.๓.๓	กรณีศึกษาการจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมของบุคคล ประเภทสุขาปฏิบัติ ทันทะ	๑๒๒
๔.๓.๔	กรณีศึกษาการจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมของบุคคล ประเภทสุขาปฏิบัติ จิปาถะ	๑๒๓
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ		๑๒๕
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๒๕
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๒๘
บรรณานุกรม		๑๒๙
ประวัติผู้วิจัย		๑๓๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

๑.๑ คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย การอ้างอิงโดยระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ดังตัวอย่าง เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๕. หมายถึง ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๑ ข้อ ๓๑๑ หน้า ๒๘๕ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก

วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
 ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
 ที.ปา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)
 ม.มู. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก์ (ภาษาไทย)
 ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก์ (ภาษาไทย)
 ม.อุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปรปิณณาสก์ (ภาษาไทย)
 สั.ส. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
 สั.ข. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค (ภาษาไทย)
 สั.สพ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สพายตนวรรค (ภาษาไทย)
 สั.ม. (บาลี) = สุตตันตปิฎก สัญญุตตนิกาย มหาวารวคคปาติ (ภาษาบาลี)
 สั.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (ภาษาไทย)
 อ.จตุกก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
 อ.นวก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต (ภาษาไทย)
 ขุ.อุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน (ภาษาไทย)
 ขุ.อิติ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ (ภาษาไทย)
 ขุ.สุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต (ภาษาไทย)

ช.เถร.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ช.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานีเทศ	(ภาษาไทย)
ช.ป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ป.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ปุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)

๑.๒ คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

อักษรย่อที่ใช้อ้างอิงคัมภีร์อรรถกถา ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยระบุคำย่อคัมภีร์/ลำดับเล่ม (ถ้ามี)/ ชื่อ(ถ้ามี)/หน้า เช่น อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑/๑๒/๑๕๕ หมายถึง อภิธมฺมปิฎก ธรรมสงคณี อภฺจฺจสาลินิอภฺจฺจกถา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ชื่อ ๑๒ หน้า ๑๕๕ ในการอ้างอิงอรรถกถา ภาษาไทย กำหนดอักษรย่อโดยอนุวัตตามตัวเลขประจำเล่มอรรถกถาภาษาไทยซึ่งปัจจุบันมีเฉพาะ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยระบุชื่อย่อคัมภีร์/เล่ม/ภาค/หน้า ตัวอย่างเช่น ช.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓/๔๔๒ หมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๓ หน้า ๔๔๒ เป็นต้น

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ม.ม.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	มูลปัณณาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	จตุกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.เถร.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	เถรคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงคณี	อภฺจฺจสาลินิอภฺจฺจกถา	(ภาษาบาลี)
-----------	--------	---	-------------	-----------	-----------------------	------------

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการปฏิบัติ มีจุดหมายที่สูงสุด คือ การหลุดพ้นจากสังสารวัฏ เป็นไปเพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพาน อันเป็นบรมสุขที่เป็นยอดปรารถนาของผู้ปฏิบัติที่ต้องการจะไปได้ให้ถึง แต่การที่ไปถึงซึ่งฝั่งพระนิพพานนั้นต้องมีฝึกฝนและพัฒนา มีความอดทน และพากเพียรปฏิบัติตามหลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยในหลักคำสอนที่สำคัญในพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นบำเพ็ญตนให้ถึงพร้อมโดยความไม่ประมาท คือ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม และการทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว^๑ ปราศจากกิเลส คือ ราคะ โทสะ และโมหะ สำหรับปฏิบัติทาบนเส้นทางอริยมรรคนั้นมีความยากง่ายในการปฏิบัติที่แตกต่างกันไป การฝึกฝนและพัฒนาคุณภาพของมนุษย์ที่ต้องเริ่มพัฒนาภายในจิต ซึ่งเป็น การยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นจากปกติ เป็นจิตใจที่พัฒนาแล้ว เปรียบเสมือนเพชรที่เจียรระไน ความงามของเพชร เป็นสิ่งบุคคลผู้แสวงหาและต้องการ แต่ความงามของจิตใจที่เจียรระไนแล้ว เป็นยอดของความงามทั้งหมด^๒ ในพระพุทธศาสนามีการปฏิบัติกรรมฐานซึ่งเป็นวิธีการฝึกคน ให้เจริญงอกงามให้เข้าใจถึงสภาวะธรรมตามความเป็นจริง พระพุทธเจ้าทรงแสดงวิธีฝึกกรรมฐานแบบต่าง ๆ ไว้มากมายเพื่อให้เหมาะสมกับลักษณะอุปนิสัยและความสามารถที่แตกต่างกันในแต่ละบุคคล ซึ่งในพระสังฆธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาเปิดเผยแสดงแก่เวไนยสัตว์นั้น เป็นไปเพื่อการดับทุกข์ทั้งปวง ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอันหาที่สุดไม่ได้อีกต่อไป เป็นจุดหมายที่สำคัญยิ่งของพระพุทธศาสนา

การที่จะไปถึงจุดหมาย คือ พระนิพพานนั้นมีความยากง่ายแตกต่างกันออกไป ซึ่งแต่ละบุคคลจะประสบความสำเร็จ บรรลุตามสิ่งที่ตนปรารถนานั้น มีองค์ประกอบอื่นอีก หลากหลายมีปัจจัยมากมาย ทั้งที่การเป็นผู้ที่มีบุญอันทำไว้แล้วในกาลก่อน^๓ และการที่มีเป้าหมายที่ แน่วแน่แก่การปฏิบัติ รวมถึงการที่มีความมั่นคงศรัทธาในคำสอน ทำให้เกิดความพากเพียรใน

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๐.

^๒ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ฉฺยณสิทฺธิ ป.ธ. ๕), **คู่มือสอบอารมณกรรมฐาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า คำปรารภ (๕).

^๓ สมเด็จพระมหาธีรราชวงศ์ (พิมพ์ ธรรมโร), **มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา), หน้า ๘๗-๑๐๗.

การปฏิบัติ และด้วยองค์ประกอบที่แตกต่างกัน เป็นเหตุให้การปฏิบัติเพื่อการบรรลุผลของแต่ละบุคคลแตกต่างกันไป วิธีการปฏิบัตินั้นเรียกว่าทางดำเนินเพื่อให้ถึงจุดหมาย คือ “ปฏิบัติ”

ปฏิบัติ คือ ทางดำเนินหรือข้อปฏิบัติในทางที่ดงาม^๔ ในที่นี้หมายถึง ทางดำเนินหรือการปฏิบัติแบบที่เป็นทางดำเนินเพื่อให้ถึงจุดหมาย คือความหลุดพ้นหรือสิ้นอาสวะ^๕ ตามที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎก ปฏิบัติซึ่งเป็นทางดำเนินให้ถึงจุดหมายนั้นมี ๔ อย่างหรือที่เรียกว่า “ปฏิบัติ ๔”^๖ ได้แก่

๑. ทุกขา ปฏิปทา ทันทาภิญา (ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า)
๒. ทุกขา ปฏิปทา จิปปาภิญา (ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว)
๓. สุขา ปฏิปทา ทันทาภิญา (ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า)
๔. สุขา ปฏิปทา จิปปาภิญา (ปฏิบัติสะดวก ทั้งรู้ได้เร็ว)

ในพระพุทธพจน์แสดงหลักปฏิบัติ ๔ ว่าเป็นแนวการปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นของแต่ละบุคคลที่ต่างกันไปใน ๔ ประเภทดังกล่าว พระพุทธองค์ทรงชี้แจงว่า อินทรีย์ ๕^๗ คือตัวกำหนดให้รู้ช้าหรือเร็ว กล่าวคือ ถ้าอินทรีย์ ๕ อ่อนไปก็รู้ได้ช้า ถ้าอินทรีย์ ๕ แข็งกล้าก็รู้ได้เร็ว เพราะอินทรีย์ ๕ เต็มบริบูรณ์ก็เป็นพระอรหันต์^๘ จะกล่าวได้ว่าความบริบูรณ์แห่งอินทรีย์ ๕ เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งแสดงถึงการเป็นผู้มีการปรับความสมดุลแห่งอินทรีย์ได้สำเร็จแล้วนั่นเอง

“ความสมดุล” คือ ความเสมอกัน ความเท่ากัน^๙ ในพระพุทธศาสนาความสมดุลแห่งร่างกายและจิตใจและสติปัญญา นับได้ว่าสำคัญทำให้สามารถบรรลุผลได้ การปรับสมดุลในทางพระพุทธศาสนา เป็นการปรับสมดุลแห่งอินทรีย์ ๕ ประการ คือ สรทธา วิริยะ สติ สมาธิ

^๔ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘,ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ อธิบายศัพท์และแปลความหมายคำวัดที่ชาวพุทธควรรู้, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันสันติธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๔๘๕.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๐.

^๖ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๒/๑๑๒-๑๑๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๕, อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๑-๑๖๓/๒๒๖-๒๓๐, อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๖-๑๖๘/๒๓๓-๒๓๕, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๖๖-๑๖๗/๖๓, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๒๐๖-๒๔๓/๓๐-๓๕, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๑/๕๑๓-๕๑๔.

^๗ อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๑-๑๖๓/๒๒๖-๒๓๐.

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๘๗๖.

^๙ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๒๔.

และปัญญา^{๑๐} เป็นหลักธรรมในชุดปฏิบัติธรรมทั่วไปตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด^{๑๑} เป็นทางแห่งอริยมรรคที่เมื่อเจริญพร้อมถึงที่ ก็จะถึงขีดและขณะหนึ่ง ซึ่งองค์มรรคทั้งหมดร่วมกันทำหน้าที่ให้เกิดญาณอันแรงกล้าสว่างขึ้นมาเห็นสังขาร และกำจัดกวาดล้างกิเลสที่หุ้มห่อบีบคั้นจิตออกไป^{๑๒}

การศึกษาหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนานี้ น่าจะทำให้ทราบถึงการบ่มอินทรีย์ให้บริบูรณ์และสมดุลได้อย่างไร และสำหรับผู้แสวงหาทางอันประเสริฐได้มีความพากเพียรฝึกฝนอบรมอินทรีย์โดยวิธีการต่าง ๆ ตามแนวคำสอนซึ่งมีความหลากหลายในวิธีการปฏิบัติแต่ละคนมีขั้นตอนและวิธีการปฏิบัติที่แตกต่างกันไปตามอุปนิสัย และเหตุปัจจัยที่ตั้งสมมาที่แตกต่างกัน ในพระพุทธศาสนาพระอรชกถาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น เหล่านี้มีในปฏิปทา ๔ อย่าง ไม่มีปฏิปทาที่ ๕ หรือ ที่ ๖ เพราะบุคคลใดบุคคลหนึ่งผู้ดับกิเลสแล้ว ดับกิเลสอยู่ หรือจักดับกิเลส ย่อมดับได้ด้วยปฏิปทา ๔ อย่างนี้^{๑๓} ฉะนั้น บุคคล ๔ จำพวกที่จำแนกไว้ในปฏิปทา ๔ นี้จึงเป็นตัวแปรที่สำคัญอย่างยิ่งในการที่จะศึกษาว่ามีลักษณะอย่างไร และในการปฏิบัติของบุคคลเหล่านี้ได้มีการจัดการกับอินทรีย์ให้สมบูรณ์และสมดุลได้อย่างไร มีปัจจัยใดบ้างที่นำมาส่งเสริมให้มีความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติและที่สำคัญได้บรรลุธรรมอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยจะนำเสนอเกี่ยวกับ ความหมาย ประเภท ลักษณะ ความสำคัญและหลักปฏิบัติ พร้อมทั้งหลักการปรับอินทรีย์ ๕ ให้สมดุล ตลอดจนศึกษาการจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมในแต่ละปฏิปทาว่าเป็นอย่างไร ทั้งนี้เพื่อเป็นการเพิ่มพูนความรู้ทางด้านหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนา อันจะเป็นประโยชน์แก่กุลต่อการปฏิบัติเพื่อให้ถึงจุดหมายอันไพบูลย์ของพุทธบริษัทเป็นลำดับต่อไป

^{๑๐} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔๗๑-๖๕๐/๒๕๒-๓๕๕, อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๑-๑๖๓/๒๒๖-๒๓๐, พ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๕๔-๒๐๗/๒๕๐-๓๔๕.

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ*, หน้า ๘๗๕.

^{๑๒} *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๘๘๖.

^{๑๓} พระธรรมบาลเถระ, *เนตติอรชกถา*, แปลโดย พระคันธสารากิจวงศ์, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีไอเซ็นเตอร์, ๒๕๕๑), หน้า ๕๓๑.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักปฏิบัติ ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการปรับอินทรีย์ ๕ ให้สมดุลในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตในการศึกษาไว้ ๒ ด้าน ได้แก่

๑.๓.๑ **ขอบเขตด้านเนื้อหา** มุ่งเน้นที่จะศึกษาถึงหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยจะนำเสนอเกี่ยวกับรายละเอียดของหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ อันประกอบไปด้วยความหมาย ประเภท ลักษณะ ความสำคัญและหลักปฏิบัติ ตลอดจนศึกษาการจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมในแต่ละปฏิบัติที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓.๒ **ขอบเขตด้านเอกสาร** มุ่งเน้นศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส รวมถึงตำราและคัมภีร์อื่นที่เกี่ยวข้องงานวิจัยนี้

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ หลักปฏิบัติ ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร ?
- ๑.๔.๒ การปรับอินทรีย์ ๕ ให้สมดุลในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร?
- ๑.๔.๓ หลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร ?

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ **การปรับอินทรีย์** หมายถึง การปรับความพร้อม เป็นการเรียนรู้และพัฒนาตนเองให้สอดคล้องกับความบริบูรณ์แห่งอินทรีย์ ๕ ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๕.๒ **ปฏิบัติ ๔** หมายถึง แนวการปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นของแต่ละบุคคลที่แตกต่างกันใน ๔ ประเภท คือ ๑. ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา (ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า) ๒. ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา (ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว) ๓. สุขขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา (ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า) ๔. สุขขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา (ปฏิบัติสะดวก ทั้งรู้ได้เร็ว)

๑.๕.๓ **สมดุล** หมายถึง ความเสมอกัน ความเท่ากัน ความบริบูรณ์พร้อม

๑.๕.๔ **อินทรีย์ ๕** หมายถึง อินทรีย์ ๕ ประการ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง มีดังนี้ คือ

๑) พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๘)^{๑๔} ได้กล่าวเรื่อง ปฏิปทา ๔ ไว้ใน หนังสือ “ภูมิวิลาสินี” ว่า ปฏิปทาที่บรรลุผลเพื่อได้สำเร็จพระอรหันต์ และเข้าสู่พระปรินิพพาน อันเป็นแดนอมตะนั้น แต่ละท่านแต่ละคนย่อมไม่เหมือนกัน คือบางท่านได้ อย่างยากลำบาก บางท่านปฏิบัติได้โดยง่ายไม่ต้องลำบากเท่าใด บางท่านได้บรรลุผลเร็ว บางท่านต้องปฏิบัติเป็นเวลานานกว่าจะได้บรรลุผล การที่แตกต่างกันไปเช่นนี้เพราะ วาสนาบารมีและอินทรีย์อันเป็น เครื่องมือแห่งการปฏิบัติไม่เหมือนกัน แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อมีความเลื่อมใสศรัทธาปฏิบัติแล้ว ก็ ย่อมไม่แคล้วที่จะได้มีโอกาสบรรลุคุณวิเศษ คือ ความเป็นผู้หมดกิเลสสิ้นอาสวะเป็นแน่แท้

๒) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๑๕} ได้กล่าวเรื่อง ปฏิปทา ๔ ไว้ใน หนังสือ “พุทธธรรม” ว่า ในพุทธพจน์แสดงปฏิปทา ๔ ว่าด้วยแนวการปฏิบัติธรรมที่แตกต่างกันไป ๔ ประเภท คือ บางพวกปฏิบัติลำบากทั้งรู้ได้ช้า บางพวกปฏิบัติลำบากแต่รู้ได้เร็ว บางพวกปฏิบัติ สะดวกแต่รู้ได้ช้า บางพวกปฏิบัติสะดวกทั้งรู้ได้เร็ว พระพุทธองค์ทรงชี้แจงว่าตัวการที่กำหนดให้รู้ ได้ช้าหรือเร็วก็คือ อินทรีย์ ๕ กล่าวคือ ถ้าอินทรีย์ ๕ อ่อน ไปก็รู้ได้ช้า ถ้าอินทรีย์ ๕ แก่ล้าก็รู้ได้เร็ว แม้แต่การที่พระอนาคามีแตกต่างกันออกไปเป็นประเภทต่าง ๆ ก็เพราะอินทรีย์ ๕ เป็นตัวกำหนด ด้วย กว้างออกไปอีก ตามปกติ ความพร้อมและความหย่อนแห่งอินทรีย์ ๕ นี้แล เครื่องวัด ความสำเร็จ เป็นอริยบุคคลชั้นต่าง ๆ

๓) พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ)^{๑๖} ได้กล่าวเรื่อง ปฏิปทา ๔ ไว้ใน หนังสือ “ธรรม ปริทรรศน์ ๒” ว่า ปฏิปทา หมายถึงการประพฤติปฏิบัติของพุทธบริษัททั้งหลาย แต่เน้นไปที่ พุทธบริษัทฝ่ายบรรพชิต การบรรลุผลของพุทธบริษัทเหล่านั้น มีความยาก มีความง่าย แตกต่างกันอยู่ จำแนกได้ ๔ ประเภท คือ ๑. ปฏิบัติลำบาก ทั้งที่รู้ได้ช้า ๒. ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว ๓. ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า ๔. ปฏิบัติสะดวก ทั้งรู้ได้เร็ว บุคคล ๔ ประเภทนี้ เป็นการบ่งชี้ให้เห็น ถึงสิ่งที่อยู่เบื้องหลังของคน ซึ่งมีการแสดงชี้แจงไว้แตกต่างกัน ตามพื้นฐานสติปัญญาของคน เหล่านั้น

^{๑๔} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๘), ภูมิวิลาสินี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๗), หน้า ๖๕๖-๖๕๘.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๘๗๖.

^{๑๖} พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), ธรรมปริทรรศน์ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๑-๒๔๓.

๑.๖.๒ วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง มีดังนี้ คือ

๑) พระมหาอำนาจ อานนุโท (จันทร์เปล่ง)^{๑๓} ได้กล่าวถึง การบรรลุลหกรรม ไว้ใน วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเรื่องการบรรลุลหกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” สรุปผลการวิจัยได้ว่าการบรรลุลหกรรมนั้น สิ่งสำคัญประการแรก คือ การศึกษาถึงหลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง แสดงไว้ โดยเฉพาะโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เป็นหลักธรรมที่นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อการ บรรลุลหกรรมโดยเฉพาะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในวาระต่าง ๆ กันเพื่อให้เหมาะกับจริตนิสัย ของแต่ละบุคคล โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประกอบด้วย สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิเบทาพ ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมีองค์ ๘ แต่ละหมวดธรรมมีความสมบูรณ์อยู่ในตัว ผู้ ปฏิบัติจะถือหลักธรรมหมวดไหนในการปฏิบัติก็สามารถบรรลุลหกรรมได้เช่นเดียวกัน สภาวะของ การบรรลุลหกรรมและช่วงจังหวะในการบรรลุลหกรรมนั้นมีความแตกต่างกัน แล้วแต่ประสบการณ์และ ภูมิหลังของแต่ละบุคคล

๒) แม่ชีระวีวรรณ ทุมมาจารินี (งานวิสุทธิพันธ์)^{๑๔} ได้กล่าวถึง สภาวะธรรมและปัจจัย ต่าง ๆ ของผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษา สภาวะญาณ เบื้องต้นของผู้เข้าปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ณ สำนักวิปัสสนากรรมฐาน วัดพระธาตุ ศรีจอมทอง วรวิหาร” สรุปผลการวิจัยได้ว่า ผลจากการสังเกตและการถามตอบสอบถามนั้น สภาวะของผู้ปฏิบัติแต่ละคนเป็นไปไม่แน่นอน จำเป็นต้องดูสภาวะหลาย ๆ ด้านประกอบกัน ผู้ ปฏิบัติบางคนมีสภาวะที่ปรากฏให้สังเกตได้ยาก บางคนมีสภาวะที่ปรากฏและสังเกตได้ง่าย โดยผล จากการวิจัยนี้เป็นอาการ โดยย่อ เพื่อใช้เป็นหลักในการวินิจฉัยผลการวิจัยยังสามารถที่จะแสดงเป็น นัยได้ว่า การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจะต้องพิจารณาทั้งสภาวะธรรมภายในและภายนอกพร้อมกัน พร้อมทั้งการพินิจถึงเหตุปัจจัยจากอดีตที่ผ่านมาว่าเคยทำเหตุปัจจัยนั้นมาก่อนหรือไม่ ซึ่ง สภาวะธรรมและเหตุดังกล่าวมีผลต่อการปฏิบัติคือ บางคนปฏิบัติลำบากสำเร็จช้า บางคนปฏิบัติ ลำบากสำเร็จเร็ว บางคนปฏิบัติง่ายสำเร็จช้าบางคนปฏิบัติง่ายแต่สำเร็จเร็ว นอกจากนี้การกระทำใน ปัจจุบัน ความตั้งใจในการกำหนดรูปนาม ทั้งภายนอกและภายใน อย่างประณีตบรรจงจดจ่อ ต่อเนื่องในทุกๆ อิริยาบถตั้งแต่ตื่นนอนจนถึงเข้านอน คำแนะนำของพระวิปัสสนาจารย์ที่มีความ

^{๑๓} พระมหาอำนาจ อานนุโท (จันทร์เปล่ง), “การศึกษาเรื่องการบรรลุลหกรรมในพระพุทธศาสนา เถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒).

^{๑๔} แม่ชีระวีวรรณ ทุมมาจารินี, “การศึกษาสภาวะญาณเบื้องต้นของผู้เข้าปฏิบัติวิปัสสนาตามหลัก สติ-ปัฏฐาน ๔ ณ สำนักวิปัสสนากรรมฐานวัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

เข้าใจและมีประสบการณ์ในการซักถามสภาวะธรรมต่าง ๆ และการปรับอินทรีย์ของผู้ปฏิบัติให้เสมอกัน ก็เป็นอีกปัจจัยสำคัญในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้สภาวะญาณเบื้องต้น ของผู้ปฏิบัติเจริญก้าวหน้าขึ้นไปเป็นลำดับ ตั้งแต่สภาวะญาณ ๑ ไปจนถึงมรรค ผล นิพพาน

๓) พระสุภีร์ สุตตวงวน^{๑๕} ได้กล่าวถึง การปรับสมุคแห่งอินทรีย์ ไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง “วิเคราะห์วิธีการปรับอินทรีย์ให้สมคูลในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔” สรุปผลการวิจัย ได้ว่า ความแตกต่างแห่งอินทรีย์ทำให้มีความแตกต่างแห่งเหตุและผลของการปฏิบัติ กล่าวคือ บางคนปฏิบัติสะดวก บางคนปฏิบัติลำบาก และการปฏิบัติที่เกิดผลเร็วหรือช้า ล้วนมีปัจจัยมาจากการปรับสมคูลของอินทรีย์ ไม่เพียงแต่เท่านั้น การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่เกิดผลล่าช้ายังอาจส่งผลให้ผู้ปฏิบัติเกิดความย่อท้อในการปฏิบัติ ดังนั้น อินทรีย์ ๕ จึงเป็นสิ่งที่สำคัญต่อโยคีผู้ปฏิบัติธรรมที่จะต้องนำกระบวนการปรับอินทรีย์ไปใช้ในการปฏิบัติ เพื่อความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติ

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สรุปได้ว่ามีผู้กล่าวถึงหลักปฏิบัติ ๔ ในแง่ของการปรับสมคูลของอินทรีย์เป็นหลักที่เกื้อกูลต่อการบรรลุอรหัตผลโดยภาพกว้าง ซึ่งสามารถนำมาสนับสนุนงานวิจัยชิ้นนี้ได้ และประเด็นหลัก ๆ คือ ความหมาย ประเภท ลักษณะ และหลักการปรับอินทรีย์ให้สมคูลในพระพุทธศาสนา ตลอดจนการจัดการกับอินทรีย์ให้เหมาะสมในแต่ละปฏิบัติ เหล่านี้ไม่ปรากฏในงานวิจัยชิ้นอื่น ๆ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาในเรื่องหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนี้ให้ละเอียดเป็นลำดับต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ จากคัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑.๗.๒ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ วรรณคดี ฎีกาอนุฎีกา ปกรณวิเสศ รวมถึงตำราและคัมภีร์อื่นที่เกี่ยวข้องงานวิจัยนี้

๑.๗.๓ รวบรวม เรียบเรียง วิเคราะห์ สังเคราะห์ ข้อมูล

๑.๗.๔ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

^{๑๕} พระสุภีร์ สุตตวงวน, “วิเคราะห์วิธีการปรับอินทรีย์ให้สมคูลในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑).

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบหลักปฏิบัติ ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบการปรับอินทรีย์ ๕ ให้สมดุลในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๓ ทำให้ทราบหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บทที่ ๒

หลักปฏิบัติ ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ จะนำเสนอ ความหมาย และ ประเภทของปฏิบัติ พร้อมทั้งหลักปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับหลักปฏิบัติ ๔ โดยได้ตั้งประเด็นในการศึกษาไว้ ๔ หัวข้อ ดังนี้คือ (๑) ความหมายของปฏิบัติ (๒) ประเภทของปฏิบัติ ๔ (๓) ปฏิบัติ ๔ กับบุคคล ๔ (๔) ปฏิบัติ ๔ กับกรรมฐาน ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์ชั้นรองตามลำดับโดยจะชี้ให้เห็นถึงรายละเอียดในแต่ละปฏิบัติเพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาเป็นลำดับต่อไป

๒.๑ ความหมายของปฏิบัติ

งานวิจัยนี้จะนำเสนอความหมายของปฏิบัติทั้งตามรูปศัพท์ และความหมายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ชั้นรอง ตลอดจนความหมายในความเห็นของนักวิชาการพระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความหมายตามรูปศัพท์

คำว่า ปฏิบัติ มาจากภาษาบาลี แยกศัพท์ดังนี้คือ

ปฎิ (เฉพาะ,ตอบ,ทวน,กลับ) + **ปท** (ไป,ถึง,เป็นไป) + **อ** ปัจจัย^๑

ได้รูปศัพท์ว่า **ปฏิบัติ** มีรูปเป็น **อิตถิลิงค์**^๒

ตามหลักไวยากรณ์มีรูปเป็น **ปฎิ+ปท+อ** เมื่อสำเร็จรูป ได้รูปศัพท์ว่า “ปฏิบัติ” มีความหมายว่า ทาง ทางดำเนิน การปฏิบัติ ข้อปฏิบัติ ความประพฤติ ความปฏิบัติ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปฏิปชชติ เอตยาติ ปฏิปทา. ปฏิบุพโพ,ปท คตย. อ. (ปฏิบัติ บทหน้า ปท ธาตุในความหมายว่า ไป,ถึง,เป็นไป อ ปัจจัย) หรือ วิเคราะห์ว่า ปฏิปชชน วา ปฏิปทา การดำเนินไปชื่อว่า ปฏิปทา^๓

จากความหมายตามรูปศัพท์ ปฏิบัติ คือ ข้อปฏิบัติ ความประพฤติ การปฏิบัติหรือทางดำเนิน

---

^๑ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕๖.

^๒ พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, จัดพิมพ์โดย สำนักเรียนวัดปากน้ำ, (กรุงเทพมหานคร : อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๒๕.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒๕.

๒.๑.๒ ความหมายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

ในพระไตรปิฎกมีข้อความหลาย ๆ ที่กล่าวถึง ปฏิปทาโดยตรง มีความหมาย คือ ข้อปฏิบัติ ดังเช่น ข้อความที่พระพุทธองค์ทรงเปิดโอกาสให้พระภิกษุซักถามเพื่อไม่ให้มีความเคลือบแคลงสงสัยในศาสนาของพระองค์ ก่อนที่พระองค์จะปรินิพพาน ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุแม้เพียงรูปเดียวพึงมีความสงสัยหรือความเคลือบแคลงใน พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มรรค หรือในปฏิปทา (ข้อปฏิบัติ) เธอทั้งหลายจงถามเถิด จะได้ไม่เสียใจในภายหลังว่า พระศาสดายังอยู่ต่อหน้า เราไม่กล้าทูลถามในที่เฉพาะพระพักตร์^๔

จากข้อความที่มีในพระไตรปิฎกนี้ ระบุไว้ว่า ปฏิปทา หมายถึง เป็นข้อปฏิบัติที่สามารถดำเนินให้ถึงจุดหมายปลายทางในพระพุทธศาสนาได้ เพราะในท้ายพระสูตรนี้ ไม่มีพระภิกษุรูปใดเคลือบแคลงสงสัยในพระพุทธองค์เลยแม้ว่าพระองค์จะตรัสถึง ๓ ครั้ง และท้ายที่สุดพระพุทธองค์ทรงรับรองถึงความสำเร็จไว้ว่า

ตถาคตมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้ดีว่า ในภิกษุสงฆ์นั้น แม้ภิกษุเพียงรูปเดียวก็ไม่มี ความสงสัยหรือความเคลือบแคลงในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มรรค หรือในปฏิปทาใน จำนวนภิกษุ ๕๐๐ รูป ภิกษุผู้มีคุณธรรมชั้นต่ำสุด เป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า^๕

นอกจากนี้ ยังพบว่า ในพระไตรปิฎกมีการกล่าวถึง ปฏิปทา ในความหมายที่เป็น การปฏิบัติเพื่อเป็นประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เรียกว่า ปฏิปทานุตตริยะ หมายถึง การปฏิบัติอันยอดเยี่ยม^๖ และมีพระพุทธพจน์ที่แสดงข้อปฏิบัติที่เกี่ยวกับประโยชน์ที่สำคัญสูงสุดคือการอยู่ประพฤติเพื่อความบริสุทธิ์ ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอัญเจียรณีย์ปริพาชกพึงถามเธอทั้งหลายว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อกำหนดรู้ทุกขนั้นอยู่หรือ” เธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงตอบอัญเจียรณีย์ ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า “ผู้มีอายุทั้งหลายมีมรรค มีปฏิปทาเพื่อกำหนดรู้ทุกขนั้นอยู่” มรรค เป็นอย่างไร ปฏิปทาเพื่อกำหนดรู้ทุกขนั้น เป็นอย่างไร คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล ได้แก่ ๑. สัมมาทิฐิ ... ๘. สัมมาสมาธิ นี้คือมรรค นี้คือปฏิปทาเพื่อกำหนดรู้ทุกข^๗

^๔ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๗/๑๖๕.

^๕ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๗/๑๖๖.

^๖ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๓.

^๗ ส.ม. (ไทย) ๑๕/๕/๕.

จากพระพุทธพจน์ที่ยืนยันถึงข้อปฏิบัติ นั้นคือปฏิบัติเพื่อความสำเร็จในพระพุทธศาสนามีอยู่อย่างแน่นอน โดยนัยแห่งความหมายนี้ ปฏิบัติ ก็เป็นข้อปฏิบัติที่เป็น การปฏิบัติเพื่อจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ นั่นเอง และที่มีความชัดเจนเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยเฉพาะ พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ตรง ๆ ที่เป็นข้อหนึ่งใน อริยสัจ ๔ เกี่ยวกับ มรรค คือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ซึ่งเป็นหมวดธรรมที่สำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา ความว่า

อริยสัจ ๔ ได้แก่ ๑. ทุกขอริยสัจ (อริยสัจคือทุกข์) ๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ (อริยสัจ คือเหตุเกิดแห่งทุกข์) ๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ (อริยสัจคือความดับแห่งทุกข์) ๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสัจ (อริยสัจคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์) นี้คือธรรม ๔ ประการ ที่ควรรู้อย่าง^๘

หมวดธรรมคือ อริยสัจ ๔ นี้คือ หัวใจแห่งพระพุทธศาสนา เป็นอริยสัจธรรมที่ พระพุทธองค์ทรงค้นพบและนำมาเปิดเผยเป็นปฏิบัติที่สำคัญที่สุด ในการนำพาสรรพสัตว์สู่ความหลุดพ้นจากวัฏฏทุกข์ทั้งปวง

กล่าวโดยสรุป ปฏิบัติ โดยความหมายที่ปรากฏในพระไตรปิฎกได้นิยามไว้ในทิศทาง เดียวกัน คือความประพฤติ และข้อปฏิบัติ จากการศึกษาพบว่า เป็นข้อปฏิบัติที่ควรนำมาปฏิบัติ นั้นหมายถึง การปฏิบัติ และเป็นการปฏิบัติที่เป็นเครื่องดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนานั้นเอง

๒.๑.๓ ความหมายในทรรศนะของนักวิชาการพระพุทธศาสนา

ในคัมภีร์รุ่นต่อมา มีนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ได้ให้ความหมายของปฏิบัติ เอาไว้โดยมีความหมายสอดคล้องในทำนองเดียวกัน ดังนี้

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสเถระ ได้ให้ความหมายของปฏิบัติไว้ว่า “ปฏิบัติ” คือ การปฏิบัติ โดยอธิบายว่า การเจริญภาวนาสมาธิที่ดำเนินไป นับตั้งแต่ลงมือสำรวจจิต เจริญกรรมฐานครั้งแรกจนถึงอุปจารมานของฌานนั้น ๆ เกิดขึ้น เรียกว่า ปฏิบัติ คือ การปฏิบัติ^๙

^๘ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๘.

^๙ พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียง โดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : ธนาพรส จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๕.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘,ราชบัณฑิต) ได้ให้ความหมายของปฏิบัติ ไว้ว่า “ปฏิบัติ” คือ ทางดำเนิน ข้อปฏิบัติ แนวทางปฏิบัติ ความประพฤติ ในทางธรรมมักปรากฏ ต่อท้ายคำอื่น ๆ เช่น มัชฌิมาปฏิบัติ หมายถึง ข้อปฏิบัติอันเป็นทางสายกลาง ทุกขนิโรธปฏิบัติ หมายถึง ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นต้น ปฏิบัติ ในทางโลกมักถูกนำมา ใช้ในความหมายว่า ความประพฤติและใช้กับความประพฤติที่ดีงาม^{๑๑}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของปฏิบัติในเชิงวิชาการไว้ว่า การปฏิบัติ ข้อปฏิบัติ หรือวิธีปฏิบัติ มีศัพท์เฉพาะเรียกว่า **ปฏิบัติ** คำว่า ปฏิบัติ ในที่นี้มีความหมาย จำเพาะ หมายถึง ข้อปฏิบัติ วิธีปฏิบัติ หนทาง วิธีการ หรือวิธีดำเนินชีวิตให้บรรลุถึงความดับทุกข์ ปฏิบัตินี้พระพุทธเจ้าได้ทรงกำหนดวางไว้แล้วโดยสอดคล้องกับกระบวนการดับทุกข์ ทรงเรียกว่า มัชฌิมาปฏิบัติ หรือเรียกง่าย ๆ ว่าทางสายกลาง แปลว่า ข้อปฏิบัติ วิธีการ หรือทางดำเนินชีวิตที่เป็นกลาง ๆ ตามธรรมชาติ มัชฌิมาปฏิบัตินี้มีชื่อเรียกง่าย ๆ ว่า มรรค ซึ่งแปลว่า ทาง ทางนี้มี ส่วนประกอบ ๘ อย่าง และทำให้ผู้ดำเนินตามเป็นอารยชน จึงเรียกชื่อเต็มว่า อริยอัฏฐังคิกมรรค^{๑๒}

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๘) ได้ให้ความหมาย ปฏิบัติ ไว้ว่า คือ ข้อวัตร ปฏิบัติอันจักสัมฤทธิ์ผล ชักพานุคคลผู้บำเพ็ญให้ได้มีโอกาสไปอุบัติเกิดในภูมิต่าง ๆ เช่น บุคคลที่จะอุบัติเกิดเป็นองค์พระพรหม เสวยปณิตสุขแสนล้ำเลิศ ณ เบื้องพรหมโลกนั้น ข้อปฏิบัติที่เป็น มูลฐานสำคัญคือ สมถภาวนา ท่านผู้ที่มีศรัทธาแก่กล้า มีปัญญาเกิดคนธรรมดาทั่วไป โดยใฝ่ใจอยู่ในภาวนา อุตสาหะบำเพ็ญสมถกรรมฐานจนได้สำเร็จฉะฉานต่าง ๆ เท่านั้น จึงมีโอกาสไปอุบัติเกิดเป็นพระพรหม^{๑๓}

พระครูสมุห์โพธิ์ จันทลีโล ได้ให้ความหมายที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัติไว้ใน ธรรมภาคปฏิบัติ ไว้ว่า ทางปฏิบัติ หรือ ปฏิบัติมรรค ได้แก่ บาปบุญที่บุคคลทำอันเป็นทางสำหรับ กายวาจาใจเดิน จำแนกไว้ ๕ ทาง คือ (๑) ทางไปอบายภูมิ ได้แก่ อกุศลกรรมบถ ๑๐ มี โทสะ โมหะ เป็นมูล (๒) ทางไปมनुสสภูมิ ได้แก่ มนุษยธรรม คือรักษาศีล ๕ ศีล ๘ หรือ กุศลกรรมบถ ๑๐ (๓) ทางไปกามาวจรสวรรค์ ได้แก่ มหากุศลจิต ๘ ดวง มีหิริและโอตตปปะ

^{๑๑} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘,ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ อธิบายศัพท์และแปลความหมายคำวัดที่ชาวพุทธควรรู้**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบัน บันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๔๘๕.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๕๑๐.

^{๑๓} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๘), **ภูมิวิลาสินี**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๗), หน้า ๕๑๖.

เป็นหัวหน้า เช่น ให้ท่าน ฟังธรรม แสดงธรรม เป็นต้น (๔) ทางไปพรหมโลก ได้แก่ การเจริญสมถภาวนาจนได้ฌาน (๕) ทางไปพระนิพพาน ได้แก่ การเจริญวิปัสสนาภาวนาจนบรรลุมรรคผลนิพพาน ในบรรดาทาง ๕ สายนี้ ทางไปนิพพาน เป็นทางแห่งสันติเป็นทางที่ให้ถึงความบริสุทธิ์หมดจด^{๑๓}

พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ) ได้ให้ความหมายว่า ปฏิปทา คือการประพฤติปฏิบัติของพุทธบริษัททั้งหลาย แต่เน้นไปที่พุทธบริษัทฝ่ายบรรพชิต ที่เรียกว่า สหธรรมิก ๕ คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี การบรรลุมรรคผลของพุทธบริษัทเหล่านั้น มีความยาก มีความง่าย แตกต่างกัน^{๑๔}

จากการศึกษาความหมายของปฏิปทา พบว่า ปฏิปทา มีความหมายตามรูปศัพท์ว่าการปฏิบัติ ความหมายในพระไตรปิฎกและคัมภีร์รุ่นต่อ ๆ มา มีความหมายในทำนองเดียวกัน คือ การปฏิบัติเพื่อเดินทางไปให้ถึงจุดหมาย และจุดหมายที่สำคัญที่สุดเป็นการปฏิบัติเพื่อความสิ้นอาสวะกิเลสนั่นเอง

๒.๒ ประเภทของปฏิปทา ๔

ในหัวข้อนี้ผู้ศึกษาได้วางประเด็นศึกษาไว้ โดยแยกนำเสนอเกี่ยวกับความหมายของแต่ละประเภทของปฏิปทา ๔ โดยแยกแสดงความหมายในแต่ละปฏิปทา ได้แก่ (๑) ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา (๒) ทุกขาปฏิปทา จิปปาภิญญา (๓) สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา (๔) สุขาปฏิปทา จิปปาภิญญา ดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา

ความหมายตามรูปศัพท์ของ ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา ผู้ศึกษาแยกเสนอความหมายในแต่ละคำ ดังนี้

(ก) คำว่า “ทุกขาปฏิปทา”

โดยแยกศึกษาความหมายของคำว่า “ทุกขา” และคำว่า “ปฏิปทา” แต่สำหรับปฏิปทานั้นได้ศึกษามาแล้วในหัวข้อที่ ๒.๑ ทำให้ทราบว่า ปฏิปทา หมายถึง การปฏิบัติ

^{๑๓} พระครูสมุห์โพธิ์ จนฺทสีโล, **ธรรมภาคปฏิบัติ**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๖-๒๗.

^{๑๔} พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), **ธรรมปริทรรศน์ ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๑.

ในลำดับถัดไป จะได้ศึกษา คำว่า “ทุกขา” โดยมีรายละเอียดดังนี้

คำว่า “ทุกขา” เป็นคำแปลทับศัพท์มาจากภาษาภาษาบาลีว่า “ทุกข” แปลว่า ทุกข์ มีความหมายว่า ความลำบาก ความไม่สบายกายไม่สบายใจ มีศัพท์วิเคราะห์ ทุกฺกริ ขมนเมตฺถาติ ทุกฺขิ สภาวะที่ทำให้ยากที่จะอดทน คือยากที่จะทนได้ (ทุบตหน้า ขม ธาตุในความหมายว่า อดทน กฺวิ ปัจจัย)^{๑๕}

จากความหมายตามรูปศัพท์ คำว่า **ทุกขา** มาจากคำว่าทุกขนั่นเอง หมายถึง ความลำบาก ทั้งกายและใจ นอกจากนี้ยังพบว่า นักปราชญ์ในทางพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน ได้ให้ความหมายของคำว่า **ทุกข** ไว้ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า “ทุกข” ไว้ถึง ๓ หัวข้อด้วยกันคือ (๑) ทุกข หมายถึง สภาพที่ทนอยู่ได้ยาก สภาพคงอยู่ไม่ได้ เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้นและความดับสลาย เนื่องจากต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ไม่ขึ้นต่อตัวมันเอง เป็นข้อสองในไตรลักษณ์ (๒) อาการแห่งทุกขที่ปรากฏขึ้นหรืออาจปรากฏขึ้น ได้แก่ คน พบได้ในคำว่า ทุกขอริยสัจ ซึ่งเป็นข้อที่ ๑ ในอริยสัจ ๔ (๓) สภาพที่ทนได้ยาก ความรู้สึกไม่สบาย ได้แก่ ทุกขเวทนา ถ้ามาคู่กับโทมนัส (ในเวทนา ๕) ทุกข หมายถึง ความไม่สบายกาย คือ ทุกข์กาย (โทมนัส คือ ความไม่สบายใจ) แต่ถ้ามาลำพัง (ในเวทนา ๓) ทุกข หมายถึง ความไม่สบายกายไม่สบายใจ คือทุกข์ทั้งกายและทุกข์ใจ^{๑๖}

จากการศึกษา ความหมายของคำว่า **ทุกขา** พบว่า ทั้งความหมายในรูปศัพท์และจากนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ได้ให้ความหมายของคำว่า **ทุกขา** คือ การประสบกับความทุกข์นั่นเอง เป็นความลำบากทั้งทางกายและทางใจ

ดังนั้น รวมความคำว่า **ทุกขาปฏิบัติ** ก็จะได้ความหมายคือ การปฏิบัติที่ลำบาก

ข) คำว่า **ทันธาภิญญา** โดยแยกศึกษาเป็น ๒ คำคือ คำว่า **ทันธา** มาจากภาษาบาลี ว่า **ทนฺ** แปลว่า เวลา, ว่าง, ทรม, เฉื่อย, ช้า มีรูปวิเคราะห์ว่า **ทมตพฺ โปติ ทนฺ โธ**. ประกอบด้วย **ทม** ธาตุ

^{๑๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์**, หน้า ๑๒๒.

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** (ชำระ-เพิ่มเติมครั้งที่ ๑), พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๕.

ธ ปัจจยฺ แปลง ม เป็น น^{๑๗} ในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายของ ทันธ- (ทันทะ-) ไว้ว่า ช้ำ ๆ เือง เกียจคร้าน หนัก เวลา เช่น ทันธปัญญา คือ ปัญญาเวลา^{๑๘}

และ คำว่า ภิญญา มาจากคำว่า อภิญญา คือ การรู้แจ้ง^{๑๙} หมายถึง ช่วงได้มานแล้วคือนับตั้งแต่อุปจาระจนถึงอัปปนา ช่วงนี้เรียกว่า “อภิญญา” อภิญญาไม่ได้หมายถึง “อภิญญา ๖” ตามที่เข้าใจโดยทั่วไป แต่ในที่นี้หมายถึงการบรรลุ จึงจะสามารถอธิบายตามแนวนี้ได้ถ้าถือเอาโดยไม่แยกแยะมันก็จะเกิดขัดกันว่า เพราะว่าอภิญญา ๖ นั้นจะต้องเข้าจตุตถฌานก่อน อภิญญาในที่นี้แปลว่า “การถึง” “การบรรลุ” ถ้าเป็นฝ่ายฌาน ก็หมายถึง “การได้ฌาน” ถ้าเป็นสายวิปัสสนา ก็หมายถึง “การบรรลุมรรคผล”^{๒๐}

จากการศึกษา เมื่อรวมความแล้วคำว่า **ทันทภิญญา** หมายถึง การรู้แจ้งอย่างเชื่องช้า หมายถึง การบรรลุมรรคผลที่เป็นไปอย่างล่าช้า นั่นเอง

ดังนั้น เมื่อรวมความทั้งหมด คำว่า **ทุกขาปฏิบัติ ทันทภิญญา** จะให้ความหมายโดยสรุปว่า เป็นการปฏิบัติที่เต็มไปด้วยความยากลำบาก เป็นทุกข์ อีกทั้งเป็นการปฏิบัติที่ได้บรรลุมรรคผลอย่างเชื่องช้าอีกด้วย สรุปแล้วก็คือ หมายถึง การปฏิบัติลำบาก บรรลุช้า นั่นเอง

ในพระไตรปิฎกแสดงไว้ว่า **ทุกขาปฏิบัติ ทันทภิญญา** เป็นปฏิบัติประเภทที่ปฏิบัติแบบยากลำบาก อีกทั้งบรรลุได้ช้า พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า การปฏิบัติแบบ ทุกขาปฏิบัติ ทันทภิญญา เป็นการปฏิบัติที่มีความต่ำทั้ง ๒ ส่วน คือ เพราะปฏิบัติลำบาก และเพราะรู้ได้ช้า^{๒๑}

อีกนัยหนึ่ง ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ที่แสดงถึงความยากลำบากในการปฏิบัติของบุคคลประเภทนี้ไว้ว่า

^{๑๗} ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรมบาลี-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๕), หน้า ๒๗๕.

^{๑๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๕๒๐.

^{๑๙} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาสภมหาเถร), หน้า ๑๓๕.

^{๒๐} จำรูญ ธรรมดา, เนตติปฏิปที ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๗๘.

^{๒๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๒/๑๑๒-๑๑๓.

ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นความไม่งามในกาย มีสัญญาว่าปฏิภูลในอาหาร ...พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงอยู่ มีมรณสัญญาที่ตั้งมั่นดีภายใน ... และอินทรีย์ ๕ ประการนี้ของเธอ คือ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมာธินทรีย์ ปัญฺณินทรีย์ ย่อมปรากฏอ่อน เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้ปรากฏอ่อนจึงบรรลुकุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะช้านี้เรียกว่า ทุกขาปฏิบัติทา ทนฺธาภิกฺขุญา^{๒๒}

จากพระสูตรดังกล่าว พระอรรถกถาจารย์ได้อรรถาธิบายว่า ภิกษุพิจารณาเห็นในกรชกายนว่าไม่งามด้วยการเข้าไปเปรียบเทียบกับอสุกะ ๑๐ ที่ตนเห็นแล้วในภายนอกโดยนัยนี้ อธิบายว่า เห็นกายของตนด้วยญาณ โดยเป็นสิ่งไม่งาม โดยเป็นสิ่งปฏิภูล ประกอบด้วยความไม่น่ายินดี คือสัญญาว่าน่าเอือมระอา ในโลกทั้งหมด พิจารณาเห็นสังขารอันเป็นไปโดยความเป็นของไม่เที่ยง สัญญาอันเกิดขึ้นเพราะปรารถนาความตาย ได้แก่ เข้าไปตั้งไว้ด้วยดีในภายในกายของตน ท่านกล่าววิปัสสนาอันมีกำลังด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ได้แก่ กำลังของพระผู้ยังต้องศึกษา ท่านกล่าวเพื่อแสดงปฏิบัติลำบาก ด้วยว่าอสุกะเป็นต้นมีปฏิภูลเป็นอารมณ์ ก็ตามมีปกติจิตใฝ่รัก ย่อมคิดในอารมณ์เหล่านั้น เมื่อเจริญอสุกะเป็นต้นเหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติลำบาก^{๒๓}

จากการศึกษา พบว่า ผู้ที่เจริญอสุกะกรรมฐานที่ปกติมีจิตยังรักสวรั้งงาม ทำให้เป็นการยากที่จะปฏิบัติได้โดยง่าย จึงเป็นการปฏิบัติที่ลำบาก อีกทั้งเพราะอินทรีย์ยังอ่อน ทำให้บรรลुकุณได้อย่างเชื่องช้า

นอกจากนี้ยังพบในพระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยการมีปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติแบบทุกขาปฏิบัติทา ทนฺธาภิกฺขุญา ความว่า

ปัญญาที่เป็น ทุกขาปฏิบัติทา ทนฺธาภิกฺขุญา คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงงมงาย ความเลื่อมใสธรรม สัมมาทิฐิเกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคลผู้ทำสมาธิให้เกิดขึ้นโดยยาก โดยลำบาก ทั้งรู้ฐานะนั้นช้า นี้เรียกว่า ปัญญาที่เป็น ทุกขาปฏิบัติทา ทนฺธาภิกฺขุญา^{๒๔}

จากข้อความดังกล่าว ทำให้ทราบว่า ประเภททุกขาปฏิบัติทา ทนฺธาภิกฺขุญา นั้น ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติจะเกิดขึ้นได้โดยยาก ทำให้ความสามารถที่จะนำปัญญามาชำระแรกกิเลสด้วยประสิทธิภาพ จึงอยู่ในฐานะที่รู้ได้ช้า

^{๒๒} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๓/๒๒๘.

^{๒๓} อจ.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/-/๓๕๑-๓๕๒ .

^{๒๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๑/๕๑๓.

ในคัมภีร์รุ่นต่อมา ได้นิยามความหมายของ ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา โดยได้ให้ความหมายออกมาในลักษณะที่ไปในทิศทางเดียวกัน ดังนี้

ในคัมภีร์เนตติอรรถถา พระธรรมบาลเถระ ได้ให้ความหมายและจำแนกประเภทของ ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา ไว้ในสัททวิภังคปิณฑาย ว่า บุคคลผู้มีตัณหาจริตมีอินทรีย์อ่อน ย่อมหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติลำบาก และบรรลुชา บุคคลผู้มีตัณหาจริตยึดติดในกาม พระศาสนาหรือเพื่อนพรหมจรรย์คนใดคนหนึ่งแสดงธรรมแก่เขาว่า กามอันหาประโยชน์มิได้ เขาจะละสิ่งที่น่าพอใจได้โดยยาก ดังนั้น จึงเรียกว่า ปฏิบัติลำบาก^{๒๕}

ในหนังสือเนตติปฏิบัติศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก จำรูญ ธรรมดา ได้บรรยายขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์เกี่ยวกับการปฏิบัติประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา ไว้ว่า ต้องใช้วิธีการโดยทุกวิถีทาง ไม่ว่าจะสอนโดยสอบสวน ไล่สวน บุคคลประเภทนี้ต้องมีอุคคะ (ท่องจำ) ปริปัญญา (วิเคราะห์หิวจัยสอดถาม) โยนิโสมนสิการ เรียกว่า ต้องพยายามมากและต้องมีกัลยาณมิตรหรือกัมมัฏฐานาจารย์คอยแนะนำอยู่ตลอด นั้นหมายความว่า ควรเข้าปฏิบัติในสำนักของพระอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญมีประสบการณ์ทั้งปริยัติและปฏิบัติคอยแนะนำ เพราะเมื่อปฏิบัติยากเป็นทุกข์ หมายถึง ปฏิบัติไปก็มีอุปสรรคต่าง ๆ นานัปการ มีทั้งที่เป็นปฏิบัติกัณฑ์ขัดขวางอยู่เรื่อย ๆ หรืออาจมีปัจจัยภายนอกมารบกวน บางคนปฏิบัติลำบากเช่นมีนิวรณ์เกิดขึ้นอยู่เรื่อย ทำให้ไม่ค่อยมีสมาธิ การปฏิบัติเช่นนี้เรียกว่า ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา^{๒๖}

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตญาโณ) ได้ให้ความหมาย ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา คือปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า เช่น ภิกษุณีรูปหนึ่งท่านเจริญกัมมัฏฐานอยู่ถึง ๒๕ ปี ตั้งแต่วัยสาว ๆ จนแก่ห่อม แม้ใจจะสงบสักขณะหนึ่งยังไม่มีแต่อาศัยความเชื่อมั่นว่า ธรรมะเหล่านี้พระพุทธรเจ้าได้ตรัสรู้และทรงแสดงไว้ มีคนปฏิบัติได้สำเร็จผลมาเป็นอันมาก ท่านก็เพียรพยายามด้วยความทุกข์ทรมาน ตะเกียกตะกายปีนป่ายขึ้นไปหาสถานที่สงบ และที่สุดก็บรรลุอรหัตต์เป็นพระอรหันต์ได้ หรือพระจักขุบาล บำเพ็ญเพียรไม่นอนตลอด ๓ เดือน บรรลุมรรคผลไปพร้อมกับตาบอด แต่ก็เป็นพระอรหันต์ประเภทสุขขวิปีสสก คือกิเลสหมดไป แต่คุณสมบัติพิเศษอะไรไม่มี นี่ก็ของท่านที่ปฏิบัติกันลำบาก รู้ได้ช้า^{๒๗}

^{๒๕} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถถา, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอเซ็นเตอร์, ๒๕๕๑), หน้า ๕๓๐.

^{๒๖} จำรูญ ธรรมดา, เนตติปฏิบัติศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๗๕.

^{๒๗} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตญาโณ), ธรรมปริทรรศน์ ๒, หน้า ๒๔๑.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้รจนาไว้ในหนังสือ
 ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ ว่า ทุกขาปฏิบัติทา ทนธาภิญญา คือหมายเอาความปฏิบัติของภิกษุผู้ได้
 บรรลุธรรมพิเศษที่ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า พึงเห็นเช่นของพระจักขุปาลเถระ ท่านถือเนลัชชิก
 ฐุดงค์ไม่นอนตลอดพรรษาจนจักขุบอด ได้ความลำบาก ได้บรรลุธรรมพิเศษก็ช้ากว่าพวกสหาย^{๒๘}

จากการศึกษาความหมายของประเภททุกขาปฏิบัติทา ทนธาภิญญา พบว่า ความหมาย
 ตามรูปศัพท์ว่าเป็นการปฏิบัติลำบาก ทั้งบรรลุได้ช้า ความหมายในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์
 รุ่นต่อ ๆ มา ตลอดจนความหมายในวรรณคดีของนักวิชาการพระพุทธศาสนา ก็ได้ให้ความหมาย
 ในลักษณะเดียวกัน คือ เป็นการปฏิบัติที่ยากพบกับความลำบากในการปฏิบัติอีกทั้งความสำเร็จคือ
 การบรรลุมรรคผลยังเป็นไปได้อย่างเชื่องช้า

ดังนั้น สรุปได้ว่า ทุกขาปฏิบัติทา ทนธาภิญญา คือ การปฏิบัติลำบาก ทั้งบรรลุได้ช้า
 นั่นเอง

๒.๒.๒. ทุกขาปฏิบัติทา จิปปาภิญญา

ความหมายตามรูปศัพท์ของ ทุกขาปฏิบัติทา จิปปาภิญญา ผู้ศึกษาแยกเสนอความหมาย
 ในแต่ละคำ ดังนี้

(ก) คำว่า “ทุกขาปฏิบัติทา”

คำว่า ทุกขาปฏิบัติทา ได้ศึกษามาแล้วจากหัวข้อ ๒.๒.๑ คือ ได้ความหมายตามรูปศัพท์
 หมายถึง การปฏิบัติลำบาก

(ข) คำว่า “จิปปาภิญญา” โดยคำว่า จิปปา เป็นคำแปลทับศัพท์มาจากภาษาบาลีว่า
 จิปป มีความหมายว่า เร็ว ค่วนพลัน มีศัพท์วิเคราะห์ว่า จิปีติ เปรตติ จิปปิ อากาที่เป็นไปโดยเร็ว
 (จิปป ธาตุในความหมายว่า ชัดไป อ ปัจจัย ช้อน ป)^{๒๙} และคำว่า ภิญญา ซึ่งได้ศึกษามาแล้วว่า คำว่า
 ภิญญา มาจากคำว่า อภิญญา คือการรู้แจ้ง เมื่อรวมเป็นศัพท์ จิปปาภิญญา ความหมายตามรูปศัพท์
 หมายถึง บรรลุได้เร็วฉับพลัน

^{๒๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่
 ๓๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๕๐.

^{๒๙} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสนา
 ชุด ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๒๐๘.

ดังนั้น **ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา** จากความหมายตามรูปศัพท์ที่ได้ศึกษามาแล้ว จึงหมายถึง การปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็วหรือบรรลุได้โดยเร็วฉับพลัน

ในพระไตรปิฎกแสดงไว้ว่า **ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา** เป็นปฏิบัติประเภทที่ปฏิบัติได้ยากพบกับความลำบาก แต่ว่ามี การบรรลุได้อย่างรวดเร็ว พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า การปฏิบัติแบบ**ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา** เป็นการปฏิบัติที่มีความต่ำ เพราะปฏิบัติลำบาก

อีกนัยหนึ่ง ในพระสูตรตันตปิฎก แสดงเกี่ยวกับการปฏิบัติที่เป็นแบบ**ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา** ความว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นความไม่งามในกาย มีสัญญาว่าปฏิภูลในอาหาร ... พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ในสังขารทั้งปวงอยู่ มีมรณสัญญาที่ตั้งมั่นดีภายใน แต่อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ ย่อมปรากฏแก่กล้า เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้ปรากฏแก่กล้า จึงบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเร็ว นี้เรียกว่า **ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา**^{๑๑๑}

จากพระสูตรดังกล่าว ทำให้ทราบถึงการปฏิบัติแบบ**ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา** ในการเจริญอสุภกรรมฐาน เมื่อปฏิบัติก็พบกับความยากลำบาก แต่เป็นการปฏิบัติของบุคคลที่มีอินทรีย์ที่แก่กล้า ทำให้บรรลุผลได้อย่างรวดเร็ว ดังนั้นโดยนัยนี้ หมายความว่า เป็นการปฏิบัติที่ลำบากแต่สามารถบรรลุได้เร็ว

และอีกนัยหนึ่งที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยมีการมีปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติที่เป็นประเภท**ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา** ความว่า

ปัญญาที่เป็น **ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา** คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงมกมาย ความเลื่อมใสธรรม สัมมาทิฐิเกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคลผู้ทำสมาธิให้เกิดขึ้นโดยยาก โดยลำบาก แต่รู้ฐานะนั้นได้เร็ว นี้เรียกว่า **ปัญญาที่เป็นทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา**^{๑๑๒}

จากข้อความดังกล่าว พบว่า ทางด้านปัญญา ในการพิจารณาธรรมะสำหรับประเภท**ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา** เป็นการแสดงให้เห็นว่า แม้จะมีความลำบากในการปฏิบัติแต่สามารถรู้ได้อย่างรวดเร็ว

^{๑๑๑} อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๓/๒๒๕.

^{๑๑๒} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๑/๕๑๓.

นอกจากนี้ในคัมภีร์รุ่นต่อมา ก็ยังนิยามความหมายของ ทุกขาปฏิบัติทา จิปปาภิญญา โดยได้ให้ความหมายออกมาในลักษณะที่ไปในทิศทางเดียวกัน ดังนี้

ในคัมภีร์เนตติอรรถถา พระธรรมบาลเถระ ได้ให้ความหมายและจำแนกประเภทของ ทุกขาปฏิบัติทา จิปปาภิญญา ไว้ในสัททิกกัปปิตนัย ว่า บุคคลผู้มีต้นหาจริตมีอินทรีย์แก่กล้า ย่อมหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติลำบาก และบรรลุนเร็ว บุคคลผู้มีต้นหาจริตยึดติดในกาม พระศาสนาหรือเพื่อนพรหมจรรย์คนใดคนหนึ่งแสดงธรรมแก่เขาว่า กามอันหาประโยชน์มิได้ เขาละสิ่งที่น่าพอใจได้โดยยาก ดังนั้นจึงเรียกว่า ปฏิบัติลำบาก^{๓๒}

ในหนังสือเนตติฎีปนีนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก จำรูญ ธรรมดา ได้บรรยายขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ ได้แสดงเกี่ยวกับประเภททุกขาปฏิบัติทา จิปปาภิญญา ไว้ว่า การปฏิบัติมักเป็นทุกข์มีอะไรมารบกวนอยู่เสมอ คือหมายความว่า มีธรรมที่เป็นปฏิปักษ์มารบกวนแต่ว่าสามารถบรรลุนได้เร็ว^{๓๓}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้รจนาไว้ในหนังสือธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ ว่า ทุกขาปฏิบัติทา จิปปาภิญญา คือหมายเอาความปฏิบัติของภิกษุผู้ได้บรรลุนธรรมพิเศษที่ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว พึงเห็นเช่นของภิกษุผู้อาพาธ ได้เสวยทุกขเวทนากล้าคือเอาเป็นอารมณ์ พอได้บรรลุนธรรมพิเศษแล้วก็ดับจิต ที่เรียกว่าชีวิตสมสีสิ^{๓๔}

พระเทพคิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ) ได้ให้ความหมาย ทุกขาปฏิบัติทา จิปปาภิญญา คือปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว ข้อนี้นัยกตัวอย่าง เช่น ภิกษุบางองค์อาจจะปฏิบัติกัมมัฏฐานด้วยความลำบาก ทุกข์ทรมาน ตัวอย่างเช่น พระโสณโกปิวิสะ เคนจงกรมจนเท้าแตกเลือดโชกไหลเปื้อนสถานที่จงกรม พอพระพุทธเจ้าเสด็จมาแนะนำการปฏิบัติเหมือนกับพิน ๓ สาย คือหย่อนเกินไปติดไม่ดัง ตึงเกินไปติดเข้าก็ขาด พอดี ๆ จึงคิดได้เสียใจเพราะ ท่านก็ปฏิบัติตามสายกลาง ไม่นานก็บรรลุนอรหัตเป็นพระอรหันต์ หรือภิกษุบางรูปประสบทุกขเวทนา ด้วยโรคภัยไข้เจ็บเสียดแทงจนถึงแก่มรณภาพ ได้รับฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าบ้าง พระอัครสาวกบ้าง บรรลุนอรหัตบนเตียงพร้อมทั้งดับชีวิตด้วยเลย สำนักบาลีท่านใช้คำว่า ชีวิตสมสีสิ คือชีวิตดับพร้อมกับกิเลสดับกิเลสดับพร้อมทั้งชีวิตดับ^{๓๕}

จากการศึกษาความหมายของประเภท **ทุกขาปฏิบัติทา จิปปาภิญญา** พบว่า ความหมายตามรูปศัพท์ว่า การปฏิบัติลำบาก แต่บรรลุนได้เร็ว ความหมายในพระไตรปิฎกและคัมภีร์รุ่นต่อ ๆ มา

^{๓๒} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถถา, แปลโดย พระคันธสาราภิกวศ์, หน้า ๕๓๐.

^{๓๓} จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎีปนีนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๑.

^{๓๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒, หน้า ๕๐.

^{๓๕} พระเทพคิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), ธรรมปริทรรศน์ ๒, หน้า ๒๔๒.

ก็ได้ให้ความหมายในทำนองเดียวกัน คือ ขณะที่มีการปฏิบัติมักเป็นทุกข์ มีอะไรรบกวนอยู่เสมอ หมายความว่า มีธรรมที่เป็นปฏิปักษ์มารบกวน แต่เราสามารถบรรลุเร็ว เข้าถึงเร็ว

ดังนั้น สรุปได้ว่าทุกขาปฏิบัติ ขิปปาทิถุญา คือ ปฏิบัติลำบาก แต่บรรลุได้เร็ว หมายถึง ความทุกข์ยากลำบากในระหว่างการปฏิบัติ แต่เป็นการปฏิบัติของผู้ที่มีอินทรีย์แก่กล้า ทำให้สามารถบรรลุผลเป็นไปได้อย่างรวดเร็วแบบฉับพลัน

๒.๒.๓ สุขปฏิบัติ ทันทิถุญา

ความหมายตามรูปศัพท์ของ สุขปฏิบัติ ทันทิถุญา ผู้ศึกษาได้แยกเสนอความในแต่ละคำ ดังนี้

(ก) คำว่า “สุขปฏิบัติ”

โดยแยกศึกษาความหมายคำว่า “สุข” และคำว่า “ปฏิบัติ” แต่สำหรับปฏิปทานั้นได้ศึกษามาแล้วในหัวข้อที่ ๒.๑ ทำให้ทราบว่า ปฏิปทา หมายถึง การปฏิบัติ

ในลำดับถัดไป จะได้ศึกษา คำว่า “สุข” โดยมีรายละเอียดดังนี้

คำว่า “สุข” เป็นคำแปลทับศัพท์มาจากภาษาภาษาบาลีว่า “สุข” มีความหมายว่า ความสุข ความสะดวก ความสบาย ความสำราญ (สบายกายสบายใจ) มีรูปวิเคราะห์ว่า สุกฺขฺ ทุกฺขฺ ขนฺตฺติ ภาวะที่ขุดความทุกข์ด้วยดี (สุ บทหน้า ขนฺ ชาติในความหมายว่าขุด กฺวิ ปัจจัย, ลบ นฺ ที่สุด ชาติในและ กฺวิ) สุขยติ, ยสุสฺสฺปตฺติ, ตํ สุขิตํ กโรตฺติ สุขํ ภาวะที่บุคคลที่มีตนเกิดขึ้นให้สุขสบาย (สุข ชาติ ในความหมายว่า สุขสบาย อ ปัจจัย)^{๖๖}

จากความหมายตามรูปศัพท์ คำว่า สุข มาจากคำว่า สุข นั่นเอง ซึ่งหมายถึง ความสุขทั้งทางกายและทางใจ โดยในความหมายนี้ ยังพบว่า มีผู้รู้ในทางพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันได้ให้ความหมายของคำว่า สุข ไว้ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า “สุข” หมายถึง ความสบาย ความสำราญ ความนำชื่นรื่นกายรื่นใจ มี ๒ อย่างคือ (๑)กายิกสุข สุขทางกาย (๒) เจตสิกสุข สุขทางใจ อีกหมวดหนึ่ง มี ๒ อย่าง คือ (๑) สามิสสุข สุขอิงอามิส คืออาศัยกามคุณ (๒) นิรา-

^{๖๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๘๑๓.

มิตสุข สุขไม่อิงอามิส คือ อิงเนกขัมมะ หรือ สุขที่เป็นอิสระ ไม่ขึ้นต่อวัตถุ และในอีกความหมายคือ ในเวทนา ๓ สุข หมายถึง ความรู้สึกสุขสบาย^{๓๑}

จากการศึกษาความหมายของคำว่า สุข พบว่า ทั้งความหมายในรูปศัพท์และผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน ได้ให้ความหมายของคำว่า สุข คือ การประสบกับความสะดวกสบายเป็นความสุขทั้งทางกายและทางใจ นั่นเอง

ดังนั้น เมื่อรวมประกอบขึ้นเป็นคำแล้ว สุขปฏิบัติ ก็จะได้ความหมายว่า เป็นการปฏิบัติที่ได้รับความสะดวกสบาย ทำให้มีความสุข

(ข) คำว่า ทนทานิถุญา ได้ศึกษามาแล้วจากหัวข้อ ๒.๒.๑ คือ ได้ความหมายตามรูปศัพท์ หมายถึง การรู้ได้ช้า บรรลุช้า เนื่องจากการปฏิบัติของผู้ที่มีอินทรีย์ที่อ่อน

จากการศึกษา เมื่อรวมศัพท์แล้วได้เป็น สุขปฏิบัติ ทนทานิถุญา ความหมายตามรูปศัพท์ คือ การปฏิบัติที่สะดวกสบาย แต่บรรลุได้ช้า

ในพระไตรปิฎกแสดงไว้ว่า สุขปฏิบัติ ทนทานิถุญา เป็นปฏิบัติประเภทที่ปฏิบัติแบบสะดวกสบาย แต่รู้ได้ช้า พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้การปฏิบัติแบบสุขปฏิบัติ ทนทานิถุญาเป็นการปฏิบัติที่มีความต่ำ เพราะรู้ได้ช้า^{๓๒}

อีกนัยหนึ่ง ในพระสูตรต้นตปิฎกแสดงเกี่ยวกับบุคคลประเภทสุขปฏิบัติ ทนทานิถุญา ความว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังคจากามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตกวิจารณ์สติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ... แต่อินทรีย์ ๕ ประการนี้ของเธอ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ย่อมปรากฏอ่อน เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้ปรากฏอ่อน เธอจึงบรรลุคุณพิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะชั้นนี้เรียกว่า สุขปฏิบัติ ทนทานิถุญา^{๓๓}

จากข้อความในพระสูตรดังกล่าว พบว่า บุคคลประเภทสุขปฏิบัติ ทนทานิถุญา มีการปฏิบัติจนบรรลุฌาน ทำให้ได้รับความสุขอันประณีต แต่เป็นการปฏิบัติของผู้ที่มีอินทรีย์ที่อ่อน ยังไม่ได้พัฒนา จึงทำให้บรรลุมรรคผลช้า

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๕๒-๔๕๓.

^{๓๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๒/๑๑๒-๑๑๓.

^{๓๓} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๓/๒๒๘.

และอีกนัยหนึ่ง ที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยการมีปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติแบบสุขาปฏิบัติ ทันทาภิญา ความว่า

ปัญญาที่เป็น สุขาปฏิบัติ ทันทาภิญา คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงมกย ความเลื่อมใสธรรม สัมมาทิฐิเกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคลผู้ทำสมาธิให้เกิดขึ้นโดยไม่ยาก โดยไม่ลำบากแต่รู้ฐานนั้นๆ นี้เรียกว่า ปัญญาที่เป็น สุขาปฏิบัติ ทันทาภิญา^{๕๐}

จากข้อความดังกล่าว พบว่า ทางด้านปัญญา ในการพิจารณาธรรมะสำหรับบุคคลประเภท สุขาปฏิบัติ ทันทาภิญา แม้จะได้รับผลจากการปฏิบัติไม่ได้ยากเย็นอะไร แต่เนื่องจากการปฏิบัติของคนโง่ ปัญญาน้อย จึงทำให้บรรลุผลได้อย่างเชื่องช้า

นอกจากนี้ในคัมภีร์รุ่นต่อ ๆ มา รวมทั้งทรรศนะของนักวิชาการในยุคปัจจุบัน ได้นิยามความหมายของประเภท สุขาปฏิบัติ ทันทาภิญา โดยมีความหมายในทิศทางเดียวกัน ดังนี้

ในคัมภีร์เนตติอรรถถา พระธรรมบาลเถระ ได้ให้ความหมายและจำแนกประเภทของ สุขาปฏิบัติ ทันทาภิญา ไว้ในสี่ห้วงกึ่งพิศนัยว่า บุคคลผู้มีทิฐิจริตมีอินทรีย์อ่อน ย่อมหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติสะดวก และบรรลุช้า บุคคลผู้มีทิฐิจริต คือ เห็นว่ากามมีโทษ แต่ยังละอนุสัยในกามไม่ได้ จึงชวนชววยในอรรถกถาโยคอยู่ พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ที่ควรเคารพคนใดคนหนึ่งแสดงธรรมแก่เขาว่า กามหาประโยชน์มิได้ เขาไม่ปรารถนากามตั้งแต่ต้นแล้ว จึงสะดวกได้โดยง่ายไม่ถูกทุกข์ใจครอบงำ ดังนั้นจึงเรียกว่า ปฏิบัติสะดวก^{๕๑}

ในหนังสือ เนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก จำรูญ ธรรมดา ได้บรรยายขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ ได้แสดงเกี่ยวกับประเภทสุขาปฏิบัติ ทันทาภิญา ไว้ว่า เป็นการปฏิบัติของมณฑบุคคลที่เป็นทิฐิจริต โดยที่การปฏิบัติเป็นไปได้ง่ายแต่บรรลุช้า^{๕๒}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้รจนาไว้หนังสือธรรมวิภาคปริเฉทที่ ๒ ว่า สุขาปฏิบัติ ทันทาภิญา คือหมายเอาความปฏิบัติของภิกษุผู้ได้บรรลุธรรมพิเศษปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า พึงเห็นเช่นของภิกษุเรียนกัมมัฏฐานไม่ถูกแก่จริต ไม่ได้บรรลุธรรมพิเศษมานานกว่าจะได้เรียนกัมมัฏฐานถูกแก่จริต^{๕๓}

^{๕๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๑/๕๑๔.

^{๕๑} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถถา, แปลโดย พระคันธสาราภิกงศ์, หน้า ๕๓๐.

^{๕๒} จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๒-๘๓.

^{๕๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒, หน้า ๕๐.

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตญาโณ) ได้ให้ความหมาย สุขปฏิบัติ ทันทิปัญญา คือ ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า ข้อนี้ยกตัวอย่าง เช่น บุคคลบางคนนั้นปฏิบัติแบบสบาย ๆ เรียนกัมมัฏฐานอย่างไม่ถูกต้องกับจริตของตนก็เปลี่ยนแปลงกันไปเรื่อย ๆ ต้องผ่านเวลานานก็ไม่บรรลุธรรม พอโอกาสหนึ่ง ท่านได้กัมมัฏฐานที่ถูกต้องกับจริตเข้า ท่านก็บรรลุธรรมผลได้แต่ก็ต้องใช้เวลานาน^{๔๔}

จากการศึกษาความหมายของประเภท สุขปฏิบัติ ทันทิปัญญา พบว่า ความหมายตามรูปศัพท์ว่า ปฏิบัติสะดวก แต่บรรลุได้ช้า ความหมายในพระไตรปิฎกและคัมภีร์รุ่นต่อ ๆ มา ก็ได้ให้ความหมายไปในทิศทางเดียวกัน คือการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นเป็นไปโดยสะดวกสบาย แต่เนื่องจากการปฏิบัติของบุคคลที่ไม่ค่อยมีปัญหา ก็เลยทำให้บรรลุได้ช้า

ดังนั้น สรุปได้ว่า สุขปฏิบัติ ทันทิปัญญา คือ การปฏิบัติสะดวก แต่บรรลุได้ช้า หมายถึง การปฏิบัติ ที่สบาย ๆ เป็นไปโดยง่าย ไม่ต้องพบกับความลำบากในการปฏิบัติ แต่เป็นการปฏิบัติของบุคคลผู้ที่ไม่มีความทุกข์อันมีอินทรีย์อ่อนทำให้บรรลุธรรมผลได้ช้า

๒.๒.๔ สุขปฏิบัติ จิปปาปัญญา

ความหมายตามรูปศัพท์ของสุขปฏิบัติ จิปปาปัญญา ผู้ศึกษาได้แยกเสนอความในแต่ละคำ ดังนี้

(ก) คำว่า “สุขปฏิบัติ”

คำว่า สุขปฏิบัติ ได้ศึกษามาแล้วจากหัวข้อ ๒.๒.๓ คือ ได้ความหมายตามรูปศัพท์ หมายถึง การปฏิบัติสะดวก

(ข) คำว่า จิปปาปัญญา ได้ศึกษามาแล้วจากหัวข้อ ๒.๒.๒ คือ ได้ความหมายตามรูปศัพท์ หมายถึง รู้ได้เร็ว หรือ บรรลุได้เร็วฉับพลัน

ดังนั้น สรุปได้ว่า สุขปฏิบัติ จิปปาปัญญา คือ ปฏิบัติสะดวก ทั้งรู้ได้เร็ว หมายถึง การปฏิบัติที่เป็นโดยสะดวกสบาย อีกทั้งบรรลุธรรมได้โดยไม่ยาก นั่นเอง

ในพระไตรปิฎกแสดงไว้ว่า สุขปฏิบัติ จิปปาปัญญา เป็นปฏิปทาประเภทที่ปฏิบัติแบบสะดวกสบายและรู้ได้เร็ว พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่าการปฏิบัติแบบสุขปฏิบัติ จิปปาปัญญา เป็นการปฏิบัติที่ประณีตทั้งสองส่วนเพราะปฏิบัติสะดวกและเพราะรู้ได้เร็ว^{๔๕}

^{๔๔} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตญาโณ), ธรรมปริทรรศน์ ๒, หน้า ๒๔๒.

^{๔๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๒/๑๑๒-๑๑๓.

อีกนัยหนึ่ง ในพระสูตรตันตปิฎก แสดงเกี่ยวกับบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญา ความว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ...บรรลุทุติยฌาน ... บรรลุตติยฌาน ... บรรลุจตุตถฌาน ... และอินทรีย์ ๕ ประการนี้ของเธอ คือ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ ข่อมปรากฏแก่กล้าเพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้ปรากฏแก่กล้า เธอจึงบรรลุคุณพิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเร็ว นี้เรียกว่าสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญา^{๔๖}

จากข้อความในพระสูตรดังกล่าว พบว่า บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญา เป็นบุคคลที่มีความสุขจากปฏิบัติเนื่องจากเมื่อปฏิบัติเจริญกรรมฐานจนบรรลุฌาน จึงได้รับความสุขอันประณีต เป็นการปฏิบัติที่พบกับความสุขสบาย และเป็นผู้ที่มีปัญญามาก มีความชำนาญ มีอินทรีย์ที่แก่กล้า จึงทำให้บรรลุผลอย่างรวดเร็วฉับพลัน

และอีกนัยหนึ่ง ที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยการมีปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติแบบสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญา ความว่า

ปัญญาที่เป็นสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญา คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงมกมาย ความเลื่อมใสธรรม สัมมาทิฐิเกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคลผู้ทำสมาธิให้เกิดขึ้นโดยไม่ยาก โดยไม่ลำบาก ทั้งรู้ฐานะนั้นเร็ว นี้เรียกว่า ปัญญาที่เป็นสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญา^{๔๗}

จากข้อความดังกล่าว พบว่า ทางด้านปัญญา ในการพิจารณาธรรมะสำหรับประเภทสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญา การปฏิบัติเป็นไปได้โดยง่าย และรู้ได้เร็วเนื่องจากการปฏิบัติของผู้ที่มีปัญญามาก จึงทำให้บรรลุได้อย่างรวดเร็วฉับพลัน

นอกจากนี้ในคัมภีร์รุ่นต่อมา ก็ยังนิยามความหมายของบุคคลประเภท สุขาปฏิบัติ จิปปาภิญา โดยได้ให้ความหมายออกมาในลักษณะที่ไปในทิศทางเดียวกัน ดังนี้

ในคัมภีร์เนตติอรรถถา พระธรรมบาลเถระ ได้ให้ความหมายและจำแนกประเภทของ สุขาปฏิบัติ จิปปาภิญา ไว้ในสัททิกพิถนัยว่า บุคคลผู้มีทิฐิจริตมีอินทรีย์แก่กล้า ข่อมหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติสะดวก และบรรลุเร็ว^{๔๘}

^{๔๖} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๓/๒๒๕-๒๓๐.

^{๔๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๑/๕๑๔.

^{๔๘} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถถา, แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๕๓๐.

ในหนังสือ เนตติฎีปปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก จำรูญ ธรรมดา ได้บรรยาย ขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ ได้แสดงเกี่ยวกับประเภทสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา ไว้ว่า เป็นการปฏิบัติของบุคคลประเภททักขิณจิต อุทตตะ มีปัญญามาก มีปัญญาเฉียบแหลม ทำให้ ปฏิบัติได้ง่าย บรรลุได้ง่าย^{๔๘}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้รจนาไว้ในหนังสือธรรม วิภาค ปริเฉทที่ ๒ ว่า สุขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา คือหมายเอาความปฏิบัติของภิกษุผู้ได้บรรลุธรรม พิเศษที่ปฏิบัติสะดวก ทั้งรู้ได้เร็ว ฟังเห็นเช่นของพระพาหิยะ ผู้ได้ฟังธรรมเทศนาของพระศาสดา ในระหว่างทางก็ได้บรรลุธรรมพิเศษ^{๔๙}

พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ) ได้ให้ความหมาย สุขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา คือ ปฏิบัติสะดวก ทั้งรู้ได้เร็ว พวกนี้มีเป็นอันมาก เช่น พระพาหิยทารุจิยะฟังธรรมเทศนาของ พระพุทธเจ้าในขณะที่เสด็จบิณฑบาต แล้วก็ประทับยืนแสดงธรรมแก่ท่านเพียงเล็กน้อยบนถนน นั้นเอง ท่านก็บรรลุอรหัตเป็นพระอรหันต์ในขณะนั้น นี้เรียกว่าปฏิบัติสะดวกทั้งรู้ได้เร็ว เพราะ พื้นฐานทางบารมี อินทรีย์ อริมุตติ อธิษาศัยและคุณธรรมภายใน มีสมาธิ ฌาน เป็นต้น แก่กล้า ที่ ท่านอุปมาเหมือนผีที่กัลดหนองรอกการบ่งด้วยหนามพอนามไปแตะหน่อเดียวหนองก็ออกมาแล้ว^{๕๐}

จากการศึกษาความหมายของประเภทสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา พบว่า ความหมายตาม รูปศัพท์ว่า ปฏิบัติสะดวก บรรลุได้เร็ว ความหมายในพระไตรปิฎกและคัมภีร์รุ่นต่อ ๆ มารวมทั้ง ความหมายในความเห็นของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ก็ได้ให้ความหมายไปในทิศทาง เดียวกัน คือ การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นเป็นไปได้อย่างสะดวกสบาย อีกทั้งเป็นการปฏิบัติของผู้มี ปัญญามาก ทำให้บรรลุได้อย่างรวดเร็วฉับพลัน ซึ่งการปฏิบัติได้ง่าย บรรลุได้ง่าย

ดังนั้น สรุปได้ว่า สุขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา คือ การปฏิบัติสะดวก บรรลุได้เร็ว หมายถึง การปฏิบัติที่ไม่ต้องพบกับความลำบาก และเป็นการปฏิบัติของบุคคลผู้มีปัญญา มาก ทำให้บรรลุผลได้อย่างรวดเร็วฉับพลัน

^{๔๘} จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎีปปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๓.

^{๔๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒, หน้า ๕๐.

^{๕๐} พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), ธรรมปริทรรศน์ ๒, หน้า ๒๔๒-๒๔๓.

๒.๓ ปฏิปทา ๔ กับบุคคล ๔

บุคคล ๔ คือ บุคคลผู้ปฏิบัติ หมายถึง โยคีผู้ปฏิบัติภาวนาไม่ว่าจะเป็นสมณะ หรือ วิปัสสนา ก็ถือว่าเป็นการปฏิบัติทั้งสิ้น บุคคลผู้ปฏิบัติ ๔ จำพวกปฏิบัติด้วยปฏิปทา ๔^{๕๒} ดังนั้น ในหัวข้อนี้ผู้ศึกษาจึงได้เสนอเกี่ยวกับบุคคล ๔ จำพวกที่มีการปฏิบัติโดยสงเคราะห์ลงในปฏิปทา ๔ ได้แก่ (๑) บุคคลประเภททุกขาปฏิปทา ทันทธาภิณฺญา (๒) บุคคลประเภททุกขาปฏิปทา จิปปาภิณฺญา (๓) บุคคลประเภทสุขาปฏิปทา ทันทธาภิณฺญา (๔) บุคคลประเภทสุขาปฏิปทา จิปปาภิณฺญา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ บุคคลประเภททุกขาปฏิปทา ทันทธาภิณฺญา

ในพระไตรปิฎกได้แสดงเกี่ยวกับบุคคลประเภททุกขาปฏิปทา ทันทธาภิณฺญา ไว้โดยที่ บ่งบอกถึงลักษณะของบุคคลผู้ปฏิบัติที่พบกับความลำบากอีกทั้งยังบรรลุได้ช้า ความว่า

บุคคลบางคนในโลกนี้โดยปกติเป็นคนมีราคะกล้า ... มีโทสะกล้า ... มีโมหะกล้า ข่อมเสวย ทุกขโทมนัสที่เกิดจากราคะ ... โทสะ ... โมหะเป็นประจำบ้าง อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ สัทธินทรีย์ วิริอินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญฺณินทรีย์ ข่อมปรากฏอ่อน เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้ปรากฏอ่อน จึงบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะช้า นี้เรียกว่า ทุกขาปฏิปทา ทันทธาภิณฺญา^{๕๓}

จากข้อความในพระสูตรดังกล่าว แสดงให้เห็นถึง บุคคลผู้ที่เต็มไปด้วยราคะ โทสะ และโมหะ เมื่อปฏิบัติแล้วได้รับความทุกข์ที่เกิดจากความที่มีราคะ โทสะ โมหะอันแรงกล้า นั้น ทำให้เป็นการยากที่จะดับ เมื่อปฏิบัติจึงพบความทุกข์ อีกทั้งอินทรีย์ทั้ง ๕ ยังอ่อน ทำให้บรรลุคุณวิเศษอย่างเชื่องช้า

จากการศึกษา พบว่า บุคคลประเภทนี้เป็นผู้ที่ยังมีกิเลสหนา และมีความสามารถในด้านต่าง ๆ เช่น ความเชื่อ สมาธิ สติ การควบคุมจิตและความรู้ยังอยู่ในสภาพที่ยังไม่พัฒนา การปฏิบัติของบุคคลประเภทนี้จะเป็นไปได้ยาก ทำให้เกิดความรู้แจ้งเชื่องช้าเป็นทันทธาภิณฺญา

นอกจากนี้ในคัมภีร์รุ่นต่อ ๆ มา ได้ให้นิยามเกี่ยวกับบุคคลประเภททุกขาปฏิปทา ทันทธาภิณฺญา ดังต่อไปนี้

^{๕๒} จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎฺฐิปปณี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๑๘.

^{๕๓} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๖-๒๒๗.

ในคัมภีร์เนตติอรรถถา พระธรรมบาลเถระ ได้จำแนกบุคคลประเภทที่เรียกว่า ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา ไว้ในสิหวิกกีพิตนัย ว่า เป็นบุคคลผู้มีต้นหาจริตมีอินทรีย์อ่อน^{๕๔} และได้กล่าวไว้ใน ติปุกขลนัย ว่า บุคคลใดยอมหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติลำบาก บรรลุช้า บุคคลนี้ชื่อว่า เนยยะ^{๕๕}

ในหนังสือ เนตติปฏิปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก จำรูญ ธรรมดา ได้บรรยาย ขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ ได้แสดงเกี่ยวกับบุคคลประเภททุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา ไว้ว่า เป็นบุคคลเรื่องช้าต้นหาจริต เรียกว่า ต้นหาจริตมันทบุคคล หมายถึง เนยบุคคล เป็นบุคคลชนิดต้องสั่งสอนแล้วสั่งสอนอีก^{๕๖}

จากการศึกษาพบว่า บุคคลประเภท ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา เป็นคนที่เต็มไปด้วยกิเลสคือ ราคะ โทสะ และ โมหะ อีกทั้งยังเป็นผู้ที่ไม่มีปัญญาทำให้บรรลุมรรคผลได้ช้า จัดอยู่ในประเภท เนยบุคคล ซึ่งก็คือผู้ที่พอจะแนะนำได้ ผู้ที่พอจะเข้าใจได้ ด้วยวิธีฝึกสอนอบรมเป็นอย่างดี สามารถบรรลุมรรคผลได้ ทำให้เป็นที่น่าสังเกตได้ว่า แม้คนกิเลสหนา ปัญญาน้อย ก็มีหวังบรรลุมรรคผลได้ ตามปกติคนทั่ว ๆ ไป เข้าใจว่า คนมีอุปนิสัยขารมีแก่กล้ามีกิเลสเบาบางเท่านั้น จึงมีหวังที่จะบรรลุมรรคผลได้ คนกิเลสหนาไม่มีหวังบรรลุมรรคผลในชาตินี้ จากหลักฐานในพระไตรปิฎก คนทุกคนมีทางที่จะบรรลุมรรคผลได้ ไม่ว่าจะมียกเลสหนาหรือไม่ การบรรลุมรรคผลแม้จะขึ้นอยู่กับพื้นเพอุปนิสัยเดิมอยู่บ้าง แต่ส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับ การปฏิบัติของแต่ละคน

สรุปได้ว่า บุคคลประเภททุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา หมายถึง บุคคลผู้ที่ปฏิบัติธรรมพบกับความยากลำบากในระหว่าง การปฏิบัติ และเป็นบุคคลผู้ไม่มีปัญญา เป็นผู้โง่เขลา และยังบรรลุมรรคผลได้ช้าอีกด้วย

๒.๓.๒ บุคคลประเภททุกขาปฏิปทา จิปปาภิญญา

ในพระไตรปิฎกได้แสดงเกี่ยวกับบุคคลประเภททุกขาปฏิปทา จิปปาภิญญา ไว้โดยที่บ่งบอกถึงลักษณะของบุคคลผู้ปฏิบัติที่พบกับความลำบาก แต่สำหรับการบรรลุเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว ความว่า

^{๕๔} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถถา, แปลโดย พระคันธสาราภิกข์, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอเซ็นเตอร์, ๒๕๕๑), หน้า ๕๓๐.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๗.

^{๕๖} จำรูญ ธรรมดา, เนตติปฏิปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๗๕.

บุคคลบางคนในโลกนี้โดยปกติเป็นคนมีราคะกล้า ... มีโทสะกล้า ... มีโมหะกล้า ย่อมแสวง
 ทุกขโทมนัสที่เกิดจากราคะ... โทสะ ... โมหะเป็นประจำบัง อินทรีย์ ๕ ประการนี้ของเธอ
 คือ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ ย่อมปรากฏแก่กล้า เพราะ
 อินทรีย์ ๕ ประการนี้ปรากฏแก่กล้า เธอจึงบรรลुकุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเร็ว นี้เรียกว่า
 ทุกขาปฏิบัติทา จิปปาปัญญา^{๕๗}

จากข้อความในพระสูตรดังกล่าว แสดงให้เห็นถึง บุคคลผู้ที่เต็มไปด้วย ราคะ โทสะ
 และโมหะ เมื่อปฏิบัติแล้วได้รับความทุกข์ที่เกิดจากความที่มีราคะ โทสะ โมหะอันแรงกล้านั้น
 แม้จะประสบกับความทุกข์ แต่ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๕ ที่แก่กล้า ทำให้บรรลुकุณวิเศษอย่างรวดเร็ว

จากการศึกษา พบว่า แม้จะเป็นคนที่มีกิเลสหนา แต่ที่น่าจะเป็นผู้ที่มีความสามารถ
 ทำให้ปัญญาเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว เป็นจิปปาปัญญา

ในคัมภีร์รุ่นต่อ ๆ มา ได้ให้นิยามเกี่ยวกับบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติทา จิปปาปัญญา
 ดังต่อไปนี้

ในคัมภีร์เนตติอรรถถา พระธรรมบาลเถระ ได้จำแนกบุคคลประเภทที่เรียกว่า
 ทุกขาปฏิบัติทา จิปปาปัญญา ไว้ในสัททิกกพิคณัย ว่า บุคคลผู้มีตัณหาจริตมีอินทรีย์แก่กล้า^{๕๘} และได้
 กล่าวไว้ใน ติปุกกณัย ว่า บุคคลใดย่อมหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติลำบาก บรรลุเร็ว บุคคลนี้ชื่อว่า
 วิปจิตัญญู^{๕๙}

ในหนังสือ เนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก จำรูญ ธรรมดา ได้บรรยาย
 ขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ ได้แสดงเกี่ยวกับบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติทา จิปปา-
 ปัญญา ไว้ว่า คือ บุคคลประเภทหัดดี แต่เป็นผู้มีตัณหาจริต เรียกว่า อุทตตบุคคล เป็นผู้มึปัญญามาก
 มีปัญญาเฉียบแหลม หมายถึงวิปจิตัญญูบุคคล โดยนัยนี้กล่าวได้ว่า พวกวิปจิตัญญูบุคคล ก็ถือว่ามี
 ปัญญาเฉียบแหลมเหมือนกัน แต่มีตัณหาจริตมากนั้นอยู่ หมายความว่า ตัณหาเป็นตัวถ่วงที่ทำให้
 บรรลุช้ากว่าอุคฆฏิตัญญู^{๖๐}

^{๕๗} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๗.

^{๕๘} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถถา, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, หน้า ๕๓๐.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๗.

^{๖๐} จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๑.

จากการศึกษาพบว่า บุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา เป็นคนที่มีกิเลสหนา ถูกครอบงำโดยราคะ โทสะ และโมหะ จัดเป็นบุคคลประเภทวิปจิตัญญู เป็นผู้ที่มีปัญญา แต่มีตัณหา จริตมากนั้นอยู่ ด้วยเป็นผู้มีความสามารถมีอินทรีย์ที่แก่กล้าทำให้สามารถบรรลุมรรคผลได้เร็ว

สรุปได้ว่า บุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา หมายถึง บุคคลที่ปฏิบัติธรรม พบกับความทุกข์ยากลำบาก ในระหว่างการปฏิบัติ แต่ด้วยเป็นผู้ที่มีปัญญา ไม่ได้เป็นคนโง่เขลา อีกทั้งอินทรีย์ยังแก่กล้า ทำให้สามารถบรรลุมรรคผลได้อย่างรวดเร็วแบบฉับพลัน

๒.๓.๓ บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา

ในพระไตรปิฎกได้แสดงเกี่ยวกับบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา ไว้โดยที่บ่งบอกถึงลักษณะของบุคคลที่ปฏิบัติแบบสะดวกสบาย แต่บรรลุได้ช้า ความว่า

บุคคลบางคนในโลกนี้โดยปกติเป็นคนไม่มีราคะกล้า ... ไม่มีโทสะกล้า ... ไม่มีโมหะกล้า จึงไม่เสวยทุกข์โศกนันทที่เกิดจากราคะ ... โทสะ ... โมหะเป็นประจำบ้าง อินทรีย์ ๕ ประการนี้ของเธอ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ย่อมปรากฏอ่อน เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้ปรากฏอ่อนเธอจึงบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะช้า นี้เรียกว่า สุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา^{๖๑}

จากข้อความในพระสูตรดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงบุคคลผู้ที่ไม่ปฏิบัติไม่ต้องเสวยทุกข์ เนื่องจากเป็นบุคคลที่ปกติไม่มีราคะ โทสะ โมหะ ที่กล้าแข็ง ทำให้ปฏิบัติได้อย่างสะดวกสบาย แต่ด้วยเป็นผู้ที่มีอินทรีย์อ่อนยังไม่แก่กล้า ทำให้บรรลุมรรคผลได้อย่างเชื่องช้า

จากการศึกษา ทำให้ทราบว่า บุคคลประเภทนี้เป็นผู้มีกิเลสน้อย แต่อินทรีย์ยังไม่ได้พัฒนา การปฏิบัติจะเป็นไปได้โดยง่ายแต่ความรู้แจ้งจะเกิดขึ้นช้าอย่างที่เรียกว่า ทันธาภิญญา

ในคัมภีร์รุ่นต่อ ๆ มา ได้ให้นิยามเกี่ยวกับบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา ดังต่อไปนี้

ในคัมภีร์เนตติอรรถถา พระธรรมบาลเถระ ได้จำแนกบุคคลประเภทที่เรียกว่า สุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา ไว้ในสิหวิกกีฬิตนัยว่า บุคคลผู้มีทัญญูจริตมีอินทรีย์อ่อน^{๖๒} และได้กล่าว

^{๖๑} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๗.

^{๖๒} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถถา, แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๕๓๐.

ไว้ใน ติปุกขลนัย ว่า บุคคลใดยอมหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติสะดวก บรรลุชา บุคคลนี้ชื่อว่า วิปจิตัญญ^{๖๓}

ในหนังสือ เนตติฎิปปณี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก จำรูญ ธรรมดา ได้บรรยาย ขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ ได้แสดงเกี่ยวกับบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันทาภิญา ไว้ว่า คือมันทบุคคลที่เป็นทวิฐฐิจริต เป็นบุคคลผู้ไม่ค่อยมีปัญญา ปัญญาเชิงซ้า แต่ว่ามีจริต ชอบคิดโน่นคิดนี่ก็การคิดมากอย่างนี้แหละจัดเป็น ทวิฐฐิจริต หมายความว่า คน ๆ นี้เป็นคนมีความคิด มีทฤษฎี จอมหลักการ ทวิฐฐินี้ท่านบอกว่ามีพฤติกรรมคล้าย ๆ กับปัญญา เข้าข่ายเจ้าความคิด บุคคลประเภทนี้คิดมาก บางครั้งคิดจนเลยเถิด ชอบคิดว่าสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ถูกต้อง ก็เลยกลายเป็น วิปจิตัญญ แทนที่จะไปจัดเป็นเนยบุคคล แต่กลับมาจัดเป็นวิปจิตัญญ เพราะถือว่าทวิฐฐินี้มีลักษณะคล้ายกับปัญญา เช่น คนมีปัญญาในทางโลกที่เราเรียกว่าผู้มีมันสมอง ความจริงแล้วอาจไม่ใช่ปัญญาทางโลกุตระ อันนี้จัดเป็นทวิฐฐิ^{๖๔}

จากการศึกษาพบว่า บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันทาภิญา เป็นบุคคลที่มีกิเลสน้อย การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นเป็นไปได้โดยสะดวกสบาย แต่เนื่องจากเป็นบุคคลไม่ค่อยมีปัญญา อินทรีย์ยังอ่อนก็เลยทำให้บรรลุได้ช้า จัดอยู่ในประเภทวิปจิตัญญบุคคล มีทวิฐฐิจริต โดยลักษณะเป็นผู้ที่ไม่ค่อยมีปัญญา แต่มีความคิด มีทฤษฎี คล้าย ๆ คนมีปัญญาเข้าข่ายเจ้าความคิด ทำให้คิดจนเลยเถิดชอบคิดว่าสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ถูกต้อง ทำให้บรรลุได้ช้า

สรุปได้ว่า บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันทาภิญา หมายถึง บุคคลผู้ที่ปฏิบัติธรรมได้โดยง่าย ไม่ต้องพบกับความลำบากในการปฏิบัติ แต่เป็นบุคคลผู้ไม่มีปัญญาและมีอินทรีย์ที่ยังอ่อน ทำให้บรรลุมรรคผลได้อย่างเชื่องช้านั่นเอง

๒.๓.๔ บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญา

ในพระไตรปิฎกได้แสดงเกี่ยวกับบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญา ไว้โดยที่ บ่งบอกถึงลักษณะของบุคคลที่ปฏิบัติแบบสะดวกสบาย และบรรลุได้เร็วฉับพลัน ความว่า

บุคคลบางคนในโลกนี้โดยปกติเป็นคนไม่มีราคะกล้า ... ไม่มีโทสะกล้า ... ไม่มีโมหะกล้า จึงไม่เสวยทุกข์โทมนัสที่เกิดจากโมหะเป็นประจำ อิงทรีย์ ๕ ประการนี้ของเธอ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ย่อมปรากฏแก่กล้าเพราะ

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๗.

^{๖๔} จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎิปปณี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๒-๘๓.

อินทรีย์ ๕ ประการนี้ปรากฏแก่กล้า เธอจึงบรรลुकุณพิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเร็ว นี้เรียกว่า
สุขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา^{๖๕}

จากพระสูตรดังกล่าว พบว่า บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา เป็นบุคคลที่มี
กิเลสน้อย ปราศจากการครอบงำของราคะ โทสะ และโมหะ ทำให้ไม่ต้องเสวยทุกขโทมนัสจาก
สิ่งเหล่านี้จึงสามารถปฏิบัติได้ง่าย และเป็นผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาดและอินทรีย์ที่ได้พัฒนาจนแก่กล้า
ทำให้บรรลุมรรคผลได้เร็วพลัน

ในคัมภีร์รุ่นต่อ ๆ มา ได้ให้นิยามเกี่ยวกับบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา
ดังต่อไปนี้

ในคัมภีร์เนตติอรรถถา พระธรรมบาลเถระ ได้จำแนกบุคคลประเภทที่เรียกว่า
สุขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา ไว้ในสิหวิกกีฬิตนัยว่า บุคคลผู้มีทัญญิจริตมีอินทรีย์แก่กล้า^{๖๖} และได้กล่าว
ไว้ใน ติปุกขลนัยว่า บุคคลโดยอ้อมหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติสะดวก บรรลุเร็ว บุคคลนี้ชื่อว่า
อุคฆฏัตัญญ^{๖๗}

ในหนังสือ เนตติฎีปนยี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก จำรูญ ธรรมดา ได้บรรยาย
ขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ ได้แสดงเกี่ยวกับบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ จิปปา-
ภิญญา ไว้ว่า คือ บุคคลประเภททัญญิจริต อุทตะะ มีปัญญามาก มีปัญญาเฉียบแหลม หมายถึง
อุคฆฏัตัญญ บุคคลประเภทที่มีปัญญามาก ปฏิบัติก็ง่าย บรรลุก็ง่าย^{๖๘}

จากการศึกษาพบว่า บุคคลประเภท สุขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา เป็นบุคคลที่มีกิเลสน้อย
ไม่ถูกครอบงำโดยราคะ โทสะและโมหะ อีกทั้งเป็นผู้มีปัญญามาก ทำให้บรรลุได้อย่างรวดเร็ว
ฉับพลัน จัดอยู่ในประเภทอุคฆฏัตัญญ เป็นผู้ที่พอยกหัวข้อก็รู้ ผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลัน เป็นบุคคล
ประเภทที่มีปัญญาเฉียบแหลม ปฏิบัติก็ง่าย บรรลุก็ง่าย

สรุปได้ว่า บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา หมายถึง บุคคลผู้ที่ปฏิบัติธรรม
ได้โดยง่ายไม่ต้องพบกับความลำบากในการปฏิบัติ และเป็นบุคคลผู้มีปัญญามากมีอินทรีย์แก่กล้า
ทำให้บรรลุได้อย่างรวดเร็วฉับพลัน

^{๖๕} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๘.

^{๖๖} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถถา, แปลโดย พระคันธสาราภิกษุ, หน้า ๕๓๐.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๗.

^{๖๘} จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎีปนยี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๓.

จากการศึกษาโดยภาพรวมของปฏิปทา ๔ กับบุคคล ๔ ทำให้ทราบว่าบุคคล ๔ จำพวก สามารถจำแนกได้เป็น ๓ จำพวก คือ (๑) อุกมฤตัญญู (๒) วิปจิตัญญู (๓) เนยยะ

บุคคล ๓ จำพวกคือ อุกมฤตัญญู วิปจิตัญญูบุคคล เนยยะบุคคล ในพระไตรปิฎกได้ แสดงไว้ว่า

บุคคลใดบรรลุธรรมพร้อมกับเวลาที่ท่านยกหัวข้อขึ้นแสดง บุคคลนี้เรียกว่าผู้เป็น อุกมฤตัญญู ... บุคคลใดเมื่อเขาอธิบายเนื้อความแห่งภายิตโดยย่อให้พิสดาร จึงบรรลุธรรม บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นวิปจิตัญญู ... บุคคลใดบรรลุธรรมโดยลำดับอย่างนี้ คือโดยการแสดง การถาม การมนสิการ โดยแยกคาย การเสพ การคบ การเข้าไปนั่งใกล้กัลยาณมิตร บุคคลนี้ เรียกว่า ผู้เป็นเนยยะ^{๖๕}

โดยนัยนี้ พระโสภณมหาเถระ(มหาศีลยาตอ) ได้อธิบายไว้ว่า ผู้ที่สามารถบรรลุธรรม ในพระศาสนา นี้ เรียกว่า เวไนยบุคคล มี ๓ จำพวก คือ (๑) อุกมฤตัญญู ผู้บรรลุธรรมเร็วด้วยการฟัง อุเทศ คือหัวข้อ (๒) วิปจิตัญญู ผู้บรรลุธรรมช้าด้วยการฟังนิเทศ คือการอธิบายความโดยสังเขป (๓) เนยยะ ผู้อาจบรรลุธรรมได้ด้วยการฟังนิเทศ คืออธิบายโดยพิสดารและพากเพียร ปฏิบัติธรรม ด้วยโยนิโสมนสิการและคบหากัลยาณมิตร^{๖๖}

ดังนั้นกล่าวโดยสรุปว่า บุคคลผู้มีสติปัญญาที่สามารถบรรลุธรรมในพระศาสนา นี้ คือ บุคคล ๓ จำพวก โดยสงเคราะห์ลงใน ปฏิปทา ๔ ได้ดังนี้ (๑) อุกมฤตัญญูบุคคล คือ สุขา- ปฏิปทา จิปปาภิญา (๒) วิปจิตัญญูบุคคล คือ สุขาปฏิปทา ทันธาภิญา และทุกขาปฏิปทา จิปปา- ภิญา (๓) เนยยะบุคคล คือ ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญา โดยที่บุคคลเหล่านี้เป็นผู้ปฏิบัติธรรม ที่สามารถเดินทางไปถึงจุดหมายปลายทางที่สำคัญ คือการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา สำหรับการ ปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมในศาสนานี้คือ ธรรมเนียม โดยจะกล่าวในรายละเอียดเป็นลำดับถัดไป

^{๖๕} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๔๘-๑๕๐/๑๘๖-๑๘๗.

^{๖๖} พระโสภณมหาเถระ(มหาศีลยาตอ), วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๑, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสา- ราภิกวงศ์, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอเซ็นเตอร์, ม.ป.ป.), หน้า ๓๗.

๒.๔ ปฏิปทา ๔ กับกรรมฐาน

ในหัวข้อนี้ผู้ศึกษาจะนำเสนอ ปฏิปทา ๔ กับการปฏิบัติกรรมฐานโดยวางกรอบการศึกษาไว้ ๕ ประเด็น คือ (๑) ความหมายของกรรมฐาน (๒) ประเภทของกรรมฐาน (๓) วิธีปฏิบัติกรรมฐาน (๔) วิธีปฏิบัติกรรมฐานกับบุคคล ๔ (๕) วิธีปฏิบัติกรรมฐานและบุคคล ๔ กับปฏิปทา ๔ แสดงรายละเอียดดังนี้

๒.๔.๑ ความหมายของกรรมฐาน

กรรมฐาน เป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา คำว่า กรรมฐาน (อ่านว่า กำมะถาน) หรือเขียนว่า กัมมัฏฐาน ก็ได้ แปลว่า ที่ตั้งแห่งกรรมคืองานของใจ คือสิ่งที่ยึดหน่วงหรือผูกใจมิให้ฟุ้งซ่าน ให้สงบนิ่ง ให้หยุดอยู่กับที่เรียกว่า อารมณ^{๑๑} อารมณเป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจ อุบายทางใจ วิธีฝึกอบรมจิตใจและเจริญปัญญา^{๑๒} เป็นงานที่สูงค่ามาก ฉะนั้นกรรมฐานจึงเป็นงานที่ประเสริฐของใจ เป็นงานที่ทำให้จิตมีค่าสูงขึ้นเพราะใจที่ไม่มีกรรมฐานที่ไม่ฝึกฝน มักจะวุ่นวายฟุ้งซ่าน ไร้สมรรถภาพและอ่อนแอ ซึ่งก่อให้เกิดทุกข์ แต่ใจที่มีกรรมฐานเป็นใจที่มีค่าสูง ดังนั้น การบำเพ็ญกรรมฐานก็คือ การทำความดีชั้นพิเศษให้แก่ใจนั่นเอง^{๑๓} โดยหลักทั่วไปกรรมฐานออกเป็น ๒ ชนิด คือ สมถกรรมฐาน และ วิปัสสนากรรมฐาน มีรายละเอียดดังนี้

๑. สมถกรรมฐาน กรรมฐานเป็นอุบายสงบทางใจ^{๑๔} สมถะ แปลว่า ความสงบ มีรูปวิเคราะห์หว่า ปจุนิกรมเม สมมติติ สมโล การทำให้ธรรมที่เป็นข้าศึก (นิวรณ์ธรรม) สงบ ชื่อว่า สมถะ^{๑๕} หมายถึง วิธีทำใจให้สงบ จุดมุ่งของสมถะคือสมาธิขยายความว่า ข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ จนตั้งมั่นเป็นสมาธิ ถึงขั้นได้ฌานระดับต่าง ๆ อย่งไรก็ตามในพระพุทธศาสนากล่าวได้ว่า ผลที่ต้องการจากสมถะตามหลักพระพุทธศาสนา คือ การสร้างสมาธิเพื่อใช้เป็นบาทฐานของวิปัสสนา เพราะจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาสำเร็จได้ด้วยวิปัสสนา

^{๑๑} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๕,ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ อธิบายศัพท์และแปลความหมายคำวัดที่ชาวพุทธควรรู้, หน้า ๑๗.

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๗.

^{๑๓} พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), การพัฒนาจิต, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๕), หน้า ๔๑.

^{๑๔} พระครูสมุห์โพธิ์ จนฺทสีโล, ธรรมภาคปฏิบัติ, หน้า (๕).

^{๑๕} พระมหาอุเทน ปัญญาปริทัตต์, วิปัสสนาวิธี, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๖.

ถ้าการฝึกอบรมปัญญาที่มีสมาธิเป็นบาทฐาน หากบรรลุจุดหมายสูงสุดด้วยและยังได้ผลพิเศษแห่งสมณะด้วยก็จัดว่าเป็นผู้มีคุณสมบัติพิเศษ ได้รับการยกย่องนับถืออย่างสูง

การปฏิบัติสมณะนั้นจะมีสมมติบัญญัติเป็นอารมณ์กรรมฐาน ในการปฏิบัติสมณกรรมฐานนั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องเพ่งกรรม ๔๐ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์^{๗๖} เป็นที่ตั้งแห่งการทำงานของจิต สิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญภาวนาเพื่อให้จิตสงบเป็นสมาธิ ได้แก่ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อัปปมัญญา ๔ อรูป ๔ อาหารเรปฏิกูลสัณญญา และจตุธาตวัญญฐาน ระบบของสมณกรรมฐานมีสมมติเป็นอารมณ์ คำบริกรรมก็เป็นบัญญัติ จิตของผู้ปฏิบัติเพ่งจับตามสมมติบัญญัติอยู่ในอารมณ์เดียวเท่านั้น การปฏิบัติจะเกาะอยู่กับอารมณ์เดียว ยึดอยู่กับสมมติบัญญัติที่ จัดแต่งขึ้นมา เช่น ปฐวีกสิณ ก็เกาะอยู่กับดวงกสิณเท่านั้น ไม่เปลี่ยนยกย้ายไปหาอารมณ์อื่น หากอารมณ์อื่นเข้ามาแทรกก็ไม่ใส่ใจ เช่นเสียงเข้ามาก็ไม่ใส่ใจ เวทนาปรากฏก็ไม่ใส่ใจ สมณกรรมฐานจึงเป็นอารมณ์ที่หยุดนิ่ง ไม่อยู่กับอารมณ์ที่เคลื่อนที่เปลี่ยนแปลง จะต้องพัฒนาให้เกิดความนิ่ง แนบแน่น ด้วยไปตามลำดับ ซึ่งเริ่มจากขณิกสมาธิ (สมาธิชั่วครู่) เข้าสู่อุปจารสมาธิ (สมาธิจนจะมั่นคงเป็นหนึ่ง) และเข้าสู่ความแนบแน่นในระดับสูง คือ อัปปนาสมาธิ (สมาธิที่มั่นคงเป็นหนึ่ง)^{๗๗} เมื่อปฏิบัติได้ผลดีแล้วสมณะก็จะนำไปสู่ผลสำเร็จที่เรียกว่า ฌาน^{๗๘} เมื่อทำจิตให้สงบได้ตามลำดับขั้นแล้ว ผลต่าง ๆ จะปรากฏขึ้นตามลำดับนั้น ๆ ผลที่สำคัญของสมณะมี ๓ คือ

๑. ความสงบสุขอย่างประณีต

๒. จิตจะเกิดพลังพิเศษ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ทางอิทธิปาฏิหาริย์ได้

๓. จะเกิดญาณ คือ แสงสว่างภายใน ซึ่งสามารถกำจัดอวิชชาได้^{๗๙}

เมื่อเกิดสมาธิ ฌานสมบัติ โลกียวิชาที่ไม่สามารถนำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ แต่นำมาซึ่งความสุขแบบโลกียะและเป็นวิชาที่มีอยู่ในโลกก่อนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะตรัสรู้ การปฏิบัติถือเป็น มหากุศล^{๘๐} เป็นกรรมฐานที่ทำให้จิตใจสงบจากนิเวศ ๕ ประการ คือ สิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้บรรลุความดี ได้แก่

^{๗๖} เสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์, พุทธวิปัสสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑) หน้า ๘.

^{๗๗} พระมหาอุเทน ปัญญาปริทัตต์, วิปัสสนาวิถิ, หน้า ๑๕๒.

^{๗๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ปฏิบัติธรรมให้ถูกต้อง, พิมพ์ครั้งที่ ๘๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๘๖.

^{๗๙} แสง จันทรังาม, พุทธศาสนวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๒๒๖.

^{๘๐} พระอาจารย์ ดร. กัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหากรรมฐานจริยะ, จตุตถารุ สติปัญญา, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๓.

- ๑) กามฉันทนิเวรณฺ์ สิ่งทีกัณจิตคือความพอใจในกาม
- ๒) พยาบาทนิเวรณฺ์ สิ่งทีกัณจิตคือความคิดร้าย ความขัดเคืองใจ
- ๓) ถีนมิทชนิเวรณฺ์ สิ่งทีกัณจิตคือความหดหู่และเชื่องซึม
- ๔) อุทธจกุกกัจฉนิเวรณฺ์ สิ่งทีกัณจิตคือความฟุ้งซ่านและร้อนใจ
- ๕) วิจิกิจฉานนิเวรณฺ์ สิ่งทีกัณจิตคือความล้งเลสงสัย^{๕๑}

สิ่งเหล่านี้เรียกดว่าสนิมใจ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงกรรมฐาน คือ การงานทีจะต้องทำทางใจไว้ เพื่อบุคคลใช้สติสัมปชัญญะด้วยความเพียร ระลึกออยู่ในเรื่องใด เรื่องหนึ่ง ให้จิตสงบ กล่าวโดยสรุปแล้ว การตั้งสติระลึกออยู่ที่อารมณ์อะไรก็ตาม ถ้าหากว่าใจของผู้ปฏิบัติสามารถสงบนิเวรณฺ์ทั้ง ๕ ประการลงไปได้ การกระทำเหล่านั้นน้เรียกว่า สมถกรรมฐาน

๒. วิปัสสนากรรมฐาน กรรมฐานเป็นอุบายเรื่องปัญญา^{๕๒} วิปัสสนาแยกเป็น ๒ บท คือ วิแปลว่า พิเศษ หรือ วิเศษ ปสฺสนา แปลว่า ความเห็นแจ้ง เมื่อรวมความทั้งสองบทเข้ากันแล้วแปลว่า ความเห็นแจ้งเป็นพิเศษ ดังศัพท์วิเคราะห์ว่า วิเสเสน ปสฺสตีติ รวมเป็น วิปสฺสนา ธรรมชาติโดยอ้อมเห็นแจ้งเป็นพิเศษนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า วิปัสสนา หมายถึง ปัญญาทีเข้าไปเห็นแจ้งรูปนาม พระไตรลัษณฺ์ อริยสัจ และมรรค ผล นิพพาน^{๕๓} การเจริญปัญญาเป็นการพัฒนาจิตขึ้นสูงสุดในพระพุทธศาสนามีผลมากกว่าการบำเพ็ญสมถภาวนา เพราะเป็นการถอนทำลายกิเลสอย่างละเอียด พัฒนาจิตเข้าสู่ความเป็นพระอริยบุคคล

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จะมีอารมณ์ทีเป็นกรรมฐาน เรียกว่า อารมณ์ปรมัตถ์ มี ๖ อย่าง ได้แก่ วิปัสสนาภูมิจ ๖ คือ ชันธ ๕ ธาตุ ๑๘ आयตนะ ๑๒ อินทริย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ เมื่อย่อลงแล้วได้แก่ รูปนามเท่านั้น^{๕๔} การเจริญวิปัสสนานั้นจะต้องมีเฉพาะรูปนามเท่านั้นเป็นอารมณ์ หรือเป็นกรรมฐาน หรือเป็นที่ตั้งของวิปัสสนา^{๕๕} การปฏิบัติมิได้พัฒนาความแนบแน่นดั่งลึกลง จึงต้องเปลี่ยนขั้ย้ายไปตามอารมณ์ทีสับเปลี่ยนเวียนวนกันเข้ามา หรือ อากา

^{๕๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๖๗/๔๕๐, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๗๘/๑๐๔-๑๐๕, อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๖๔/๕๔๕.

^{๕๒} พระเทพดิลก (ระแบบ จูตญาโณ), **ธรรมปริทรรศน ๒**, หน้า ๕.

^{๕๓} พระครูสมุห์โพธิ์ จันทลีโล, **ธรรมภาคปฏิบัติ**, หน้า ๒๔.

^{๕๔} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ. ๕), **ประวัติพระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ป.ธ. ๕) และ วิถีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน**, ฉบับพิมพ์เป็นธรรมทานโดยนายไวยกรณฺ์ จงแจ่มและคณะ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สทธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๘๓.

^{๕๕} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), **วิปัสสนาภูมิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (พระนครศรีอยุธยา : บริษัทบุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖.

ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทางฐานทั้ง ๔ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม อารมณ์เกิดทางฐานใดก็กำหนดรู้ฐานนั้น ไม่เจาะจงฐานใดฐานหนึ่งเป็นเฉพาะเพียงแต่เกิดจากฐานใดก็กำหนดฐานนั้น เช่น ขณะนั้นมีเสียงปรากฏก็กำหนดเสียงนั้นทันที กำหนดอารมณ์หนึ่งดับไปก็ทิ้งไป อารมณ์ใหม่เข้ามาก็กำหนดใหม่นั้นต่อไป ซึ่งแปรเปลี่ยนยกย้ายไปตามอารมณ์ที่เกิด-ดับ กล่าวโดยสรุป วิปัสสนาอยู่กับอารมณ์ที่เคลื่อนไหวไม่อยู่กับอารมณ์ที่หยุดนิ่ง^{๕๖} รับรู้ทุกอย่างไม่ได้เลือกอารมณ์ อารมณ์ดี อารมณ์ได้ก็รู้ไปหมด แต่ฝึกที่จะอย่างปล่อยวาง อย่างวางเฉย^{๕๗} พอถึงผลสำเร็จของวิปัสสนาทำให้ ญาณ คือตัวความรู้ หรือความหยั่งรู้^{๕๘}

การปฏิบัติวิปัสสนา สามารถทำให้ผู้ปฏิบัติมีจิตบริสุทธิ์เป็นขั้น ๆ ไป ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “บรรลุมรรคผล” ความบริสุทธิ์ของจิตในขั้นแรกเรียกว่า “โสดาปัตติมรรค” ขั้นสองเรียกว่า “สกทาคามีมรรค” ขั้นที่สามเรียกว่า “อนาคามีมรรค” ขั้นสุดท้ายเรียกว่า “อรหัตตมรรค” ซึ่งเป็นขั้นที่จิตบริสุทธิ์สิ้นเชิงปราศจากกิเลส คือ โลก โกรธ หลง ทั้งหมด ท่านผู้มีจิตบริสุทธิ์เข้าถึงขั้นพัฒนาแล้วเหล่านี้เรียกว่า “พระอริยบุคคล” คือ บุคคลผู้ประเสริฐเพราะเป็นผู้มีจิตใจพัฒนาแล้ว เป็นผู้มีจิตใจบริสุทธิ์เหนือปุถุชนคนสามัญ

๒.๔.๒ ประเภทของกรรมฐาน

เมื่อก้าวโดยวิธีการปฏิบัติกรรมฐานทั้ง ๒ อย่าง คือ สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานแล้ว ผู้ปฏิบัติอาจเจริญสมถกรรมฐานก่อนแล้วจึงเจริญวิปัสสนาที่หลังก็ได้ หรือเจริญวิปัสสนากรรมฐานก่อนแล้วเจริญสมถกรรมฐานที่หลังก็ได้ หรืออาจเจริญทั้งสองอย่างควบคู่กันไปก็ได้ เพราะกรรมฐานทั้ง ๒ อย่างเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันและเป็นเหตุปัจจัยสนับสนุนแก่กันและกัน เพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุด ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ความว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญวิปัสสนาอันมีสมณะนำหน้า เมื่อเธอเจริญปีสสนาอันมีสมณะนำหน้า มรรคย่อมเกิดแก่เธอ... อีกประการหนึ่ง ภิกษุเจริญสมถะอันมีวิปัสสนา เมื่อเธอเจริญสมถะอันมีวิปัสสนานำหน้า มรรคย่อมเกิดแก่เธอ... อีกประการหนึ่ง ภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไป เมื่อเธอเจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไป มรรคย่อมเกิดแก่เธอ... อีกประการหนึ่ง ภิกษุมีใจถูกอุทัจจะในธรรมกันไว้ในเวลาที่จิตตั้งมั่น สงบภายในมีภาวะ

^{๕๖} พระมหาอุเทน ปัญญาปริทัศน์, วิปัสสนาวิถิ, หน้า ๑๔๖.

^{๕๗} พระครูเกษมธรรมทัต (หลวงพ่อสุรศักดิ์ เขมรวิสี), บนวิถิแห่งธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๒), หน้า ๒๒.

^{๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง, หน้า ๘๗.

ที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดขึ้นแก่เธอ เธอเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นสุดไป^{๔๕}

จากข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎก สามารถจำแนกประเภทของสมณะและวิปัสสนา ได้ ๔ ประเภท ดังนี้

๑. สมถปุพพังคมวิปัสสนาภาวนา หมายถึง ผู้ที่เจริญวิปัสสนาอันมีสมณะนำหน้าจนได้ มรรคแล้วมรรคแล้วเสพเจริญมรรคนั้น ทำให้มากจนละสังโยชน์ อนุสัยหมดสิ้นไป

๒. วิปัสสนาปุพพังคมสมถภาวนา หมายถึง ผู้เจริญสมณะอันมีวิปัสสนานำหน้าจนได้ มรรคแล้วเสพเจริญมรรคนั้น ทำให้มากจนละสังโยชน์ อนุสัยหมดสิ้นไป

๓. สมถวิปัสสนายุคันทรภาวนา หมายถึง ผู้เจริญสมณะและวิปัสสนาคบคู่กันไป

๔. บุคคลผู้มีใจถูกอุทธัจจะในธรรมกลั่นไว้ในเวลาที่จิตตั้งมั่น สงบอยู่ภายในมีภาวะที่ จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดขึ้น เสดพเจริญมรรคนั้น ทำให้มากจนละสังโยชน์ อนุสัย หมดสิ้นไป^{๔๖}

๒.๔.๓ วิธีปฏิบัติกรรมฐาน

เมื่อกำหนดเอาวิธีการปฏิบัติกรรมฐานที่ท่านกล่าวไว้จากที่ได้ศึกษามาแล้วในข้อ ๒.๔.๒ สามารถแยกวิธีปฏิบัติกรรมฐานออกเป็น ๔ วิธี ดังนี้

๑. วิธีการเจริญสมณะนำหน้าวิปัสสนา

บุคคลที่มีอริยาศัยที่เหมาะสมจะเจริญสมณะก่อนก็ทำสมณะก่อน โดยเพ่งบัญญัติเป็น อารมณ์ ให้จิตเข้าถึงฌานจิต นั้นหมายถึงว่า จิตดำเนินถึงขั้นอัปปนาสมาธิ คือ สมาธิแนบแน่นใน อารมณ์ได้ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ปัญจฌาน หรือ อรูปฌาน ๔ ได้ฌาน-สมาธิแนบแน่น

ผู้ที่ได้ฌานก็จะฝึกเข้าฌาน-ออกฌาน ให้คล่องแคล่วชำนาญ เข้าไปอยู่ในอารมณ์ ของฌาน เรียก “เข้าฌานสมาบัติ” เป็นการสงบระงับดับความรู้สึกทั้งหลายตามแรงอธิษฐานเข้าฌาน อยู่ได้นาน ๆ เป็นชั่วโมง ๆ หรือได้หลาย ๆ วัน พวกที่ได้ฌานสมาบัตินี้จิตใจยังเป็นปุถุชนอยู่

^{๔๕} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๐/๒๓๘.

^{๔๖} พระมหาเจี๊มทอง ดนุติปาโล (ฤทธิลือไกร), “ศึกษาการปฏิบัติกรรมฐานตามแนวของพระครูโพธิ สารคุณ (ประยงค์ อุปลวณฺโณ)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓.

ยังไม่ได้บรรลุผลนิพพานแต่อย่างใดเพราะยังมีกิเลสอยู่ แต่กิเลสส่วนที่หายจะถูกข่มระงับไว้ด้วยสมาธิ ดังนั้น พวกที่ได้ฌานจะไม่มีนิวรณ์เข้ามารบกวน สำหรับสมาธิที่เกิดจากการปฏิบัติมี ๓ ระดับ คือ (๑) **ขณิกสมาธิ** สมาธิมีเพียงชั่วขณะ (๒) **อุปจารสมาธิ** สมาธิจนถึงฌาน ฌานจะแน่นแนบ (๓) **อัปปนาสมาธิ** สมาธิถึงฌาน ที่แน่นแนบแล้ว^{๕๐}

ดังนั้นผู้ที่ปฏิบัติเจริญสมถกรรมฐาน โดยกำหนดอารมณ์แห่งสมถะอย่างใดอย่างหนึ่ง จนจิตเข้าถึงอุปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิ (สมาธิในฌาน) จากนั้นก็ใช้อุปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธินั้นเองเป็นบาทฐานแล้วกำหนดพิจารณาองค์ธรรมต่าง ๆ ที่เกิดร่วมกับอุปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธินั้นหรือจะพิจารณาอุปาทานขันธให้เห็นตามความเป็นจริง โดยความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนจนอริยมรรคเกิดขึ้น

๒. วิธีเจริญวิปัสสนาหน้าสมถะ

วิธีการนี้ขั้นแรกผู้ปฏิบัติไม่ต้องบำเพ็ญสมถะให้ได้ถึงอุปจารสมาธิ หรืออัปปนาสมาธิก็ได้ เพียงใช้สติสัมปชัญญะกำหนดพิจารณาอุปาทานขันธอย่างต่อเนื่องด้วยขณิกสมาธิคือสมาธิที่เกิดขึ้นชั่วขณะจนเกิดการเห็นแจ้งอุปาทานขันธโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มิใช่ตัวตน เมื่อความรู้แจ้งในปัญจอุปาทานขันธเต็มเปี่ยมดี จิตก็จะเข้าภาวะสงบมีอารมณ์เป็นหนึ่งโดยมีความปล่อยวางอุปาทานขันธที่เกิดในวิปัสสนานั้นเองเป็นอารมณ์ ซึ่งนับว่าเป็นสมถะจนเกิดอริยมรรคขึ้น

๓. วิธีเจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไป

ข้อนี้ไม่ใช่เป็นการปฏิบัติทั้งสองอย่างพร้อมกัน มีวิธีการปฏิบัติคือ ผู้เจริญกรรมฐานเข้าฌาน ถึงขั้นไหนก็เจริญวิปัสสนาถึงขั้นนั้น การเจริญวิปัสสนาถึงขั้นไหนก็เข้าฌานถึงขั้นนั้น เช่น เข้าปฐมฌานออกจากปฐมฌานแล้วจึงกำหนดพิจารณาสังขาร ครั้นกำหนดพิจารณาแล้วก็เข้าทุติยฌานออกจากทุติยฌานแล้วก็กำหนดพิจารณาสังขาร ครั้นแล้วก็เข้าตติยฌาน ปฏิบัติอย่างนี้เรื่อยไปจนถึงเนวสัญญานาสัญญายตฌาน ออกจากเนวสัญญานาสัญญายตฌานก็พิจารณาสังขารอีก อย่างนี้เรียกว่าการเจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไป ในข้อนี้ผู้ปฏิบัติต้องได้บรรลุฌานขั้นต่าง ๆ ก่อน โดยที่ขณะปฏิบัตินั้นต้องเข้าฌานก่อน แล้วออกจากฌาน กำหนดพิจารณาถึงองค์ธรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นหรือกำหนดพิจารณาอุปาทานขันธของตนในปัจจุบันขณะ จากนั้นก็เข้าฌานขั้นสูงขึ้นไปตามลำดับจนถึงขั้นสูงสุดของฌานที่ตนได้ ในระหว่างแห่งฌานแต่ละขั้นนั้น

^{๕๐} บุญมี แทนแก้ว, พุทธปรัชญาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๕), หน้า

จะต้องมีการออกจกามากำหนดพิจารณาถึงองค์ธรรมต่าง ๆ มากำหนดพิจารณาทำสลับกันไป เมื่อปฏิบัติเช่นนี้อริยมรรคก็จะเกิดขึ้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อถึงอริยมรรคเกิดขึ้น แม้ว่าการปฏิบัตินั้นจะมาจากเจริญวิปัสสนา นำหน้าสมณะก็ตาม ทั้งสมณะและวิปัสสนาจะต้องเกิดขึ้นด้วยกันอย่างควบคู่เป็นแน่นอนเสมอไป ที่เป็นเช่นนี้ เพราะโดยพื้นฐานแล้ว สมณะและวิปัสสนาก็คือองค์ของมรรคนั่นเอง วิปัสสนา ได้แก้ สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ สมณะได้แก้องค์มรรคที่เหลืออีก ๖ ข้อ ซึ่งเป็นธรรมดาอยู่แล้วที่องค์ มรรคเหล่านี้จะต้องเกิดขึ้นพร้อมกันในขณะที่เกิดการเห็นแจ้งสภาวะธรรม

๔. วิธีปฏิบัติเมื่อจิตถูกชักให้ไขว้เขวเพราะธรรมจัญ

เมื่อผู้ปฏิบัติเจริญวิปัสสนาในเบื้องต้น ขณะกำหนดพิจารณาอารมณ์แห่งวิปัสสนา โดยความเป็นไตรลักษณ์จนวิปัสสนาญาณอย่างอ่อน ๆ เกิดขึ้น จากนั้นก็เกิดประสบการณ์เกี่ยวกับ สภาวะต่าง ๆ ที่เรียกว่า ธรรมจัญหรือวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่าง คือ (๑) โอภาส แสงสว่าง (๒) ญาณ ความหยั่งรู้ (๓) ปีติ ความอิ่มใจ (๔) ปีติสัทธิติ ความสงบเย็น (๕) สุข ความสุข สงบใจ (๖) อธิโมกข์ ความน้อมใจเชื่อหรือศรัทธาแก่กล้า (๗) ปัสสาคหะ ความเพียรพอดี (๘) อุปีฏฐาน สติแก่กล้า (๙) อุเบกขา ความมีใจเป็นกลางหรือวางเฉย (๑๐) นิกันติ ความพอใจ คิดใจ สภาวะธรรมเหล่านี้ ล้วนชวนให้หลงเข้าใจผิดคิดว่าตนได้บรรลุถึงจุดหมายสูงสุดแห่งการปฏิบัติแล้ว จึงเกิด ความประมาทไม่กำหนดพิจารณาสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นในปัจจุบันอันเป็นทางเกิดแห่งความประมาท เลินเล่อ ฟุ้งซ่านไปโดยประการต่าง ๆ

เมื่อผู้ปฏิบัติประสบกับภาวะเช่นนี้พึงใช้สติสัมปชัญญะกำหนดพิจารณารู้เท่าทัน สภาวะธรรมทั้ง ๑๐ เหล่านี้ ให้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่าเป็นเพียงสภาวะธรรมที่เกิดจากเหตุปัจจัย ประจวบเหมาะ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มิใช่ตัวตน เมื่อปฏิบัติได้เช่นนี้ก็จะกำจัดความเข้าใจผิดในธรรมจัญหรือ วิปัสสนูปกิเลสได้จะเป็นผู้ฉลาดในการปฏิบัติต่อธรรมจัญหรือวิปัสสนูปกิเลสจิตก็จะก้าวหน้าไป ในทางที่ถูกต้องทำอริยมรรคให้เกิดขึ้น^{๕๒}

^{๕๒} พระมหานิพนธ์ มหาธมมรูกิจโต (แสงแก้ว), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวการปฏิบัติกรรมฐาน ของหลวงพ่อดุสิต จิตตสุโข และพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๐-๔๒.

เมื่อก้าวโดยสรุปจากวิธีทั้ง ๔ ย่อให้สั้นเหลือเพียง ๒ คือ วิปัสสนามีสมณะนำหน้า และ สมณะมีวิปัสสนานำหน้า^{๕๓}

หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนา ดังกล่าวพระพุทธองค์ยังทรงแสดงให้ว่า สมณะและวิปัสสนา เป็นหลักปฏิบัติที่ เมื่อบำเพ็ญแล้วทำให้เกิดความรู้แจ้งในธรรมอันเป็นอเนกปริยาย ดังพระพุทธพจน์ว่า

เธอจงเจริญธรรม ๒ ประการ ให้ยิ่งขึ้นไปเถิด การเจริญในธรรม ๒ ประการ คือ (๑) สมณะ (๒) วิปัสสนา นี้ซึ่งเธอเจริญให้ยิ่งขึ้นไปแล้ว จักเป็นไปเพื่อรู้แจ้งธรรมธาตุหลายประการ^{๕๔}

จะเห็นได้ว่า สมณะที่ถูกต้องและวิปัสสนาที่ถูกต้องมุ่งต่อความรู้แจ้ง มุ่งกำจัดอวิชชา และมุ่งต่อวิมุตติความหลุดพ้น สมณะและวิปัสสนา นั้นเป็นประโยชน์เกื้อกูลกัน สมณะที่ขาดวิปัสสนาก็ผิดหลักพระพุทธศาสนา วิปัสสนาที่ขาดสมณะก็เป็นไปได้ยาก นี่คือพระพุทธพจน์ยืนยันถึงความสำคัญแห่งการปฏิบัติทั้งสองอย่าง que เมื่อปฏิบัติแล้วย่อมถึงความบริสุทธิ์ในพระพุทธศาสนา อย่างแน่นอน

๒.๔.๔ วิธีปฏิบัติกรรมฐานกับบุคคล ๔

จากการศึกษาบุคคล ๔ จำพวก เป็นผู้ที่สามารถบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา แบ่งได้เป็น ๓ จำพวก คือ อุกมฤตัญญู วิปจิตัญญู เนยยะ วิธีปฏิบัติกรรมฐานที่เป็นประโยชน์และเอื้อต่อการบรรลุถึงจุดหมายปลายทางที่สำคัญสำหรับบุคคลเหล่านี้ ได้แสดงในคัมภีร์เนตติอรรถกถา โดยพระธรรมบาลเถระ ไว้ว่า

สมณะนำวิปัสสนา เป็นสัปปายะแก่ อุกมฤตัญญู

วิปัสสนานำสมณะ เป็นสัปปายะแก่ เนยยะ

สมณะและวิปัสสนาที่ประกอบร่วมกัน เป็นสัปปายะแก่ วิปจิตัญญู^{๕๕}

^{๕๓} พระมหาเจิมทอง ตนติปาโล (ฤทธิลือไกร), “ศึกษาการปฏิบัติกรรมฐานตามแนวของพระครูโพธิสารคุณ (ประยงค์ อุปถัมภ์โณ)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๕.

^{๕๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๗/๒๓๔.

^{๕๕} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถกถา, แปลโดย พระคันธสารากิจัง, หน้า ๕๓๗.

๒.๔.๕ วิธีปฏิบัติกรรมฐานและบุคคล ๔ กับปฏิปทา ๔

ในหัวข้อนี้เป็นการสรุปประเด็นสำคัญของวิธีปฏิบัติกรรมฐานโดยแสดงให้เห็นถึงกรรมฐานที่เป็นสัปปายะกับบุคคล ๔ โดยสังเคราะห์ลงในหลักปฏิปทา ๔ สามารถจำแนกนี้ได้ดังนี้

๑. **ทุกขาปฏิปทา ทันทธาภิณฺญา** ปฏิบัติลำบากแต่รู้ได้ช้า เป็นพวกเนยยะ กรรมฐานที่เป็นสัปปายะหรือเป็นที่สบายเอื้อต่อการปฏิบัติ คือ **วิปัสสนานำสมถะ**

๒. **ทุกขาปฏิปทา จิปปภาภิณฺญา** ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว เป็นพวกวิปจิตัญญู กรรมฐานที่เป็นสัปปายะหรือเป็นที่สบายเอื้อต่อการปฏิบัติ คือ **สมถะและวิปัสสนาที่ประกอบร่วมกัน**

๓. **สุขาปฏิปทา ทันทธาภิณฺญา** ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า เป็นพวกวิปจิตัญญู กรรมฐานที่เป็นสัปปายะหรือเป็นที่สบายเอื้อต่อการปฏิบัติ คือ **สมถะและวิปัสสนาที่ประกอบร่วมกัน**

๔. **สุขาปฏิปทา จิปปภาภิณฺญา** ปฏิบัติสะดวก ทั้งรู้ได้เร็ว เป็นพวกอุคฆมฺหิตัญญู กรรมฐานที่เป็นสัปปายะหรือเป็นที่สบายเอื้อต่อการปฏิบัติ คือ **สมถะนำวิปัสสนา^{๕๖}**

จากการศึกษา ทำให้ทราบถึงวิธีปฏิบัติกรรมฐานของบุคคล ๔ ตามหลักปฏิปทา ๔ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงหลักการนำวิธีปฏิบัติกรรมฐานไปปฏิบัติที่เป็นประโยชน์มีความเป็นสัปปายะ หรือเป็นที่สบายเอื้อต่อการปฏิบัติเพื่อให้เกิดการพัฒนาสู่ความสำเร็จได้ในแต่ละปฏิปทา ผู้ศึกษาได้สรุปเป็นตาราง ดังนี้

ประเภท	ปฏิปทา ๔	บุคคล ๔	วิธีปฏิบัติกรรมฐาน
๑	การปฏิบัติลำบาก บรรลุช้า	เนยยะ	วิปัสสนานำสมถะ
๒	การปฏิบัติลำบาก บรรลุเร็ว	วิปจิตัญญู	สมถะและวิปัสสนาที่ประกอบร่วมกัน
๓	การปฏิบัติสะดวก บรรลุช้า	วิปจิตัญญู	สมถะและวิปัสสนาที่ประกอบร่วมกัน
๔	การปฏิบัติสะดวก บรรลุเร็ว	อุคฆมฺหิตัญญู	สมถะนำวิปัสสนา

^{๕๖} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถถา, แปล โดย พระคันธสารากิจวงศ์, หน้า ๕๓๗.

บทที่ ๓

การปรับอินทรีย์ ๕ ให้สมดุลในพระพุทธศาสนา

ในบทนี้ จะนำเสนอ ความหมาย ประเภท ความสำคัญของอินทรีย์ หลักการปรับอินทรีย์ ๕ ให้สมดุลพร้อมทั้งประโยชน์ของการปรับอินทรีย์ โดยได้วางกรอบในการศึกษาไว้ ๖ หัวข้อ ดังนี้คือ (๑) ความหมายของอินทรีย์ (๒) ประเภทของอินทรีย์ ๕ (๓) ความสำคัญของอินทรีย์ ๕ (๔) ปัจจัยต่อเนื่องกันระหว่างแต่ละอินทรีย์ (๕) หลักการปรับอินทรีย์ให้สมดุล (๖) พระอรหันต์ในฐานะบุคคลที่มีอินทรีย์ที่สมบูรณ์และสมดุล ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ชั้นรองตามลำดับ รวมถึงจากหนังสือต่าง ๆ โดยจะแสดงให้เห็นถึงรายละเอียดดังกล่าว เพื่อเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับการศึกษาในบทต่อไป

๓.๑ ความหมายของอินทรีย์

๓.๑.๑ ความหมายตามรูปศัพท์

คำว่า อินทรีย์ อ่านว่า อิน-ชี แปลว่า ผู้เป็นใหญ่ สิ่งที่เป็นใหญ่ คือ ความเป็นใหญ่ในหน้าที่ตน หรือ มีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องนั้น^๑ ตามหลักไวยากรณ์ที่เป็น อินฺทฺริย นั้น เพราะแปลงทุ เป็น ทฺร เป็น อินฺทฺริย มีความหมายว่า ความเป็นใหญ่ ร่างกาย กำลัง อำนาจ หน้าที่ สภาพความเป็นใหญ่ในกิจอันหนึ่ง^๒

คำว่า อินทรีย์ มีรูปวิเคราะห์ว่า อินฺทฺฐฺ กโรนฺตฺติ อินฺทฺริยานิ (อินฺท ศัพท์ + กร ธาตุ + ญฺย ปัจจัย) ในความหมายว่า ธรรมที่กระทำความเป็นใหญ่ และ วิเคราะห์ว่า อินฺทฺฐฺ กโรนฺตฺติ อินฺทฺริยานิ (อินฺท ศัพท์ + กร ธาตุ + ฌฺ การิตปัจจัย + ญฺย ปัจจัย) คือ ธรรมที่ทำให้ธรรมอื่นกระทำความเป็นใหญ่^๓

---

^๑ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘,ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ อธิบายศัพท์และแปลความหมายคำวัดที่ชาวพุทธควรรู้, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันหนังสือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๗๔.

^๒ ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรมบาลี-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๕), หน้า ๕๐.

^๓ พระอนุรุทธาจารย์, อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรสาส์นไทย จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๖๕๕-๖๕๖.

จากความหมายตามรูปศัพท์ อินทรีย์ คือ ธรรมที่มีความเป็นใหญ่ มีความเป็นใหญ่ในหน้าที่ตน หรือ มีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องนั้น ๆ

นอกจากนี้ ความหมายโดยทั่วไปของอินทรีย์ พบในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน เป็นความหมายพื้นฐานสามัญ ที่บุคคลทั่วไปเข้าใจและใช้กันอยู่ว่า อินทรีย์มี ๓ อย่าง คือ ๑) อินทรีย์ หมายถึง ร่างกายและจิตใจ เช่น สรรวมอินทรีย์ ๒) สติปัญญา เช่นอินทรีย์แก่กล้า ๓) สิ่งมีชีวิต^๔

๓.๑.๒ ความหมายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

ในพระพุทธศาสนา คำว่า อินทรีย์ หมายถึง อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพราะ ตามีความเป็นใหญ่ในการดู รับผัสสชอบเรื่องดู หูเป็นใหญ่ในการฟัง รับผัสสชอบเรื่องฟัง เป็นต้น^๕ โดยมีชื่อเรียกเป็น อินทรีย์ ๖ ประการ ดังนี้

จักขุนทรีย์	อินทรีย์คือจักขุประสาท
โสตอินทรีย์	อินทรีย์คือโสตประสาท
ฆานินทรีย์	อินทรีย์คือฆานประสาท
ชีวหินทรีย์	อินทรีย์คือชีวหาประสาท
กายอินทรีย์	อินทรีย์คือกายประสาท
มโนอินทรีย์	อินทรีย์คือใจ ^๖

โดยความหมายนี้ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ได้ให้ความสำคัญว่าเป็นสิ่งที่พึงระวัง เรียกว่า อินทรีย์สังวร^๗ คือ การสำรวมระมัดระวัง ความป้องกันอินทรีย์ ความคุ้มครองรักษาด้วยสติ หมายถึง ระวังตา หู เป็นต้น เช่นในขณะที่ได้ดูได้ฟัง ระวังมิให้ยินดียินร้าย มิให้จิตใจหลงใหลในสิ่งที่ได้ดูได้ฟัง ให้มีสติในการดูในการฟังให้รู้เท่าทันตลอดเวลา เป็นเหตุให้จิตใจสงบ ไม่ฟุ้งซ่านรันทนหาสิ่งที่ได้ดูได้ฟัง เป็นต้น^๘ ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ว่า

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๗๔.

^๕ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ อธิบายศัพท์และแปลความหมายคำวัดที่ชาวพุทธควรรู้, หน้า ๑๓๗๔.

^๖ ต.ม. (ไทย) ๑๘/๔๕๕/๓๐๕.

^๗ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒/๑๕, ที.ที. (ไทย) ๘/๒๑๓/๗๒-๗๓.

^๘ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ อธิบายศัพท์และแปลความหมายคำวัดที่ชาวพุทธควรรู้, หน้า ๑๓๗๕.

เมื่อบุคคลเสพรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเช่นใด อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลงรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเช่นนี้เป็นรูปที่ไม่ควรเสพ เมื่อบุคคลเสพรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเช่นใด อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเช่นนี้เป็นรูปที่ควรเสพ เมื่อบุคคลเสพเสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู.. ทางจมูก... ทางลิ้น...เสพ โภกฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย... เสพธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจ เช่นใด อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลงธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจเช่นนี้เป็นธรรมารมณ์ที่ไม่ควรเสพ เมื่อบุคคลเสพธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจเช่นใด อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น ธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจเช่นนี้เป็นรูปที่ควรเสพ...^๕

ภิกษุชื่อว่ากุ่มครองทวารในอินทรีทั้งหลายคือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เห็นรูปด้วยตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมในจักขุนทรี ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็เหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรี ถึงความสำรวมในจักขุนทรี ฟังเสียงด้วยหู... ดมกลิ่นด้วยจมูก... ลิ้มรสด้วยลิ้น... ถูกต้องโภกฐัพพะด้วยกาย... ฐุธรรมารมณ์ด้วยใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมในมณินทรี ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็เหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษามณินทรี ถึงความสำรวมในมณินทรี ภิกษุผู้ประกอบด้วยความสำรวมอินทรีอันเป็นอริขะนี้ย่อมเสวยสุขที่ไม่ระคนกับกิเลสในภายใน ภิกษุชื่อว่ากุ่มครองทวารในอินทรีทั้งหลายเป็นอย่างนี้แล^๖

จากพระพุทธพจน์แสดงให้เห็นถึงเมื่อมีการสำรวมระวังทวารในอินทรีทั้งหลายทำให้อกุศลที่เป็นบาปกรรมครอบงำไม่ได้ จึงปราศจากกิเลสได้พบกับความสุขในที่สุด ดังนั้นเมื่ออินทรีทั้ง ๖ ที่กุ่มครองดีแล้ว เมื่อพิจารณาให้รู้ชัดตามความเป็นจริงก็จะทำให้ถึงที่สุดแห่งกองทุกข์ได้ ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ว่า

อินทรี ๖ ประการ คือ จักขุนทรี โสดินทรี ฆานินทรี ชิวหินทรี กายินทรี มณินทรี ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดภิกษุรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัด ออกจากอินทรี ๖ ประการนี้ตามความเป็นจริง เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น เมื่อนั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่า อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว ลี้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ^๗

^๕ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๖๕/๒๕๒.

^๖ ที.สี. (ไทย) ๕/๒๑๓/๗๒-๗๓.

^๗ ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔๕๗/๓๐๖.

แต่สำหรับ ในทางการปฏิบัติกรรมฐาน คำว่า อินทรีย์ คือหมวดธรรมที่เกี่ยวข้องกับความสมคูลแห่งอินทรีย์ ๕ ประการ ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

๓.๑.๓ ความหมายในทรรศนะของนักวิชาการพระพุทธศาสนา

นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ได้ให้ความหมายของ อินทรีย์ โดยสรุป ดังนี้คือ

พระพุทธโฆสเถระ แสดง ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ได้ให้ความหมาย “อินทรีย์” ว่า เชื่อว่า อินทรีย์ โดยความหมายว่า เป็นอธิบดี (ความเป็นใหญ่) กล่าวคือ ครอบงำ เพราะครอบงำเสียซึ่ง อัสสัทธียะ (ความไม่เชื่อ) โกสัชชะ (ความเกียจคร้าน) ปมาทะ (ความประมาท) วิกเขปะ (ความฟุ้งซ่าน) และสัมโมหะ (ความหลง) และ เชื่อว่า พละ โดยความหมายว่า ไม่หวั่นไหว เพราะอกุศลธรรมทั้งหลายมีอัสสัทธียะเป็นต้น ครอบงำไม่ได้^๒

พระอนุรุทธาจารย์ แสดงในคัมภีร์อภิธรรมมัตตสังคหะและปรมัตถทีปนี แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์ ได้ให้ความหมาย “อินทรีย์” ไว้ว่า เชื่อว่า อินทรีย์ เพราะมีสภาพเป็นใหญ่ ความเป็นใหญ่ คือ ความสามารถที่ทำให้ธรรมซึ่งเกิดอาศัยในตนเป็นไปได้อำนาจของตนโดย ประการทั้งปวง ด้วยเหตุนี้ ธรรมที่กระทำคือทำให้สำเร็จความเป็นใหญ่ของตนในหน้าที่นั้น ๆ มีการเห็นเป็นต้น จึงชื่อว่า อินทรีย์^๓

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ.๕) ได้ให้ความหมาย “อินทรีย์” ว่า

คำว่า “อินทรีย์” แปลและหมายความได้ ๖ อย่าง คือ

๑) อินทรีย์ แปลว่า เป็นใหญ่ หมายความว่า เป็นใหญ่ในกิจของตน เช่น สัทธินทรีย์ เป็นใหญ่ในทางเชื่อถือ เป็นต้น

๒) อินทรีย์ แปลว่า ทำเบื้องต้นให้บริสุทธิ์ หมายความว่า เป็นใหญ่ในทางทำสืลให้บริสุทธิ์ เพราะสืลเป็นความงามในเบื้องต้นของพระศาสนาด้วยเป็นที่พึ่งเบื้องต้นด้วย

๓) อินทรีย์ แปลว่า ประมาณยิ่ง หมายความว่า มีประมาณมากในการทำให้เกิดฉันทะ คือ ความเต็มใจในการละความเร่าร้อน อันเกิดด้วยความไม่มีศรัทธา เกิดด้วยความประมาท เกิดด้วยความฟุ้งซ่าน เกิดด้วยอวิชชา และในการละกิเลสอันเป็นฝ่ายเดียวกันกับทัญญู ในการละกิเลส

^๒ พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : ธนาพรส จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๔๗.

^๓ พระอนุรุทธาจารย์, อภิธรรมมัตตสังคหะและปรมัตถทีปนี, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, หน้า ๖๕๕.

อย่างหยาบ อย่างกลางอย่างละเอียด มีประมาณยั้งในการทำให้เกิดปราโมทย์ ปัสสัทธิ สุข แสงสว่าง ความสลัดใจ ความตั้งใจมั่น ความประคองใจไว้ดี ความเพ่งดูใจที่ตั้งอยู่ดี ความหลุดพ้นจากกิเลสต่าง ๆ

๔) อินทรีย์ แปลว่า ตั้งมั่น หมายความว่า ตั้งมั่นในการละซึ่งความเร่าร้อน อันเกิดด้วยความไม่มีศรัทธา เกิดด้วยความเกียจคร้าน เกิดด้วยความประมาท เกิดด้วยความฟุ้งซ่าน เกิดด้วยอวิชชา

๕) อินทรีย์ แปลว่า ครอบงำ หมายความว่า ครอบงำความไม่เชื่อถือ ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน อวิชชา ครอบงำกามฉันทะ พยาบาท ถีนมิตตะ ตลอดจนครอบงำกิเลส ทั้งปวง

๖) อินทรีย์ แปลว่า ให้ตั้งอยู่ หมายความว่า ให้ตั้งอยู่ในความเชื่อ ในความประคอง กำลังใจ ในความปรากฏขึ้นในใจ ในความไม่ฟุ้งซ่าน ในความเห็นถูก ในเนกขัมมะ ในอพยาบาล ในอโลกสัญญา^๔

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ) ได้ให้ความหมาย “อินทรีย์” ไว้ว่า อินทรีย์ แปลว่า ความเป็นใหญ่ คือ เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน^๕

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมาย “อินทรีย์” ไว้ว่า อินทรีย์ หมายถึง ความเป็นใหญ่ สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจตน ธรรมที่เป็นเจ้าการในการทำหน้าที่หนึ่ง ๆ เช่น ตาเป็นใหญ่ในการดู หูเป็นใหญ่ในการได้ยิน วิริยะเป็นเจ้าการในการครอบงำเสียดซึ่งความเกียจคร้าน เป็นต้น^๖

สุภีร์ ทุมทอง ได้สรุปความหมาย “อินทรีย์” ไว้ว่า อินทรีย์ หมายถึง ความเป็นใหญ่โดยกิจหน้าที่ในการรับรู้อารมณ์ทางจักขุทวาร เป็นต้น และเป็นใหญ่ในการเป็นเหตุให้จิตอื่น ๆ เกิดขึ้นไปทางทวารต่าง ๆ อินทรีย์แต่ละอย่างมีความสามารถในการทำหน้าที่เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ โดยเฉพาะหากขาดอินทรีย์หรืออินทรีย์บกพร่องก็จะไม่สามารถทำได้ เช่น จักขุนทรีย์เป็นใหญ่ในการก่อให้เกิดการรับรู้รูปที่มองเห็นได้ทางตา โสณินทรีย์เป็นใหญ่ในการก่อให้เกิดการรับรู้ทางหูและ

^๔ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๘), **โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์สัมปชัญญะ, ๒๕๔๘), หน้า ๘๕-๘๖.

^๕ พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), **การพัฒนาจิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖๑.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติมครั้งที่ ๑)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๕๔.

เป็นเหตุให้เกิดจิตในทางโสตทวาร แม้ฆานนินทรีย์ จิวหินทรีย์ กายนินทรีย์ มนินทรีย์ ก็มีความหมายในทำนองเดียวกัน^{๑๑}

เมื่อสรุปความหมายของ อินทรีย์ ทั้งหมด พบว่า อินทรีย์ ทั้งความหมายตามรูปศัพท์ ความหมายในพระไตรปิฎกและคัมภีร์รุ่นต่อมา ตลอดจนความหมายที่นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน ต่างก็ให้ความหมายที่เหมือน ๆ กัน คือ อินทรีย์ แปลว่า ความเป็นใหญ่ในหน้าที่ตน หรือ มีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องนั้น ๆ อย่างเด่นชัด มีอำนาจมาก กล่าวคือ เมื่ออบรมอินทรีย์ให้แก่กล้าแล้ว อินทรีย์ก็มีความสามารถกำจัดอกุศลธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ให้พินาศไป เช่น ในขณะที่สัทธาทำหน้าที่เป็นอินทรีย์ก็จะมีอำนาจในการกำจัดความไม่เชื่อถือลงได้ เป็นการแสดงให้เห็นว่า สัทธินทรีย์มีความเป็นใหญ่ในความเชื่อถือ เป็นต้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คุณธรรมคืออินทรีย์นี้เป็นธรรมสำหรับปกครองจิตใจ ทำให้จิตใจมีอำนาจเหนือกิเลสได้ ฉะนั้นจึงเรียกว่าอินทรีย์ คือ คุณธรรมที่มีอำนาจยิ่งใหญ่

ในพระพุทธศาสนานั้นมุ่งกล่าวถึงเรื่องอินทรีย์ในทางปฏิบัติกรรมฐานเป็นหลัก ในการเจริญพระกรรมฐานนั้น อินทรีย์หมายถึงการกระทำของผู้เป็นใหญ่ คือ การกระทำของผู้ที่ควบคุมจิตใจของตัวเองได้ กล่าวคือการกระทำของผู้มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ดังจะแสดงในรายละเอียดเป็นลำดับต่อไป

๓.๒ ประเภทของอินทรีย์ ๕

พระพุทธองค์ทรงจำแนก อินทรีย์ ออกเป็น ๕ ประการ คือ (๑) สัทธินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธา (๒) วิริยินทรีย์ อินทรีย์คือวิริยะ (๓) สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ (๔) สมาธินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ (๕) ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา^{๑๒} ในเรื่องนี้จะแยกเสนอในรายละเอียดเป็นแต่ละหัวข้อดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ สัทธินทรีย์

ก) ความหมายของสัทธินทรีย์

ความหมายตามรูปศัพท์ ของคำว่า สัทธินทรีย์ ตามหลักไวยากรณ์คำว่า สัทธินทรีย์ ในความหมายว่า อินทรีย์ คือ ศรัทธา มีศรัทธาเป็นใหญ่ คำว่า ศรัทธา หรือ สัทธา มาจากภาษาบาลี

^{๑๑} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, (กรุงเทพมหานคร : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๔), หน้า ๔๑.

^{๑๒} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔๖๑/๒๘๒.

คำว่า สัทธา มีความหมายว่า ความเชื่อ ศรัทธา มีรูปวิเคราะห์ว่า รตนตฺตยาทีสุ ปสาโท สัทธา นาม. และ คำว่า สัทธาย สหิโต ในความหมายว่า ผู้ไปกับด้วยศรัทธา มีศรัทธา^{๑๙}

คำว่า สัทธา ตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า ความเชื่อ ความเลื่อมใส, สัทธินทรีย์ หมายถึง ความมีใจเชื่อ ความเลื่อมใส^{๒๐}

จากความหมายตามรูปศัพท์ และในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายที่ตรงกันของคำว่า สัทธินทรีย์ คือ ความมีใจเชื่อ มีศรัทธาเป็นใหญ่

ในพระไตรปิฎกได้ให้ความหมายของ สัทธินทรีย์ ไว้ว่า

สัทธินทรีย์ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสาวกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรเจ้าเป็นพระผู้มีพระภาค นี้เรียกว่า สัทธินทรีย์^{๒๑}

จากพระพุทธรพจน์แสดงให้เห็นถึง ความเชื่อในสิ่งสำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา นั่นคือเชื่อในพระพุทธรูป ๘ ประการขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันเป็นศรัทธาที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา นั่นคือความเชื่อมั่นและเจริญรอยตามเบื้องพระบาทของพระศาสดา

ตามแนวพระอภิธรรม สัทธาเป็นเจตสิกอย่างหนึ่งในกลุ่มโสภณเจตสิก ธรรมที่ชื่อว่า สัทธา เพราะอรรถว่า เป็นเหตุให้เชื่อ หรือเชื่อเองหรือเป็นเพียงความเชื่อเท่านั้นก็ชื่อว่า สัทธา สัทธานั้นชื่อว่า อินทรีย์ เพราะอรรถว่าเป็นอธิบดี โดยครอบงำความไม่มีสัทธา อีกอย่างหนึ่งชื่อว่า อินทรีย์ เพราะครองความเป็นใหญ่กว่าธรรมอื่น ในการน้อมใจเชื่อเป็นลักษณะ สัทธานั้นเองเป็นอินทรีย์จึงชื่อว่า สัทธินทรีย์^{๒๒}

นอกจากนี้นักวิชาการในยุคปัจจุบันก็ยังนิยามความหมายของสัทธินทรีย์ หรือ สัทธา เอาไว้โดยมีความหมายในนัยที่ไม่แตกต่างกัน ดังนี้

^{๑๙} ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรมบาลี-ไทย, หน้า ๖๒๖-๖๒๗.

^{๒๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๑๖๔.

^{๒๑} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔๗๕/๒๕๗.

^{๒๒} อภ.สง.อ. (บาลี) ๑/๑๒/๑๕๕, อ้างใน คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ธรรมภาคปฏิบัติ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๓๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า สัทธา ไว้ว่า สัทธา คือ ความเชื่อ ความเชื่อถือ ในทางธรรม หมายถึง เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม ความเลื่อมใสซาบซึ้งซึ่งชื่นใจ ไน้มั่นมุ่มงแล่น ไปตามไปรับคุณความดีในบุคคลหรือสิ่งนั้น ๆ ความมั่นใจในความจริง ความดี สิ่งดีงาม และในการทำความดี ความดีสิ่งดีงาม และในการทำความดี ไม่ลู่ไหลตื่นตูมไปตามลักษณะอาการภายนอก^{๒๓}

พระอาจารย์ ดร. ภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ ได้ให้ความหมายของคำว่า สัทธา ไว้ว่า ศรัทธา เป็นความเชื่อมั่นที่เกิดจากปัญญา^{๒๔}

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ) ได้ให้ความหมายของคำว่า สัทธินทรีย์ ไว้ว่า ศรัทธา เป็นใหญ่ในความเชื่อ คือเมื่อพูดในด้านความเชื่อกันแล้ว ไม่มีธรรมข้อใดที่จะเป็นใหญ่เหนือศรัทธาไปได้ ฉะนั้นศรัทธาจึงเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน ในขอบเขตของตน คือ ความเชื่อ ไม่มีหน้าที่ในความขยันหมั่นเพียร และไม่มีหน้าที่ในการระลึกรู้ เป็นต้น^{๒๕}

พระคันธสาราภิวงศ์ ได้แสดงลักษณะของศรัทธา ไว้ว่า สัทธินทรีย์ คือ ศรัทธาที่เป็นใหญ่ในความเชื่อ มีรูปวิเคราะห์ว่า สทฺทหตฺติ สทฺธา (สภาวะที่ดำรงไว้ซึ่งคุณธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นต้น ชื่อว่า ศรัทธา)^{๒๖}

จากการศึกษาความหมายทั้งหมดของสัทธินทรีย์ พบว่า ทั้งความหมายตามรูปศัพท์ ในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ชั้นรอง ตลอดจนนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันต่างก็ให้ความหมายที่ตรงกันว่า สัทธินทรีย์คือ อินทรีย์ที่เป็นใหญ่ในความเชื่อ หรือ ความมีศรัทธา ความเลื่อมใส ความซาบซึ้ง ในพระพุทธศาสนาศรัทธาเป็นความเชื่ออันประกอบด้วยเหตุผล เชื่อในความดี

ดังนั้นสรุปได้ว่า สัทธินทรีย์ หมายถึง ความเป็นใหญ่มีอำนาจในเรื่องความเชื่อ

^{๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๒๘.

^{๒๔} พระอาจารย์ ดร. ภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, จตุตถาโร สติปฏฐานา, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๘.

^{๒๕} พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), การพัฒนาจิต, หน้า ๑๖๓-๑๖๔.

^{๒๖} พระคันธสาราภิวงศ์, โภธิปักขิยธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๗๘.

ข) ลักษณะของสัทธินทรีย์

ศรัทธาลักษณะโดยทั่วไป คือ ยึดถือ เชื่อถือ ภัคดี หวังพึ่ง ยินยอม มอบกายถวายตัว^{๒๗} เกี่ยวกับลักษณะของศรัทธา พระคันธसारากวีวงศ์ ได้กล่าวไว้ว่า ความมีศรัทธา คือ มีลักษณะของความเชื่อมั่น^{๒๘} บุคคลที่ประกอบด้วยศรัทธาย่อมจะมีความเชื่อมั่นอย่างมั่นคง อาการของบุคคลที่มีศรัทธา คือ ความไม่ขุ่นมัว หมายความว่า เมื่อชาวพุทธมีศรัทธาในขณะสวดมนต์ระลึกถึงพระพุทธคุณ เป็นต้น จิตจะไม่ขุ่นมัวด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง^{๒๙} ทำให้เกิดความผ่องใจขึ้นในจิต

ในพระพุทธศาสนา ศรัทธาจำแนกประเภทได้ดังนี้

สัทธา ๒ ประการ ได้แก่ (๑) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระตถาคต (๒) กัมมผลสัทธา เชื่อในกรรมและผลของกรรม และสัทธา ๒ ประการ อีกนัยหนึ่ง คือ (๑) กัมมผลสัทธา เชื่อกรรมและผลของกรรม (๒) รตนัตถยสัทธา เชื่อในพระรัตนตรัย^{๓๐}

อย่างไรก็ตาม นอกจากการจำแนกประเภทดังกล่าวคือ เชื่อในปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เชื่อในกรรมและผลกรรม หรือเชื่อมั่นในพระรัตนตรัยแล้ว ที่รู้จักกันมาก คือ สัทธา ๔ ประการ คือ

๑. ตถาคตโพธิสัทธา มีความเชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต คือ เชื่อว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้จริง ประกอบด้วยพระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณจริง

ความเชื่อประการแรกนี้สำคัญและจำเป็นมาก เพราะพระพุทธเจ้าเป็นผู้ให้กำเนิดศาสนาและพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น เพราะการตรัสรู้ของพระองค์ ถ้าไม่เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริงก็เท่ากับไม่เชื่อในพระศาสนาทั้งหมด

อนึ่งในการเชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง ๆ เป็นความเชื่อที่สำคัญต่อการปฏิบัติภาวนามาก เพราะผู้ปฏิบัติกรรมฐาน ถ้าไม่เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริงก็ดี ไม่เชื่อว่าหลักปฏิบัติกรรมฐานที่ตนกำลังปฏิบัติอยู่นี้เป็นไปเพื่อพัฒนาจิต และเพื่อความพ้นทุกข์ในที่สุดก็ดี ไม่มีเชื่อว่ามีมรรคมีองค์แปดเป็นทางสายตรงก็ดี เมื่อไม่เชื่อหรือมีความลังเลแล้ว จิตก็ขาดการเชื่อมั่น ตัวศรัทธาก็ไม่มีพลัง เมื่อไม่มีพลังแล้วจิตก็ไม่สงบ เมื่อจิตไม่สงบแล้วการพัฒนา ก็ไปได้ยาก เพราะฉะนั้นต้องสร้างศรัทธาให้มีพลังจนเรียกว่า “สัทธาพละ” โดยมีความเชื่อมั่นว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง มรรคมีองค์

^{๒๗} พุทธทาสภิกขุ, *ธรรมโฆษณ์อรรถานุกรม (ฉบับย่อ)*, (กรุงเทพมหานคร : ภาพการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕๕.

^{๒๘} พระคันธसारากวีวงศ์, *โพธิปักขิยธรรม*, หน้า ๘๕.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๔๒๘.

แปด เป็นทางนำไปสู่ความดับทุกข์จริง ๆ ถ้าเดินสายนี้ด้วยศรัทธา ทำให้ศรัทธามีพลัง พร้อมทั้งจะใช้ในการสนับสนุนการปฏิบัติได้เป็นอย่างดี

ในเรื่องของความเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ศาสตราจารย์แสง จันทรงาม ได้แสดงทรรศนะไว้ว่า

การเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ก็เท่ากับคนป่วยเชื่อมีนายแพทย์เชื่อว่าเขาเป็นนายแพทย์จริง เขาได้ศึกษาเล่าเรียนและฝึกงานในวิชาแพทยศาสตร์มาแล้ว เขามีความรู้ความสามารถที่จะรักษาโรคร้ายไข้เจ็บของตนให้หายได้จริง เมื่อเชื่อมีนายแพทย์เช่นนี้ เขาก็จะยอมรับการรักษาพยาบาลจากนายแพทย์ และในที่สุดก็หายโรค การเชื่อในบุคคลที่ควรเชื่อ เช่นนี้บางทีก็เชื่อไว้ก่อน โดยไม่ต้องสอบสวนหาความจริง เพราะถ้าไปมัวสอบสวนหาหลักฐาน บางทีเราอาจจะตายก่อนก็ได้ พระพุทธเจ้าเป็นเหมือนนายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญในเรื่องโรคทุกข์ พระองค์ทรงรู้เรื่องทุกข์และวิธีรักษาโรคทุกข์ได้เป็นอย่างดี คนในโลกนี้เป็นจำนวนมากได้ดื่ม “ธัมม โอสถ” ของพระองค์หายโรคทุกข์มาเป็นจำนวนนับไม่ถ้วน เป็นเวลากว่า ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว เพราะฉะนั้นชาวพุทธจึงควรเชื่อถือไว้วางใจในพระองค์ไว้ก่อนได้ โดยไม่ต้องพิสูจน์สอบสวนให้เสียเวลา^{๑๑}

๒. **กัมมัตถตา** มีความเชื่อว่ากรรมมีจริง คือ เชื่อว่า กรรมดีมีจริง กรรมชั่วมีจริง ไม่เชื่อในอำนาจพระเจ้า และไม่เชื่ออำนาจของดวงดาวว่าจะมาคลบบันดาลให้ชีวิตเป็นไปอย่างนั้นอย่างนี้

๓. **วิปากัตถตา** มีความเชื่อว่าผลของกรรมนั้น มีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่บุคคลทำลงไป แล้วไม่ว่าดีหรือชั่ว ย่อมก่อให้เกิดผลตามสมควรแก่เหตุเสมอ ใครทำดีย่อมได้ดี ใครทำชั่วย่อมได้ชั่ว เหมือนคนหว่านพืชชนิดใดย่อมได้รับผลชนิดนั้น

๔. **กัมมัสสกตาสัตถตา** มีความเชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตนเอง คือ เชื่อว่าผลที่เราได้รับอยู่ในปัจจุบันนี้ทุกอย่าง เป็นผลแห่งการกระทำของเราเอง บางอย่างอาจเป็นผลของกรรมในชาตินี้ แต่บางอย่างอาจเป็นผลของกรรมในอดีตชาติ การเชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตนเอง จะช่วยให้คนรู้จักรับผิดชอบในตนเอง ไม่โยนความรับผิดชอบไปให้อำนาจภายนอกต่าง ๆ เช่น ภูตผี เทวดา ฟ้าดิน หรือโชคชะตา^{๑๒}

^{๑๑} แสง จันทรงาม, พุทธศาสนาวិทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๘๗.

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๒๘, แสง จันทรงาม, พุทธศาสนาวิทยา, หน้า ๘๗-๘๘, พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), การพัฒนาจิต, หน้า ๑๖๔.

จากการศึกษา ลักษณะและประเภทของสัทนทรีย์ ทำให้ทราบว่า ความเชื่อที่เป็น สัทนทรีย์ คือ อินทรีย์ที่เป็นใหญ่ในความเชื่อนี้ เป็นการมอบกายถวายตัวต่อสิ่งที่ตนเองมีความ เลื่อมใสในตนเอง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ความเชื่อในพระพุทธศาสนานั้นเป็นการเชื่อในสิ่งที่สมควร เชื่อเป็นการเชื่อที่มีเหตุผล เชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรม เชื่อในการกระทำของตนและเป็นผู้รับ ผลของกรรมนั้นไม่ช้าหรือเร็วด้วยตนเอง และที่สำคัญที่สุดคือ ตถาคตโพธิสัทธา คือเชื่อในปัญญา ตรีสรู้ของพระตถาคตนี้ ผู้ศึกษามีความเห็นว่าเป็นสำคัญและจำเป็นมากสำหรับพุทธศาสนิกชน เพราะ ศรัทธาหากแต่เกิดกับผู้อื่นมาก ๆ จะมีแรงขับเคลื่อนที่ทำให้เกิดพลังที่จะทำให้ถึงจุดหมาย ปลายทางแห่งความเชื่อมั่นนั้นได้ ดังนั้น เมื่อมีศรัทธาในพระพุทธองค์อย่างแรงกล้าจะเป็นผู้หนึ่ง ที่สามารถทำที่สุดแห่งทุกข์เหมือนพระองค์ได้

นอกจากนี้นักวิชาการในพระพุทธศาสนา ยังได้แสดงลักษณะของศรัทธาไว้โดยย่อ ดังนี้

พระธรรมธีรราชกุมาร (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๕) ได้แสดงลักษณะของศรัทธาไว้ดังนี้

๑. เชื่อพระปัญญาของพระพุทธเจ้าว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เอง โดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นนายสารถี ฝักบุรุษสตรีได้ อย่างยอดเยี่ยม เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ทรงจำแนกแจกพระสัทธรรม

๒. ละอกุศล เจริญกุศล

๓. ละกรรมที่มีโทษ เจริญกรรมที่ไม่มีโทษ

๔. รักษาตนให้บริสุทธิ์^{๓๓}

จากลักษณะความเชื่อที่จำแนกออกมาอย่างนี้เป็นสิ่งที่แสดงความเชื่อที่ชาวพุทธควร ปฏิบัติเป็นอย่างยิ่ง นั่นคือเชื่อมั่นในองค์พระศาสดา ปฏิบัติตามพระโอวาท นั่นคือ ทำความดี ละ ความชั่ว ทำจิตใจให้ผ่องใส

พระคันธสาราภิงศ์ ได้แสดงลักษณะของศรัทธา ไว้ว่า ศรัทธาเป็นความเชื่อมั่นใน ฐานะ ๕ ประการ คือ

๑. เชื่อมั่นคุณของพระพุทธเจ้าว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วย พระองค์เอง

๒. เชื่อมั่นคุณของพระธรรมว่า พระธรรมเป็นทางแห่งการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ

๓. เชื่อมั่นคุณของพระสงฆ์ว่า พระอริยสงฆ์เป็นผู้ตรัสรู้ธรรมในพระพุทธศาสนา

๔. เชื่อมั่นว่ากรรมมีจริง

^{๓๓} พระธรรมธีรราชกุมาร (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๕), โภธิปักกยธรรม ๓๗ ประการ, หน้า ๕๖.

๕. เชื่อมั่นว่าผลกรรมมีจริง

นอกจากศรัทธาจะเชื่อใน พระพุทธคุณ พระธรรมคุณและพระสังฆคุณแล้ว ศรัทธายังเป็นความเชื่อในเรื่องกรรมและผลของกรรม คือ เชื่อว่ากรรมที่บุคคลทำไว้จะเป็นเหตุผลในอนาคตอย่างแท้จริง ความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมจัดเป็นความเชื่อเรื่องภพนี้ ภพหน้าถึงแม้ว่าบุคคลไม่สามารถจำความได้ว่า ภพก่อนเคยเป็นอะไร จำไม่ได้ว่าภพก่อนมีจริงหรือไม่ภพหน้าก็ยังไม่เห็นยังไม่ได้ไปสัมผัส แต่ความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมก็ส่งผลให้บุคคลเชื่อภพก่อนและภพหน้า^{๓๔}

ลักษณะของความเชื่อที่จำแนกให้เห็นอย่างนี้คือ มีความเชื่อมั่นในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ และเชื่อมั่นในการกระทำ ซึ่งเป็นหนึ่งในหัวข้อธรรมในพระพุทธศาสนานั้นคือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการปฏิบัติเมื่อมีเหตุจะต้องมีผล ดังนั้นในการกระทำหนึ่ง ๆ จะช้าหรือเร็วย่อมได้รับผลของการกระทำนั้นเสมอ

จากการศึกษาลักษณะของความเชื่อทั้งหมด รวมทั้งในทรรศนะของผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน พบว่า ได้แสดงถึงลักษณะของความเชื่อที่ไม่ได้แตกต่างกันมาก กล่าวคือ ศรัทธาทำให้เกิดความใส คือ จิตใส และทำให้เกิดคุณธรรมอย่างอื่นตามมาอีกมากมาย ลักษณะของความใสนี้บอกถึงคุณภาพจิตที่สะอาดไม่ขุ่นมัว ดังนั้น เมื่อศรัทธาทำให้จิตใสสะอาด จึงง่ายต่อการปลูกฝังคุณธรรมอย่างอื่นตามมา คือเกิดความเชื่อมั่นในคุณธรรมของพระพุทธเจ้า โดยเชื่อว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ไกลจากกิเลสตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง เชื่อมั่นในคุณพระธรรมว่า พระธรรมเป็นทางแห่งการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ เชื่อมั่นในคุณพระสงฆ์ว่า พระอริยสงฆ์เป็นผู้บรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนา เชื่อมั่นว่ากรรมมีจริง และเชื่อมั่นว่าผลกรรมมีจริง

กล่าวโดยสรุป คือ สิ่งสำคัญที่สุดคือการมีความเชื่อมั่นในองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งก็เท่ากับว่ามีความเชื่อมั่นในหลักคำสอนของพระองค์ที่จะนำพาให้ถึงจุดหมายปลายทางได้

๓.๒.๒ วิริยนิทรีย

ก) ความหมายของวิริยนิทรีย

ความหมายตามรูปศัพท์ของคำว่า วิริยนิทรีย คือ อินทรีย คือ วิริยะ ความเป็นใหญ่ในด้านความกล้าหาญ ความเป็นใหญ่ในด้านความเพียร ตามหลักไวยากรณ์คำว่า วิริย ในความหมายว่า ความเพียร ความพยายาม ความเข้มแข็ง ความกล้า ความบากบั่น^{๓๕}

^{๓๔} พระคันธสารากวีวงศ์, โภธิปักกยธรรม, หน้า ๗๕.

^{๓๕} ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรมบาลี-ไทย, หน้า ๕๕๐.

คำว่า วิริยะ ตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า ความเพียร ความบากบั่น^{๓๖}

จากความหมายของรูปศัพท์และในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่า วิริยอินทรีย์ คือ ความเพียร มีความเป็นใหญ่ในด้านความเพียร

ในพระไตรปิฎกได้ให้ความหมายของ วิริยอินทรีย์ ไว้ว่า

วิริยอินทรีย์ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรมเข้าถึงกุศลธรรม มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่น มั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมอยู่ นี้เรียกว่า วิริยอินทรีย์^{๓๗}

จากพระพุทธรูปแสดงให้เห็นว่า บุคคลที่มีความเพียรเป็นอย่างยิ่ง แสดงให้เห็นถึงความตั้งใจมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติโดยไม่ย่อท้อที่จะเจริญกุศลธรรม ผู้ศึกษามีความเห็นว่าเป็นผู้ที่เจริญวิริยอินทรีย์โดยความหมายนี้คือ ผู้ที่มีความพยายามทั้งทางกายและทางใจ กระทำความเพียรอย่างต่อเนื่อง โดยไม่ทอดธุระทำให้เกิดความเข้มแข็ง คือเกิดพลังขึ้นมาที่จะประสบความสำเร็จในที่สุด ด้วยพลังแห่งความเพียร

ในอรรถกถาอัฐสาลีนี้ได้ให้ความหมายของวิริยอินทรีย์ไว้ดังนี้ ความเป็นแห่งบุคคลผู้กล้า ชื่อว่า วิริยะ หรือการงานของบุคคลผู้กล้า ชื่อว่า วิริยะ ที่ได้ชื่อว่า วิริยะ เพราะอรรถว่า พึงดำเนินไป คือให้เป็นไปโดยวิธี คือโดยนัย โดยอุบาย วิริยะที่ได้ชื่อว่า อินทรีย์ ด้วยอรรถว่า เป็นอริบดีเพราะครอบงำโกศลชะ (ความเกียจคร้าน) อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อินทรีย์ เพราะครองความเป็นใหญ่กว่าธรรมอื่นในลักษณะของความเพียร ความเพียรนั้นแหละเป็นอินทรีย์ จึงชื่อว่า วิริยอินทรีย์^{๓๘}

นอกจากนี้นักปราชญ์ในยุคปัจจุบันก็ยังนิยามความหมายของวิริยอินทรีย์ หรือ วิริยะ เอาไว้โดยมีความหมาย ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า วิริยะ ไว้ว่า ความเพียร ความบากบั่น ความเพียรเพื่อจะละชั่ว ประพฤติความดี ความพยายามทำกิจ ไม่ทอดทิ้ง^{๓๙}

^{๓๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๐๗๕.

^{๓๗} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔๗๕/๒๕๕.

^{๓๘} อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑/-/๑๖๕, อ้างใน คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ธรรม-ภาคปฏิบัติ ๓**, หน้า ๔๕.

^{๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๗๕.

พระอาจารย์ ดร. กัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ ได้ให้ความหมายของคำว่า วิริยะ ไว้ว่า วิริยะ เป็นความเพียรทางจิต การฝึกจิตให้มีความขยัน^{๔๐}

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๘) ได้ให้ความหมายของคำว่า วิริยะ ไว้ว่า วิริยะ แปลได้ถึง ๑๕ อย่าง คือ

- ๑) วิริยะ แปลว่า ความเพียร หมายความว่า เพียรละความชั่ว ประพฤติความดี
- ๒) วิริยะ แปลว่า กล้าหาญ หมายความว่า กล้าละชั่ว กล้าทำความดี
- ๓) วิริยะ แปลว่า บุกเข้าไป หมายความว่า บุกทำวิปัสสนาเข้าไปไม่ถอยหลัง
- ๔) วิริยะ แปลว่า รุกเข้าไป หมายความว่า พยายามก้าวหน้าเสมอ
- ๕) วิริยะ แปลว่า เดช หมายความว่า ขยันทำงานมีเดชเผากิเลสให้เด็ดขาด
- ๖) วิริยะ แปลว่า อำนาจ หมายความว่า มีอำนาจตีปราบกิเลสได้
- ๗) วิริยะ แปลว่า กำลัง หมายความว่า มีกำลัง ๕ อย่างอันเข้มแข็ง
- ๘) วิริยะ แปลว่า ปราศจากความครั่นคร้าม หมายความว่า ไม่เกรงกลัวต่อกิเลสเลย

แม้แต่น้อย

๙) วิริยะ แปลว่า อาจหาญ หมายความว่า อาจหาญแก้อริกล้าสามารถเอาชนะข้าศึก คือ กิเลสได้ทุกเมื่อ

๑๐) วิริยะ แปลว่า อุตสาหะ หมายความว่า พากเพียรเป็นพิเศษ เพื่อเอาชนะ โภคะ โทสะ โมหะ ให้เด็ดขาด

๑๑) วิริยะ แปลว่า พยายาม หมายความว่า ตั้งหน้าทำอย่างเอาชีวิตเข้าแลก

๑๒) วิริยะ แปลว่า ไม่ถอยหลัง หมายความว่า ยอมตายดาบหน้า อย่างโบราณท่านว่า “ขาคดเอากางเกาะ”

๑๓) วิริยะ แปลว่า พ้นทุกข์ หมายความว่า ทำบุคคลให้พ้นทุกข์ทั้งทางโลกทางธรรม ดังบาลีว่า วิริเยน ทุกขมจเจติ คนพ้นทุกข์ได้เพราะความเพียร

๑๔) วิริยะ แปลว่า บ่อแห่งไตรสิกขา หมายความว่า เป็นเหตุให้ศีล สมาธิ ปัญญาเกิดขึ้น

๑๕) วิริยะ แปลว่า ธรรมจักร หมายความว่า เป็นล้อธรรมนำคนให้ถึงมรรค ผล นิพพาน

^{๔๐} พระอาจารย์ ดร. กัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, จตุตถาโร สติปัญญา, หน้า

รวมสรุปความว่า วิริยะ แปลว่า ความเพียร หมายความว่า เป็นเครื่องมือขุดหาทรัพย์ภายนอก และทรัพย์ภายในของพุทธบริษัท^{๔๐} ความเป็นวิริยอินทรีย์ คือมีความเพียรเป็นใหญ่เป็นประธาน ขับไล่ความเกียจคร้านนานาประการให้ออกไป ตั้งใจปฏิบัติขจัดอกุศล มีผลคือความบริสุทธิ์เป็นยอดปรารถนา^{๔๑}

พระคันธสารากวีวงศ์ ได้แสดงลักษณะของศรัทธา ไว้ว่า วิริยอินทรีย์ คือ วิริยะที่จัดเป็นอินทรีย์เป็นความเพียรในการอบรมจิตให้บริสุทธิ์จากกิเลส^{๔๒}

จากการศึกษาความหมายทั้งหมดของวิริยอินทรีย์ พบว่า ทั้งความหมายตามรูปศัพท์ในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ชั้นรอง ตลอดจนทรรศนะของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันได้ให้ความหมายในทำนองเดียวกันว่า วิริยอินทรีย์ คือ อินทรีย์ คือ วิริยะเป็นความอดสาหัส ความพยายาม ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ความกล้าหาญ มีความเด็ดเดี่ยวสามารถขจัดความเกียจคร้านออกไปได้

ดังนั้นกล่าวโดยสรุป วิริยอินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในด้านความเพียร สามารถกำจัดศัตรูคือความเกียจคร้านให้หมดหรือดับไปได้ ดังพระพุทธพจน์ “การปรารถนาคือเพียร เป็นทางเพื่อความดับสนิทสำหรับบุคคลผู้เกียจคร้าน”^{๔๔}

ข) ลักษณะของวิริยอินทรีย์

ลักษณะของวิริยะคือ การอุปถัมภ์ คือ คำจุนไว้ และการประคองไว้ ดังท่านอุปมาว่า เรือยนต์อยู่ได้ด้วยเสาอื่นนำมาคำจุนไว้จันใด พระโยคาวจรก็เหมือนกันนั่นแหละเป็นผู้ได้อุปถัมภ์แล้วด้วยความอุปถัมภ์ของความเพียร กุศลธรรมทั้งปวงจึงไม่เสื่อมสูญไป^{๔๕} ในพระไตรปิฎกได้แสดงถึงลักษณะของวิริยอินทรีย์ ไว้ว่า

วิริยอินทรีย์ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ปรารถนาคือเพียร... เธอสร้างฉันทะ พยายามปรารถนาคือเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ... มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ... มุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ...

^{๔๐} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ ป.ธ.๕), โพนธมงค์ ๗ ประการ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๔๑-๔๓.

^{๔๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ ป.ธ.๕), วิปัสสนากรรมฐาน (มหาสติปัฏฐาน), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๘), หน้า ๓๖๘.

^{๔๒} พระคันธสารากวีวงศ์, โภธิปักขิยธรรม, หน้า ๕๕.

^{๔๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๗/๘๐.

^{๔๔} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ธรรมภาคปฏิบัติ ๓, หน้า ๔๘.

มุ่งมันเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภัยโยธภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่
เกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่า วิริยอินทรีย์^{๔๖}

จากพระพุทธพจน์ พบว่า เป็นการจำแนกความเพียรในพระพุทธศาสนานั้นเอง คือ
จำแนกความเพียรไว้ ๔ ประการในหมวดธรรมที่เรียกว่า ปธาน ๔ หรือ สัมมัปปธาน ๔ ประการ
พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ว่า ปธาน ๔ หรือ สัมมัปปธาน ๔ มีชื่อเรียกเฉพาะ
สำหรับความเพียรแต่ละข้อนั้นว่า

๑. สังวรปธาน เพียรป้องกัน หรือเพียรระวัง (อกุศลที่ยังไม่เกิด)
๒. ปหานปธาน เพียรละ หรือเพียรกำจัด (อกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว)
๓. ภาวนापธาน เพียรเจริญ หรือเพียรสร้าง (กุศลที่ยังไม่เกิด)
๔. อนุรักษนาปธาน เพียรอนุรักษ์ หรือเพียรรักษาและส่งเสริม (กุศลที่เกิดขึ้นแล้ว)^{๔๗}

นอกจากนี้ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๘) ได้แสดงลักษณะของ
วิริยะซึ่งสอดคล้องในทำนองเดียวกันไว้ว่าวิริยอินทรีย์ คือ ความเพียร ได้แก่ ปราบกความเพียรเพื่อละ
อกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรม เป็นผู้มีความบากบั่นอันมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม
ทั้งหลาย^{๔๘}

จากการศึกษา พบว่า สัมมัปปธาน ๔ นี้ เป็นหลักธรรมที่สำคัญยิ่งในด้านความเพียร
พระพุทธองค์ตรัสเรื่องนี้ไว้ในสังยุตตนิกาย สัมมัปปธานสังยุต^{๔๙} ว่า สัมมัปปธาน ๔ เหล่านี้
เหมือนกับแม่น้ำคงคาที่ไหลไปสู่ทิศตะวันออกตามธรรมชาติ ไม่ไหลไปสู่ทิศตะวันตก
สัมมัปปธาน ๔ ก็เช่นเดียวกัน เป็นธรรมที่ลาดไหลไปสู่พระนิพพาน ทำให้ผู้ปฏิบัติบรรลु
พระนิพพานได้ เปรียบเหมือนแม่น้ำคงคาที่ไม่ไหลไปสู่ทิศตะวันตกอย่างแน่นอน

๓.๒.๓ สตินทรีย์

ก) ความหมายของสตินทรีย์

ความหมายตามรูปศัพท์ของคำว่า สตินทรีย์ คือ อินทรีย์ คือ สติ หมายถึง ธรรมอันเป็น
ใหญ่คือสติ^{๕๐} ตามหลักไวยากรณ์ คำว่า สติ มีความหมายว่า อันระลึก อันระลึกได้ ความระลึก

^{๔๖} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๔๘๐/๒๕๐.

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๑๕๕.

^{๔๘} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๘), โปธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ, หน้า ๕๗.

^{๔๙} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๖๕๑-๖๖๒/๓๖๐.

^{๕๐} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๖๕๘.

ความระลึกได้ ความรู้สึกตัว ธรรมชาติผู้ระลึก ธรรมชาติเป็นเครื่องระลึก^{๕๑} มีรูปวิเคราะห์ว่า ปมาทฺ สรติ หี สติติ สติ มีความหมายว่า ความรู้สึกตัวที่เบียดเบียนความประมาท ชื่อว่า สติ และ วิเคราะห์ว่า สรติ จินฺเตตฺติ สติ มีความหมายว่า อาการที่ระลึกได้ ชื่อว่า สติ^{๕๒}

คำว่า สติ ตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า ความรู้สึก ความรู้สึกตัว เช่น ได้สติ ฟิ้นคืนสติ ลื่นสติ, ความรับผิดชอบ เช่น มีสติ, ไร้สติ ความระลึกได้ เช่น ตั้งสติ กำหนดสติ^{๕๓}

จากความหมายตามรูปศัพท์ และในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ความหมายของสติ หรือ สตินทรีย์ คือ ความรู้สึก ความระลึกได้ ธรรมที่เป็นใหญ่ในการระลึกได้

ในพระไตรปิฎกได้ให้ความหมายของ สตินทรีย์ ไว้ว่า

สตินทรีย์ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีสติ ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกรู้ถึงสิ่งที่ทำคำที่ได้พูดไว้นานบ้าง^{๕๔} ...อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ที่มีสติ ... เธอพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ... พิจารณาเห็นจิตในจิต ... พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกได้ นี้เรียกว่า สตินทรีย์^{๕๕}

จากพระพุทธพจน์ การเป็นผู้มีสติที่ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน เป็นความระลึกได้ถึงสิ่งที่ทำ คำที่ตนพูดแล้ว แม้นาน ๆ ก็ยังระลึกได้ นั่นเป็นการแสดงให้เห็นถึงการนึกได้ ก่อนทำ ก่อนพูด ก่อนคิด ไม่หลง ไม่พลั้งเผลอ แสดงการกำหนด เป็นแนวทางการเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ สติระลึกถึงสภาพธรรมปัจจุบันตามหลักของสติปัฏฐาน ๔ คือ กาย เวทนา จิต และ ธรรม สตินี้จึงเป็นสติที่มีกำลัง สามารถกำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกได้ คือ จิตใจปลอดโปร่ง เบิกบานไม่มีความติดใจอยากได้หรือความขัดใจเสียใจเข้ามาครอบงำรบกวนได้อีก

^{๕๑} ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรมบาลี-ไทย, หน้า ๖๒๒.

^{๕๒} พระมหาสมปอง มุกิโต, คัมภีร์อริยธานวรรณา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑๒, อ้างใน พระสาธิต โปธาเศษ, “วิธีการเพิ่มสตินทรีย์ให้แก่ผู้ปฏิบัติกรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑), หน้า ๑๗.

^{๕๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๑๑๕.

^{๕๔} ต.ม. (ไทย) ๑๕/๔๗๕/๒๕๕.

^{๕๕} ต.ม. (ไทย) ๑๕/๔๘๐/๒๕๐.

ในอรรถกถาอัฐสาลินีได้ให้ความหมายของสติไว้ว่า ธรรมที่ชื่อว่า สติ เพราะเป็นเหตุระลึก หรือว่า ย่อมระลึกเอง หรือว่า เป็นเพียงการระลึกเท่านั้น สตินั้นชื่อว่าอินทรีย์ ด้วยอรรถว่าเป็นอธิบดีโดยครอบงำความเป็นผู้หลงลืมด้วยสติ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าอินทรีย์ เพราะครองความเป็นใหญ่ในลักษณะแห่งการอุปการะ สตินั้นเป็นอินทรีย์ จึงชื่อว่า สตินทรีย์^{๕๖}

จากการศึกษา พบว่า ความหมายของสตินทรีย์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา ให้ความหมายว่า สตินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในการระลึกได้ เป็นผู้มีสติไม่หลงลืมพลั้งเผลอ

นอกจากนี้นักปราชญ์ในยุคปัจจุบันได้นิยามความหมายของสตินทรีย์ ไว้ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า สติ ไว้ว่าความระลึกได้นึกได้ ความไม่เผลอ การคุมใจไว้กับกิจ หรือคุมจิตไว้กับสิ่งที่เกี่ยวข้อง การที่ทำและคำที่พูดแล้วแม่นยำได้^{๕๗}

พระอาจารย์ ดร. กัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาคัมภีร์ฐานจริยะ ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า สติ ไว้ว่า สติเป็นอาวุธที่ใช้ประหารกิเลสที่มีพื้นฐานมาจากโลกะ โทสะ โมหะเป็นเหตุให้จิตขุ่นมัว^{๕๘}

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๘) ได้นิยาม คำว่า สติ ไว้ว่า นักปฏิบัติประกอบด้วยสติรักษาตนให้พ้นภัยกิเลส ระลึก ได้ก่อนทำ ก่อนพูด ก่อนคิด เป็นพลัง ได้แก่ความไม่หวั่นไหวต่อความประมาท^{๕๙}

จากทรรศนะของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน ได้ให้นิยามความหมายของสติ ว่าคือ ความไม่เผลอ ทำให้มีพลังไม่หวั่นไหวต่อความประมาท และเป็นอาวุธประหารกิเลสได้ เมื่อแปลออกมาแล้ว พบว่า สติ เป็นความระลึกได้ นั่นเอง

เมื่อสรุปความหมายทั้งหมดของสตินทรีย์ พบว่า ทั้งความหมายตามรูปศัพท์ ในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ชั้นรอง ตลอดจนนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันได้ให้ความหมายในทำนองเดียวกันว่า เป็นเครื่องหมายของความมีสติ คือ การระลึกได้แม้จะเป็นเวลาที่

^{๕๖} อภ.สง.อ. (บาลี) ๑/-/๑๗๐, อ้างใน คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ธรรม-ภาคปฏิบัติ ๓**, หน้า ๕๖.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๕๕.

^{๕๘} พระอาจารย์ ดร. กัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาคัมภีร์ฐานจริยะ, **จตุตถาโร สติปฏิฐานา**, หน้า ๘.

^{๕๙} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๘), **โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ**, หน้า ๑๐๐.

ผ่านมาแล้ว มีพลังเป็นใหญ่เป็นประธานมีอำนาจสามารถกำจัดเสียซึ่งความประมาท ดังนั้นสรุปได้ว่า สตินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในการทำหน้าที่ในการระลึกได้ นั่นเอง

ข) ลักษณะของสตินทรีย์

สติ มีการระลึก (การไม่พินเพื่อน) มีการเข้าไปประคองไว้เป็นลักษณะ สติยอมให้กำหนด และให้ระลึกกุศลโดยชอบ สติใคร่ครวญคติทั้งแห่งธรรมที่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์^{๖๐} สติมีลักษณะ แนบชิดอารมณ์ มีหน้าที่ไม่หลงลืม มีประโยชน์ในการระแวงระวังรักษา หรือมีภาวะมุ่งหน้าสู่อารมณ์เป็นงานเฉพาะหน้า มีความจำได้หมายรู้มั่นคงเป็นทางดำเนินหรือมีสติปัญญาในกาย เป็นต้น เป็นทางดำเนิน แต่พึงเข้าใจว่า สติเป็นประคองระแวงระวัง เพราะตั้งอยู่ในอารมณ์อย่างมั่นคง และเป็นประคองนายประคอง เพราะคอยระวังรักษาประคอง มีประคอง คือ ดวงตา^{๖๑}

สติมีหลายประเภท คำว่า สติ หมายถึง การมีสติด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือ

๑. ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัญญาพิจารณาภายในกาย
๒. ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัญญาพิจารณาเวทนาในเวทนาทั้งหลาย
๓. ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัญญาพิจารณาจิตในจิต
๔. ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัญญาพิจารณาธรรมในธรรมทั้งหลาย

มีสติด้วยเหตุอีก ๔ อย่าง คือ

๑. ชื่อว่ามีสติ เพราะเว้นจากความเป็นผู้ไม่มีสติ
๒. ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้กระทำสิ่งทั้งหลายที่ควรทำด้วยสติ
๓. ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้กำจัดสิ่งทั้งหลายที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับสติ
๔. ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้ไม่หลงลืมธรรมทั้งหลายที่เป็นมูลเหตุแห่งสติ

มีสติด้วยเหตุอีก ๔ อย่าง คือ

๑. ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยสติ
๒. ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้ชำนาญในสติ
๓. ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้คล่องแคล่วในสติ
๔. ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้ไม่หวนกลับจากสติ

^{๖๐} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ธรรมภาคปฏิบัติ** ๓, หน้า ๕๖.

^{๖๑} ธนิต อยู่โพธิ์, **สติปัญญาสำหรับทุกคน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕) หน้า ๒๖, อ้างใน พระสาธิต โปธาเศษ, “วิธีการเพิ่มสตินทรีย์ให้แก่ผู้ปฏิบัติกรรมฐานตามแนวสติปัญญา ๔”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, หน้า ๒๕.

มีสติด้วยเหตุอีก ๔ อย่าง คือ

๑. ชื่อว่ามีสติ เพราะมีอยู่ตามปกติ
๒. ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้สงบ
๓. ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้ระงับ
๔. ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของสัตว์นุษย์

มีสติด้วยเหตุอีก ๑๐ อย่าง คือ

๑. ชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงพุทธุคุณ
๒. ชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงธรรมคุณ
๓. ชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงสังฆคุณ
๔. ชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงศีลที่ตนรักษา
๕. ชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงทานที่ตนบริจาคแล้ว
๖. ชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงคุณที่ทำให้เป็นเทวดา
๗. ชื่อว่ามีสติ เพราะตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก
๘. ชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงความตายที่จะต้องมีเป็นธรรมดา
๙. ชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกทั่วไปในกาย(ให้เห็นว่าไม่งาม)
๑๐. ชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงธรรมเป็นที่สงบระงับ(กิเลสและความทุกข์) คือ

นิพพาน^{๖๒}

ดังนั้นจะกล่าวได้ว่า สติ ในฐานะเป็นหลักสำคัญที่ระคับระคองการปฏิบัติธรรม ไม่ให้ออกนอกทางและสามารถประสบผลสำเร็จได้

นอกจากนี้นักปราชญ์ในพระพุทธศาสนา ยังได้แสดงลักษณะของสติไว้ ดังนี้

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้แสดงลักษณะของสติ ไว้ว่า สติ โดยลักษณะ คือ มีลักษณะ ๓ ประการ ได้แก่ ๑) แห่งเจตสิกธรรม เครื่องประกอบจิต ๒) แห่งผู้เฝ้า ผู้ระงับ ผู้รักษา ผู้คุ้มครอง ๓) แห่งความตื่น ไม่หลับ ไม่เผลอ^{๖๓}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงลักษณะของสติ ไว้ว่า ลักษณะการทำงานทั่วไปของสตินั้น คือ การไม่ปล่อยใจให้เลื่อนลอย ไม่ปล่อยอารมณ์ให้นึกคิดฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ แต่คอยเฝ้าระงับ เหมือนจับตาอารมณ์ที่ผ่านมาแต่ละอย่าง มุ่งหน้าเข้าหาอารมณ์นั้น ๆ เมื่อ

^{๖๒} จุ.ม. (ไทย) ๒๕/๓/๑๒ - ๑๓.

^{๖๓} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมโฆษณธรรมานุกรม (ฉบับย่อ), หน้า ๒๒๒.

ต้องการกำหนดอารมณ์ใดแล้ว ก็ต้องจับตามดูติด ๆ ไป ไม่ยอมให้คลายหาย คือนึกถึงหรือระลึกไว้เสมอ ไม่ยอมให้หลงลืม^{๖๔}

ธนิต อยู่โพธิ์ ได้แสดงลักษณะของสติ ไว้ว่า ลักษณะของสติ ที่อธิบายไว้ครบลักษณะปรากฏอยู่ในธัมมสังคณีและวิงศ์ในพระอภิธรรมปิฎก กับขุททกนิกายจูฬนทีศ อยู่ ๖ ลักษณะคือ

๑) ระลึคนึกถึง หมายถึง ระลึกลย้อนหลัง เช่น ระลึगतานที่ได้บริจาคไปแล้ว
 ๒) ระลึกได้ ระลึกไว้ หมายถึง เพียงเพื่อรู้ไว้เท่านั้น เช่น เห็นแล้วมีสติระลึกได้
 ๓) เตือน หมายถึง เตือนให้ระลึกได้ เช่น เมื่อพบเห็นได้ยินสิ่งหนึ่ง ก็ชวนให้ระลึกถึงอีกสิ่งหนึ่งขึ้นมา

๔) จำได้ ทรงไว้ หมายถึง การจำไว้ การทรงไว้ ความทรงจำ เช่น การจำคำสั่งสอน
 ๕) แนบชิดอารมณ์ หมายถึง ความแนบชิดอยู่กับอารมณ์เสมอ เช่น รู้อารมณ์ตนเองว่าดีไม่ดี

๖) ไม่หลงลืม หมายถึง ความไม่หลงลืม ความไม่ประมาท เช่น ไม่ประมาทในการขับรถ ไม่ประมาทจึงรีบทำดี^{๖๕}

จำลอง ดิษยวิณิช ได้แสดงลักษณะของสติ ไว้ว่า สติมีลักษณะลักษณะสำคัญอยู่ ๓ ประการ คือ

๑) สติมีลักษณะตักเตือน คือ เตือนให้นึกได้หรือระลึกได้ คือ การนึกได้หรือระลึกได้ในกุศลธรรมที่ไม่มีโทษหรือกุศลธรรมที่มีโทษ

๒) สติมีลักษณะถือเอาไว้ คือ การเลือกเอาแต่ธรรมที่เป็นประโยชน์และอุปการะ สิ่งใดที่ไม่เป็นประโยชน์และไม่มีอุปการะ ก็จะไม่ถือเอาไว้หรือตัดออก

๓) สติมีลักษณะแนบชิด คือ ช่วยจิตแนบแน่นอยู่กับอารมณ์อันใดอันหนึ่ง จิตจะไม่ลอยฟุ้ง จิตจะจ้องและจับแน่นอยู่กับอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐานคือรูปกับนาม^{๖๖}

^{๖๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๘๐๕.

^{๖๕} ธนิต อยู่โพธิ์, สติปัญญาฐานสำหรับทุกคน, หน้า ๒๓, อ้างใน พระสาธิต โปธาเศษ, “วิธีการเพิ่มสติให้แก่ผู้ปฏิบัติกรรมฐานตามแนวสติปัญญาฐาน ๔”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๒๕-๒๖.

^{๖๖} จำลอง ดิษยวิณิช, วิปัสสนากรรมฐานและชาวอารมณ์, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์แสงศิลป์, ๒๕๔๓), หน้า ๒๔-๑๓๘, อ้างใน พระสาธิต โปธาเศษ, “วิธีการเพิ่มสติให้แก่ผู้ปฏิบัติกรรมฐานตามแนวสติปัญญาฐาน ๔”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๒๖.

จากทรรศนะของผู้รู้ในยุคปัจจุบันที่ได้กล่าวมา ได้บ่งบอกลักษณะของสติที่ไม่ได้แตกต่างกันมาก ออกมาในทิศทางเดียวกันคือ มีลักษณะที่เป็นการระลึกได้ การเฝ้าระวัง มีการรักษาอารมณ์ไม่ให้ลอยฟุ้งซ่าน เพื่อที่จะให้เกิดประโยชน์สูงสุด

๓.๒.๔ สมาธินทรีย์

ก) ความหมายของสมาธินทรีย์

ความหมายตามรูปศัพท์ของคำว่า สมาธินทรีย์ คือ อินทรีย์คือสมาธิ หมายถึง ธรรมอันเป็นใหญ่คือสมาธิ^{๖๗} คำว่า สมาธิ หมายความว่า ความตั้งมั่น ความตั้งมั่นด้วยดีแห่งจิตในอารมณ์เดียว ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความตั้งมั่นแห่งจิต ความสำรวมใจให้แน่วแน่ (ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ความที่จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งโดยเฉพาะ ความที่จิตเพ่งแน่วแน่มอยู่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งโดยเฉพาะ ความที่จิตเพ่งแน่วแน่มอยู่ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ) วิเคราะห์ว่า เอกาลมฺพเน สุกฺกุ อาชานํ สมาธิ (สํ บทหน้า ธา ธาตุ อี ปัจ. แปลงนิคคหิต เป็นม ทิฆ อ ที่ ม เป็น อา)^{๖๘}

จากความหมายตามรูปศัพท์ สมาธินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในสมาธิ คือ การตั้งใจมั่น

นอกจากนั้นความหมายของ สมาธิ พบในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า ความตั้งมั่นแห่งจิต ความสำรวมใจให้แน่วแน่เพื่อจิตใจสงบหรือเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้ง^{๖๙}

ในพระไตรปิฎกได้ให้ความหมายของ สมาธินทรีย์ ไว้ว่า

สมาธินทรีย์ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้ว ได้สมาธิได้ เอกัคคตาจิต^{๗๐} ... เธอสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตกวิจารณ์ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไป เธอมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขามีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะ

^{๖๗} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาเมฆราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๖๕๘.

^{๖๘} ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรมบาลี-ไทย, หน้า ๖๔๕-๖๔๖.

^{๖๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๑๓๐.

^{๗๐} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔๗๕/๒๕๕.

โสมนัสและโสมนัสดับไปก่อนแล้วเธอบรรลุจุดถณานที่ไม่มีทุกข์และไม่มีสุข มีสติ
บริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า สมาธินทรีย์^{๑๑}

จากพระพุทธพจน์ อธิบายได้ว่า เมื่อผู้ปฏิบัติได้ทำสมาธิให้เกิดความสงบเป็นสมาธิก็
จะเกิดโดยมีการรวมตัวเข้าสู่อารมณ์เดียว ทำให้มีพลังสงบระงับทำให้บรรลุถณานต่าง ๆ เป็นการ
แสดงถึงความเป็นใหญ่ในด้านความตั้งจิตมั่น คือ สมาธินทรีย์นั่นเอง

ในอรรถกถาอัฐสาลินี^{๑๒}ได้ให้ความหมายว่า ธรรมที่ชื่อว่า สมาธิ เพราะตั้งมั่น คือวางจิต
ไว้ในอารมณ์โดยชอบ ก็สมาธิ ชื่อว่าอินทรีย์ ด้วยอรรถว่าเป็นอธิบดี เพราะครอบงำความฟุ้งซ่านอีก
อย่างหนึ่ง ชื่อว่าอินทรีย์ เพราะครองความเป็นใหญ่กว่าธรรมอื่นในลักษณะแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน
สมาธิเป็นอินทรีย์ ชื่อว่า สมาธินทรีย์^{๑๓}

จากการศึกษาพบว่า สมาธินทรีย์ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา ให้ความ
ความหมายว่า ความเป็นใหญ่ในความตั้งจิตมั่น ปราศจากความฟุ้งซ่านใด ๆ

นอกจากนี้นักปราชญ์ในยุคปัจจุบันยังได้นิยามความหมายของสมาธินทรีย์ไว้ ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า สมาธิ ไว้ว่า ความมีใจ
ตั้งมั่น ความตั้งมั่นแห่งจิต การทำให้ใจสงบแน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน ภาวะที่จิตตั้งเรียบแน่วอยู่ในอารมณ์
คือสิ่งอันเดียว^{๑๔}

พระอาจารย์ ดร. กัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาเถรสังฆราช ได้ให้คำจำกัด
ความ ของคำว่า สมาธิ ไว้ว่า เป็นความตั้งใจจับอารมณ์ของจิตโดยจับที่ละอารมณ์^{๑๕}

พระธรรมธีรราชกุมาร (โฆดก ญาณสิทฺธิ ป.ธ.๕) ได้ให้ความหมาย คำว่า สมาธิ ไว้ว่า
สมาธิ แปลว่า การตั้งใจมั่น มี ๓ คือ ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ อปปนาสมาธิ เป็นพลัง ได้แก่
ความไม่หวั่นไหวต่อความฟุ้งซ่าน^{๑๖}

จากทรรสนะของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันได้ให้นิยามความหมาย
ของสมาธินทรีย์ หรือ สมาธิ คือ สงบแน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน มีการตั้งใจมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว

^{๑๑} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔๘๐/๒๕๑.

^{๑๒} อภ.สง.อ. (บาลี) ๑/-/๑๗๑, อ้างใน คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ธรรม-
ภาคปฏิบัติ ๓, หน้า ๖๐.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐๑.

^{๑๔} พระอาจารย์ ดร. กัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาเถรสังฆราช, จตุตถาโร สติปฏิฐานา,
หน้า ๘.

^{๑๕} พระธรรมธีรราชกุมาร (โฆดก ญาณสิทฺธิ ป.ธ.๕), โพรปิถกยธรรม ๓๗ ประการ, หน้า ๑๐๐.

เมื่อสรุปความหมายทั้งหมดของสมาธิในทฤษฎี พบว่า ทั้งความหมายตามรูปศัพท์ ในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ชั้นรอง ตลอดจนนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันได้ให้ความหมายว่า สมาธิ คือ ความมีใจตั้งมั่น มีความเป็นอินทรีย์คือความเป็นใหญ่ คือสามารถจัดความฟุ้งซ่านได้ รวมความแล้ว สมาธิในทฤษฎี หมายถึง ความเป็นใหญ่ในการตั้งใจมั่น

ข) ลักษณะของสมาธิในทฤษฎี

สมาธิ โดยลักษณะ คือ มีลักษณะแสดงถึงความบริสุทธิ์แห่งจิต ความตั้งมั่นของจิต และความควรแก่การงานของจิต^{๑๖}

ความบริสุทธิ์และลักษณะของความตั้งมั่นของจิตนี้ จากการศึกษาพบว่า เป็นการแสดงสภาวะที่ไม่ฟุ้งซ่านแห่งสมาธิในทฤษฎี เป็นการแสดงอำนาจแห่งสมาธิ และสำหรับความควรแก่การงานของจิต ผู้ศึกษามีความเห็นว่า เมื่อจิตอ่อนนุ่มควรแก่การงานก็จะสามารถฝึกจิตได้ง่ายสามารถใช้สมาธิให้ถูกทางเพื่อจุดหมายในการหลุดพ้น เป็นไปเพื่อปัญญาที่รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความจริง เป็นสมาธิที่ใช้ประกอบกับวิปัสสนาหรือเพื่อสร้างปัญญาที่รู้แจ้ง

สมาธิ ในพระพุทธศาสนา จำแนกได้ดังนี้^{๑๗}

สมาธิ ๒ ประการ คือ

๑. อุปจารสมาธิ สมาธิเฉียด ๆ ฌาน สมาธิจวนจะแน่วแน่

อุปจารสมาธิ เป็นสมาธิเมื่อจิตตั้งมั่นโดยละนิเวรทั้ง ๕ ได้ ถ้ามองในแง่การกำหนดอารมณ์กรรมฐาน ก็เป็นช่วงที่เกิดปฏิภาคนิมิต (เป็นภาพที่มองเห็นในใจของสิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน ซึ่งประณีตลึกซึ้งเลยจากขั้นที่เป็นภาพคิดตาไปอีกขั้นหนึ่ง เป็นการเกิดจากสัญญาบริสุทธิ์ปราศจากกิเลส ปราศจากมลทิน สามารถนึกขยายหรือย่อส่วนได้ตามปรารถนา) เป็นสมาธิจวนเจียนจะแน่วแน่โดยสมบูรณ์ ใกล้จะถึงฌาน เมื่อชำนาญแล้วก็จะแน่วแน่กลายเป็นอัปนาสมาธิ

๒. อัปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน่ สมาธิแนบสนิท สมาธิในฌาน

อัปนาสมาธิ เกิดขึ้นเมื่อองค์ฌานปรากฏชัด กล่าวคือ เมื่อ วิตก วิจาร์ ปีติ สุข และ เอกัคคตา ปรากฏชัดเจน โดยปราศจากนิเวรโดยสิ้นเชิง จัดว่าปฐมฌานยังไม่ถึงลึกมากนัก ผู้ปฏิบัติ

^{๑๖} พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมโฆษณ์อรรถธานุกรม (ฉบับย่อ)**, หน้า ๒๒๕.

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๙๔-๙๕, คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ธรรมภาคปฏิบัติ ๓**, หน้า ๖๐-๖๑, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ**, หน้า ๘๒๖, พระครูเกษมธรรมทัต (หลวงพ่อดูสุศักดิ์ เขมรสี), **บวรวิถีสถาปัตยกรรม**, หน้า ๒๗-๒๘.

อาจได้ยินเสียงดังที่รบกวนการปฏิบัติ หรือรู้สึกเจ็บเมื่อยงกัด เมื่อบรรลุทุติยฌานเป็นต้นแล้วก็จะไม่มีสิ่งใดรบกวนการปฏิบัติได้อีก

จากการจำแนกสมาธิ ๒ ประการดังกล่าว เป็นสมาธิในสมถภาวนา เป็นวิธีปฏิบัติที่มุ่งให้เกิดสมาธิ คือการที่จิตรับเอาอารมณ์เดียวเป็นเวลานานยอมทำให้จิตมีสมาธิเกิดขึ้น

อีกนัยหนึ่งจำแนก สมาธิ ๓ ประการ คือ

๑. **ขณิกสมาธิ** สมาธิชั่วขณะ เป็นสมาธิขั้นต้น ซึ่งคนทั่วไปอาจใช้ประโยชน์ในการปฏิบัติหน้าที่การงานในชีวิตประจำวันให้ได้ผลดี และจะใช้เป็นจุดตั้งต้นในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เป็นสมาธิที่มีความตั้งมั่นหรือความสงบเพียงเล็กน้อย เป็นขณะ ๆ

สมาธิของวิปัสสนากรรมฐาน คือ ขณิกสมาธิ เป็นสมาธิชั่วขณะแต่เป็นสมาธิที่มีกำลังเทียบเท่าอุปจารสมาธิของสมถภาวนา เพราะข่มนิวรณ์ได้เหมือนอุปจารสมาธิ ในขณะที่จิตของผู้ปฏิบัติได้สงบจากนิวรณ์ทั้ง ๕ มีความผ่อนคลายปราศจากความพอใจในกามคุณที่ตนชอบ ปราศจากความไม่พอใจในสิ่งที่ตนไม่ชอบ ไม่มีความง่วงเหงาหาวนอน ไม่มีความฟุ้งซ่านรำคาญใจ และไม่มี ความสงสัยในการปฏิบัติธรรม แม้ในขณะนั้นอาจมีความฟุ้งซ่านเกิดขึ้นบ้าง ผู้ปฏิบัติก็กำหนดรู้ได้ทันที โดยไม่รับรู้เรื่องราวที่คิดว่าเป็นอะไร ผู้ปฏิบัติบางท่านสงสัยว่าเมื่อถึงนี้เราฟุ้งจริงหรือไม่ และคิดเรื่องอะไร เพราะจิตตามรู้ความฟุ้งซ่านได้ทันทีโดยไม่มีสมมติบัญญัติคือเรื่องที่เกิดถึงอยู่

๒. **อุปจารสมาธิ** สมาธิจวนแน่นแน่ว เป็นสมาธิขั้นระงับนิวรณ์ได้ ก่อนที่จะเข้าสู่ภาวะแห่งฌาน หรือสมาธิในบุพภาคแห่งอัปปนาสมาธิ เป็นสมาธิที่มีความตั้งมั่นลงไปมาก สงบไปมาก เรียกว่า เฉียด ๆ ฌาน โดยสภาวะของผู้ปฏิบัติจะรู้สึกมีความสงบลงไปมากแต่ก็ยังรับรู้อยู่ ยังได้ยินเสียงอยู่แต่ไม่หวั่นไหว ไม่รำคาญในเสียง

๓. **อัปปนาสมาธิ** สมาธิแน่นแน่ว เป็นสมาธิระดับสูงสุด ซึ่งมีในฌานทั้งหลาย ถือว่าเป็นผลสำเร็จที่ต้องการของการเจริญสมาธิ เป็นสมาธิที่จิตมีความแนบแน่นในอารมณ์เดียว ในความรู้สึกรู้สึกของผู้ปฏิบัติ จะรู้สึกว่ามันดับ มันเงียบไปเลย คือไม่มีการรับรู้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ ก็ไม่ไหวไปในอารมณ์อื่น คือ ใจจะแนบนิ่งอยู่ในอารมณ์เดียวที่เป็นนิมิตเป็นบัญญัติอารมณ์ เรียกว่าได้ ฌาน

การจำแนกสมาธิเป็น ๓ ประการนี้ ได้แสดงถึงสมาธิที่เป็นสมาธิที่ใช้ในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานเข้ามาด้วย จากการศึกษ พบว่า ลักษณะของสมาธิ คือ อากาโรที่จิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ซึ่งเป็นลักษณะที่มีความประณีตขึ้นไปลำดับ ๆ จนกระทั่งบรรลุฌานต่าง ๆ

นอกจากนี้พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิ ไว้ว่า ภาวะจิตที่มีคุณภาพและมีสมรรถภาพดีที่สุด จิตที่เป็นสมาธิ หรือมีคุณภาพดีมีสมรรถภาพสูง มีลักษณะสำคัญ ดังนี้

๑. แข็งแรง มีพลังมาก ท่านเปรียบไว้ว่าเหมือนกระแสน้ำที่ถูกควบคุมให้ไหลพุ่งไปในทิศทางเดียวย่อมมีกำลังแรงกว่าน้ำที่ถูกปล่อยให้ไหลพราวกระจายออกไป

๒. ราบเรียบ สงบซึ่ง เหมือนสระหรือบึงใหญ่ ที่มีน้ำนิ่ง ไม่มีลมพัดต้อง ไม่มีสิ่งรบกวนให้กระเพื่อมไหว

๓. ไส กระจ่าง มองเห็นอะไร ๆ ได้ชัด เหมือนน้ำสงบนิ่ง ไม่เป็นริ้วคลื่น และฝุ่นละอองที่มีก็ตกตะกอนนอนก้นหมด

๔. นุ่มนวล ควรแก่งาน หรือเหมาะแก่การใช้งาน เพราะไม่เครียด ไม่กระด้าง ไม่่วนไม่ขุ่นมัว ไม่สับสน ไม่เร่าร้อน ไม่กระวนกระวาย

ลักษณะเด่นที่สุดของจิตที่เป็นสมาธิซึ่งสัมพันธ์กับความมุ่งหมายของสมาธิด้วยก็คือ ความควรแก่การงาน หรือเหมาะแก่การใช้งาน งานที่ถูกต้องตามหลักพุทธศาสนาก็คือ งานทางปัญญา^{๓๔}

จากการศึกษาลักษณะและประเภทของสมาธิ พบว่า เป็นการจำแนกในลักษณะที่เป็นระดับขั้นของสมาธิ ได้แก่ ขณิกสมาธิ อุจารสมาธิ อัปนาสมาธิ เริ่มตั้งแต่สังคจากาม สังคจากอกุศลธรรม จนได้บรรลุฌาน เป็นการฝึกฝนอบรมสมาธิให้เกิดขึ้นเพื่อความบริสุทธิ์แน่วแน่ มีอำนาจเป็นสมาธิที่มีความเป็นใหญ่ได้ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิตกำจัดความฟุ้งซ่านออกไปได้

๓.๒.๕ ปัญญินทรีย์

ก) ความหมายของปัญญินทรีย์

ความหมายตามรูปศัพท์ของคำว่า ปัญญินทรีย์ คือ อินทรีย์คือปัญญา หมายถึง ธรรมอันเป็นใหญ่คือปัญญา^{๓๕} ตามหลักไวยากรณ์ คำว่า ปัญญา มาจากภาษาบาลี คำว่า ปญญา มีความหมายว่า ความรู้ ความฉลาด ความรู้ทั่ว ความรู้ชัด มีรูปวิเคราะห์ว่า ปญญาเยเต เอตาชาติ ปญญา ในความหมายว่า ธรรมชาติเป็นเครื่องรู้ (ป บทหน้า ญา ธาตุ กุวิ ปัจจัย)^{๓๖}

จากความหมายตามรูปศัพท์ปัญญินทรีย์ คือ ธรรมที่เป็นใหญ่ในการรู้ชัด

นอกจากนี้ความหมายโดยทั่วไปของ ปัญญา พบในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว ความฉลาดเกิดแต่เรียนและคน^{๓๗}

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๘๓๐-๘๓๑.

^{๓๕} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับประชาชน, หน้า ๖๕๘.

^{๓๖} ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรมบาลี-ไทย, หน้า ๑๕๖.

^{๓๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, หน้า ๖๘๗.

ในพระไตรปิฎกได้ให้ความหมายของ ปัญญินทรีย์ ไว้ว่า

ปัญญินทรีย์ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์ โดยชอบ ...เธอรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินี-ปฏิบัติทา”^{๘๒}

จากพระพุทธพจน์แสดงถึง ความเป็นผู้มีปัญญาสามารถฝึกฝนจนมีอำนาจเป็นอินทรีย์สามารถรู้แจ้งรู้ชัดกำจัดกิเลสได้ในที่สุด

ในอรรถกถาอัฐสาลินีได้ให้ความหมายของปัญญา และปัญญินทรีย์ ไว้ว่า ธรรมที่ชื่อว่า ปัญญา เพราะอรรถว่าย่อมรู้ทั่ว ซึ่งอริยสัจทั้งหลาย โดยนัยมีคำว่า นี้ทุกข์ เป็นต้น แต่ในอรรถกถาท่านกล่าวไว้ว่า ชื่อว่า ปัญญา เพราะอรรถว่าย่อมให้รู้ คือย่อมให้รู้อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ปัญญานั้นชื่อว่า อินทรีย์ ด้วยอรรถว่าเป็นอหิบดีเพราะครอบงำอวิชา อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อินทรีย์ เพราะครองความเป็นใหญ่กว่าธรรมอื่นในลักษณะแห่งการเห็น ปัญญานั้นแหละเป็นอินทรีย์ ชื่อว่า ปัญญินทรีย์^{๘๓}

จากการศึกษา พบว่า ความหมายปัญญินทรีย์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ชั้นรอง ให้ความหมายว่า ปัญญินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในการรู้ชัด เป็นปัญญาที่จะสามารถกำจัดอวิชาทำให้เห็นแจ้งแทงตลอดอริยสัจธรรม

นอกจากนี้นักปราชญ์ในยุคปัจจุบันยังได้นิยามความหมายของปัญญาไว้ ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้นิยาม ความหมายของคำว่า ปัญญา ไว้ว่า ความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งรู้แยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว เป็นต้น และรู้จักแจ้ง จัดสรร จัดการ ดำเนินการให้ลุล่วง ล่วงพ้นปัญหา ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามความเป็นจริง^{๘๔}

^{๘๒} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔๗๕-๒๘๐/๒๘๕-๒๕๑.

^{๘๓} อภ.สง.อ. (บาลี) ๑/-/๑๗๒, อ้างใน คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ธรรม-ภาคปฏิบัติ ๓**, หน้า ๖๑.

^{๘๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๓๑.

พระอาจารย์ ดร. ภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาภิกษุฐานจริยะ ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า ปัญญา ไว้ว่า เป็นความรู้ในอารมณ์ทั้งปวงที่เกิดในปัจจุบัน^{๕๕}

พระธรรมธีรราชกุมาร (โชดก ญาณสิทธิ ป.๕.๕) ได้ให้ความหมายของคำว่า ปัญญา ไว้ว่า ปัญญา แปลว่า ความรู้ชัด ได้แก่ รู้ปัจจุบัน รู้พระไตรลักษณ์ รู้ริยสัจ ๔ เป็นพลังไม่หวั่นไหวต่อวิชา^{๕๖}

จากทรรศนะของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันได้ให้นิยามความหมายของปัญญินทรีย์ หรือ ปัญญา คือ ความรู้ชัด รู้ตามความเป็นจริง เป็นปัญญาที่สามารถกำจัดอวิชชาที่เป็นสาเหตุแห่งการเวียนว่ายตายเกิดได้

เมื่อสรุปความหมายทั้งหมดของปัญญินทรีย์ พบว่า ทั้งความหมายตามรูปศัพท์ ในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ชั้นรอง ตลอดจนนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาใน ยุคปัจจุบันได้ให้ความหมายว่า ปัญญา คือ ความรู้ชัด มีความเป็นอินทรีย์คือความเป็นใหญ่ในการรู้แจ้ง

ข) ลักษณะของปัญญินทรีย์

ปัญญา โดยลักษณะ คือ มีลักษณะแห่งการรู้ การเห็น การรู้แจ้งแทงตลอดตามที่เป็นจริง เป็นแสงสว่างที่กำจัดความมืด มีความสามารถตัดปัญหาหรือดับทุกข์^{๕๗} เมื่อเปลือออกมาแล้วปัญญานี้มีการส่องแสงเป็นลักษณะและมีการรู้ทั่วเป็นลักษณะเหมือนอย่างว่า เมื่อบุคคลจุดประทีปให้สว่างในเวลากลางคืนในบ้านที่มีฝา ๔ ด้าน ความมืดย่อมหมดไป แสงสว่างย่อมปรากฏฉับใจ ปัญญามีการส่องแสงสว่างฉับนั้นเหมือนกัน ธรรมแสงสว่างเสมอด้วยแสงสว่างของปัญญาย่อมไม่มี

ปัญญา ในพระพุทธศาสนา จำแนกได้ดังนี้

ปัญญา ๓ ประการ ได้แก่

๑. จินตามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการคิด) หมายถึง ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา ปัญญาสืบแต่โยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง (คำว่า โยนิโสมนสิการ หมายถึง การทำในใจโดยแยบคาย คือ พิจารณาเพื่อเข้าถึงความจริง โดยสืบค้นหาเหตุผลไปตามลำดับจนถึงต้นเหตุ แยกแยะองค์ประกอบจนมองเห็นตัวสถานะและความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย หรือตริตrongให้รู้จักสิ่งที่ดีหรือชั่ว ยังกุศลให้เกิดขึ้นโดยอุบายที่ชอบ ซึ่งจะมีให้เกิดอวิชชาและตัณหา^{๕๘})

^{๕๕} พระอาจารย์ ดร. ภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาภิกษุฐานจริยะ, จตุตถาโร สติปัญญา, หน้า ๕.

^{๕๖} พระธรรมธีรราชกุมาร (โชดก ญาณสิทธิ ป.๕.๕), โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ, หน้า ๑๐๑.

^{๕๗} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมโฆษณ์อรรถธานุกรม (ฉบับย่อ), หน้า ๑๒๕.

^{๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๓๖.

๒. สุตมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการฟัง) หมายถึง ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน ปัญญาสืบแต่ปรโตโมสะ (คำว่า ปรโตโมสะ หมายถึง เสี่ยงจากผู้อื่น การกระตุนจากภายนอก เช่น การตั้งสอน แนะนำ ถ้ายทอด คือ การเรียนรู้จากผู้อื่น หมายเอาเฉพาะส่วนที่ดิ่งงามถูกต้อง^{๔๕})

๓. ภวานามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการอบรม) หมายถึง ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ ปัญญาสืบแต่ปัญญาสองอย่างแรกนั้นแล้วหมั่นมนสิการในประดาสภาวธรรม^{๔๖}

นอกจากนี้ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๕) ได้แสดงประเภทของปัญญาไว้สอดคล้องทำนองเดียวกัน คือ ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา ได้แก่ รู้ชัด รู้ทั่วถึง รู้ตาม เป็นจริง รู้แจ่มแจ้ง จำแนกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการฟัง การเรียน การอ่าน การค้นคว้า เป็นต้น

๒. จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิด

๓. ภวานามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน^{๔๗}

๓.๓ ความสำคัญของอินทรีย์ ๕

๓.๓.๑ ความสำคัญระดับองค์รวมของอินทรีย์ ๕

อินทรีย์ ๕ มีความสำคัญในฐานะที่เป็นหมวดธรรมที่เป็นเครื่องวัดความพร้อมและบ่งชี้ความก้าวหน้าของการปฏิบัติธรรม พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้แสดงความสำคัญของอินทรีย์ ๕ ว่าเป็นหลักธรรมที่เป็นเครื่องวัดความพร้อมและบ่งชี้ความก้าวหน้าหรือเร็วของบุคคลผู้ปฏิบัติธรรม ได้แก่ อินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา โดยให้ความหมายว่า อินทรีย์ แปลว่า สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจตน คือ ธรรมที่เป็นเจ้าการในการทำหน้าที่อย่างหนึ่งๆ โดยความหมายคือ เป็นเจ้าการในการทำหน้าที่กำจัดกวาดล้างอกุศลธรรมซึ่งเป็นฝ่ายตรงข้าม เช่น ความเพียรกำจัดความเกียจคร้าน ทำให้เกิดความพร้อมในการทำงานและปฏิบัติธรรมก้าวหน้าไปได้^{๔๘}

จากการศึกษา พบว่า หลักธรรมในหมวด อินทรีย์ ๕ ประการเป็นเครื่องวัดความพร้อมอย่างแท้จริง กล่าวคือ อินทรีย์ แปลว่า ความเป็นใหญ่ เป็นการกระทำของผู้เป็นใหญ่ คือ กระทำของผู้ที่ควบคุมจิตของตัวเองได้ ตัวอย่างเช่น ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ธรรมทั้ง ๕ ประการเหล่านี้

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๖๓๑.

^{๔๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๕๖.

^{๔๗} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๕), โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ, หน้า ๕๘.

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๘๖๕.

ยอมเกิดขึ้นแก่ผู้ที่สามารถควบคุมจิตหรือผู้ที่เป็นใหญ่แก่จิตของตน ส่วนผู้ที่ยอมแพ้ต่ออำนาจกิเลส ไม่สามารถควบคุมจิตได้ ก็จะไม่อาจบำเพ็ญธรรมทั้ง ๕ ประการนั้นได้ กล่าวคือ

ไม่อาจเจริญศรัทธา เพราะประกอบด้วยความไม่เชื่อถือ

ไม่อาจเจริญความเพียร เพราะมีความเกียจคร้าน

ไม่อาจเจริญสติ เพราะคิดถึงอารมณ์ที่เป็นอดีตบ้าง อนาคตบ้าง ไม่อยากอยู่กับปัจจุบัน

ไม่อาจเจริญสมาธิ เพราะชอบการซัดสายฟุ้งซ่านในอารมณ์ต่าง ๆ

ไม่อยากที่จะเจริญปัญญา เพราะพอใจที่จะถูกความหลงครอบงำจิตตน^{๕๓}

ถ้ามีการอบรมอินทรีย์อย่างแก่กล้าแล้วยอมสามารถปราบปรามอกุศลกรรมที่เกิดขึ้นได้ หรืออาจจะกล่าวได้ว่า อินทรีย์นี้เป็นธรรมปกครองจิตใจ ทำให้จิตใจมีอำนาจเหนือกิเลสได้ เป็นคุณธรรมที่มีอำนาจยิ่งใหญ่ ฉะนั้น อินทรีย์ ๕ เหล่านี้หากปฏิบัติถึงความป็นอินทรีย์ คือ เข้าถึงความป็นใหญ่ในขณะใด ขณะนั้นก็กำลังมาก กล่าวคือ

๑) ศรัทธาที่เข้าถึงความป็นอินทรีย์ (สัทธินทรีย์) ย่อมเป็นใหญ่ในการเชื่อมั่นมั่นเลื่อมใสในคุณพระรัตนตรัย กรรม และผลของกรรม โดยไม่หวั่นไหว หรือ เกิดความสงสัยในสิ่งเหล่านั้น

๒) วิริยะที่เข้าถึงความป็นอินทรีย์ (วิริยอินทรีย์) ย่อมเป็นใหญ่ในความเพียรที่ไม่ย่อท้อไม่ให้เกิดความเกียจคร้านในการปฏิบัติธรรม

๓) สติที่เข้าถึงความป็นอินทรีย์ (สติอินทรีย์) ย่อมเป็นใหญ่ในการยังจิตให้รู้เท่าทันสภาวะธรรมปัจจุบันได้อย่างชัดเจน

๔) สมาธิที่เข้าถึงความป็นอินทรีย์ (สมาธิอินทรีย์) ย่อมเป็นใหญ่ในการตั้งมั่นในสภาวะธรรมปัจจุบัน ไม่ซัดสายฟุ้งซ่านไปในอารมณ์อื่นจากอารมณ์ที่กำหนดรู้อยู่

๕) ปัญญาที่เข้าถึงความป็นอินทรีย์ (ปัญญินทรีย์) ย่อมเป็นใหญ่ในการหยั่งรู้สภาวะธรรมความป็นจริง ไม่หลงมงายในสภาวะธรรมเหล่านี้^{๕๔}

ดังนั้น ถ้าไม่อาจจะเจริญอินทรีย์ทั้ง ๕ ได้ การปฏิบัติธรรมย่อมไม่มีความเจริญหรือก้าวหน้าต่อไปได้ แต่ถ้ามีการเจริญหรืออบรมอินทรีย์ทั้ง ๕ ให้แก่กล้าแล้วยอมสามารถปราบปรามอกุศลกรรมที่เกิดขึ้นได้ นั้นหมายถึง ความก้าวหน้าของการปฏิบัติธรรมจนกระทั่งสามารถกำจัดอวิชชานำพาไปสู่ความเข้าใจมองเห็นซึ่งถึงโทษภัยแห่งสังสารวัฏ ดำเนินไปสู่สังขตธรรมซึ่งก็คือพระนิพพานนั่นเอง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

^{๕๓} พระคันธसारากิจ, โภธิปักคิยธรรม, หน้า ๗๖.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗.

ภิกษุทั้งหลาย ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม คือ อินทรีย์ ๕ นี้เราเรียกว่า ทางที่ให้ถึงอสังขต-
 ธรรม ...กัจฉิตที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล ผู้อนุเคราะห์ ฟังอาศัยความอนุเคราะห์
 กระทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจนั้นเราก็ได้กระทำแล้วแก่เธอทั้งหลาย ...เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจ
 อย่าประมาท อย่าได้มีความร้อนใจในภายหลัง นี่เป็นคำพร่ำสอนสำหรับเธอทั้งหลายของเรา^{๕๕}

จากพระพุทธพจน์ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญแห่งอินทรีย์ ๕ เป็นทางแห่งความ
 หลุดพ้นจากการปรุงแต่งทั้งปวง เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบและนำมาเปิดเผยสั่งสอนเหล่า
 พุทธบริษัททั้งหลาย

๓.๓.๒ ความสำคัญของสัทธินทรีย์

ความสำคัญของสัทธินทรีย์คือ สิ่งสำคัญเป็นอันดับแรกของชาวพุทธคือ การสร้าง
 ศรัทธาและความเลื่อมใสให้เกิดขึ้นในพระรัตนตรัย เพราะเมื่อเกิดศรัทธาแล้ว ศรัทธานั้นจะเป็น
 พลังผลักดันให้ก้าวหน้าต่อไปตามการปฏิบัติอันถูกต้องจนกว่าจะบรรลุถึงจุดหมายปลายทาง

สัทธินทรีย์ หมายถึง อินทรีย์ คือ ศรัทธา เป็นคุณธรรมเบื้องต้นแห่งการศึกษาพุทธ
 ศาสนา กล่าวคือ การจะศึกษาพระพุทธศาสนาให้ประสบผลสำเร็จในมรรคผลนิพพานจำเป็นต้อง
 ฟังศรัทธาเป็นอันดับแรก ดังพระพุทธพจน์ว่า “สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดจะฟัง จงปล่อยศรัทธามาเกิด
 เราได้เปิดประตูมตรธรรมแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว”^{๕๖}

ชาวพุทธผู้ต้องการเข้าสู่ประตูมตรธรรมจำเป็นต้องอาศัยศรัทธาเป็นตัวนำ หาก
 ปราศจากศรัทธาก็ไม่อาจเข้าถึงอมตนิพพานได้ ดังนั้น ผู้ปฏิบัติพึงปลูกศรัทธาให้มีขึ้นในตนอย่าง
 เหมาะสม ดังพระพุทธพจน์เกี่ยวกับศรัทธามากมายว่า “ศรัทธาดังมั่นแล้วยังประโยชน์ให้สำเร็จ”^{๕๗}
 “ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจที่ประเสริฐของบุรุษในโลกนี้”^{๕๘} “ศรัทธารวบรวมไว้ซึ่งเสบียง”^{๕๙}
 เมื่อคนมีศรัทธาย่อมทำบุญให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา อันเป็นการรวบรวมอริยทรัพย์ใน
 โลกนี้และโลกหน้า และตรัสแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า

^{๕๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๓๓/๔๕๑.

^{๕๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๘/๑๕, อังใน คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ธรรม-
 ภาคปฏิบัติ ๓**, หน้า ๓๘.

^{๕๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๑-๕๒/๖๗-๖๘.

^{๕๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๓/๘๐.

^{๕๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๘/๘๕.

บุคคลผู้เป็นบัณฑิตมีปัญหา เมื่อเห็นประโยชน์ตนพึงตั้งศรัทธาไว้ในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ผู้ใดมีปกติประพฤติธรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจ บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้นั้นในโลกนี้โดยแท้ผู้นั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๑๑๑}

จากพระพุทธพจน์เป็นการรับรองถึงความสำคัญของศรัทธาว่า เมื่อมีความตั้งมั่นในพระรัตนตรัยแล้ว มีความปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบแล้วย่อมนำมาความสุขมาให้

๓.๓.๓ ความสำคัญของวิริยีนทรีย์

วิริยีนทรีย์ มีความสำคัญในฐานะที่เป็นพลังให้ก้าวสู่ความสำเร็จ เหมือนครั้งที่กล่าว พระพุทธเจ้าจะได้ตรัสรู้และนำพระสัทธรรมมาโปรดเวไนยสัตว์นั้น พระองค์ต้องบำเพ็ญเพียรชนิดที่ต้องเอาพระชนม์ชีพเข้าแลก เมื่อได้ทราบความลำบากเช่นนี้แล้วยังมัวประมาท ไม่ปรารถนาความเพียรก็จะไม่ประสบความสำเร็จในการปฏิบัติได้เลย ดังนั้นพึงรีบทำความเพียรตั้งแต่วันนี้เถิด ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

บุคคลควรทำความเพียรตั้งแต่วันนี้ทีเดียว
 ใครเล่าจะรู้ว่า ความตายจักมีในวันพรุ่งนี้
 เพราะความผัดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนามากนั้น
 ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย
 พระมุนีผู้สงบเรียกบุคคลผู้มีความเพียร
 ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืน
 ซึ่งมีปกติอยู่อย่างนี้นั้นแล้ว “ผู้มีราตรีเดียวเจริญ”^{๑๑๒}

จากพระพุทธพจน์เป็นหลักความจริงอย่างหนึ่งที่สัตว์ทั้งหลายไม่รู้ว่าจะมีชีวิตอยู่ได้สักกี่วัน ความตายหรือมัจจุราชจะมาพรากชีวิตไปเมื่อไรก็ไม่อาจรู้ได้ ดังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความเป็นไปแห่งอันตรายแก่ชีวิตของพระผู้มีพระภาคก็ดี ความเป็นไปแห่งอันตรายแก่ชีวิตของข้าพระองค์ก็ดี รู้ได้ยาก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ

^{๑๑๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๖/๑๓๔.

^{๑๑๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๓๒/๓๒๐, อ้างใน คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ธรรมภาคปฏิบัติ ๓, หน้า ๕๓.

พระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ ขอพระสุคตโปรดแสดงธรรมที่จะเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด พระพุทธเจ้าข้า^{๑๐๒}

นอกจากนั้น วิริยินทรีย์ ยังมีความสำคัญในลักษณะที่มีปัจจัยต่อเนื่องจากสัทนินทรีย์ กล่าวคือ เมื่อมีศรัทธาที่ดั่งมั่นไม่หวั่นไหว ทำให้มีความเพียรอย่างต่อเนื่องยอมทำให้ถึงจุดหมายปลายทางที่สำคัญได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า

บุคคลข้ามโอฆะได้ด้วยศรัทธา
ข้ามอรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท
ล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร^{๑๐๓}

จากพระพุทธพจน์ แสดงว่า ความเพียรนับว่าเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญเพื่อที่จะกำจัดกิเลส และดำรงอยู่ด้วยความไม่ประมาท ก็จะสามารถก้าวล่วงวัฏฏสงสารได้

๓.๓.๔ ความสำคัญของสติในทรี

สติ เป็นหลักธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนาถือเป็นยอดแห่งธรรม เพราะคำสอนทั้งปวงรวมอยู่ที่ความไม่ประมาท มีชื่อเรียกโดยเฉพาะว่า อัปมาท นั่นคือการมีสติ สติมีบทบาทอย่างมากในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ การมีชีวิตอยู่อย่างไม่ขาดสติ หรือการใช้สติอยู่เสมอในการครองชีวิต สติเป็นตัวการทำให้ระมัดระวังตัว ป้องกันไม่ให้พลาดตกไปในทางชั่วหรือเสื่อม โดยเฉพาะยังในการปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นจากสังสารวัฏสติดังมีบทบาทเป็นอย่างมาก

ชีวิตของเรานี้มีจุดที่ควรใช้สติคอยกำกับดูแลทั้งหมด ๔ แห่ง คือ (๑)ร่างกายและพฤติกรรม (กาย) (๒)เวทนาคือความรู้สึกสุขทุกข์ต่าง ๆ (เวทนา) (๓)ภาวะจิตที่เป็นไปต่าง ๆ (จิต) (๔)ความนึกไตร่ตรอง (ธรรม) ถ้าดำเนินชีวิตโดยมีสติคุ้มครอง ณ จุดทั้งสี่นี้แล้วก็จะช่วยให้เป็นอยู่อย่างปลอดภัย ไร้ทุกข์ มีความสุขผ่องใส เป็นทางนำไปสู่ความแจ่มแจ้งอริยสัจธรรม^{๑๐๔} อีกทั้งพระพุทธองค์ยังทรงตรัสเกี่ยวกับบทบาทของสติที่กระจายอยู่ในหัวข้อธรรมต่าง ๆ แสดงถึงความสำคัญของสติ ความว่า

สติ คือ ความตามระลึกถึง ความระลึกได้เฉพาะหน้า สติ คือ ความระลึกได้ความจำได้ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สติ คือ สตินทรีย์ (สติที่เป็นใหญ่) สติพละ(สติที่เป็น

^{๑๐๒} บุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๕.

^{๑๐๓} ศ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓.

^{๑๐๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๘๑๒.

กำลัง) สัมมาสติ (ระลึกรชอบ) สติสัมโพชฌงค์ (สติที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ธรรม) เอกายนมรรค (สติที่เป็นทางเอก) นี้แหละ เรียกว่าสติ บุคคลผู้ประกอบ ประกอบพร้อม ดำเนินไป ดำเนินไปพร้อม เป็นไป เป็นไปพร้อม เพียบพร้อมแล้วด้วยสตินี้ เรียกว่า ผู้มีสติ^{๑๐๕}

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น พบว่า สติ มีบทบาทอยู่ในหมวดธรรมต่าง ๆ มากมาย รวมความแล้ว สติ จำต้องนำไปใช้ในหลักธรรมทั้งปวง ในการกระทำทุกอย่าง นับได้ว่า สติมีบทบาทและมีความสำคัญในการดำเนินชีวิตที่ดิ้งามไม่เดือดร้อนทั้งกายและใจในภายภาคหน้า

อนึ่งประโยชน์สูงสุดของความเป็นผู้มีสติ คือความเป็นผู้ไม่ประมาท เมื่อได้เจริญสติ ในฐานะเป็นหลักธรรมสำคัญ มีการพิจารณาใคร่ครวญ ระวังประคับประคองการปฏิบัติธรรมไม่ให้ ฟุ้งซ่านและนำไปสู่ความสำเร็จ ทำให้สามารถข้ามพ้นโอฆะได้ ดังพระพุทธพจน์

ผู้สมบูรณ์ด้วยศีล มีปัญญา มีจิตตั้งมั่นดีแล้ว
 เฟ่งพินิจธรรมภายใน มีสติทุกเมื่อ
 ย่อมข้ามพ้นโอฆะที่ข้ามได้ยาก^{๑๐๖}

จากพระพุทธพจน์ เมื่อเป็นผู้ปฏิบัติธรรมถึงพร้อมด้วยศีล เป็นผู้มีปัญญา เมื่อมีสมาธิอันเป็นจิตที่ตั้งมั่นสมควรแก่การงานแล้วย่อมมีการพิจารณาธรรมอันประกอบด้วยสติย่อมสามารถกำจัดกิเลสทั้งปวงได้

๓.๓.๕ ความสำคัญของสมาธิทริย

สมาธิ เป็นหลักธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งที่เป็นฐานให้เกิดปัญญาได้ โดยความหมายสมาธิคือ อาการตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ซึ่งทำให้สมาธิก้าวหน้าขึ้นเป็นลำดับ จนถึงสมาธิในวิปัสสนาหรือตัววิปัสสนาคือความเห็นอย่างแจ่มแจ้งเป็นไปเพื่อความหลุดพ้น ที่สามารถแสดงให้เห็น โดยการแยกประเภทตามลักษณะการกำหนดพิจารณาไตรลักษณ์ ข้อที่ทำให้สำเร็จความหลุดพ้น ได้แก่

๑. สุธมฺมตสมาธิ สมาธิอันพิจารณาเห็นความว่าง ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยอนัตตลักษณะ คือ สมาธิอันกำหนดพิจารณาเห็นนามรูปว่าเป็นของว่างเปล่าด้วยอนัตตานุปัสสนาการตามเห็นนามรูปเป็นอนัตตาเพราะความไม่เป็นไปในอำนาจ เป็นต้น

๒. อนิมิตตสมาธิ สมาธิอันพิจารณาธรรมไม่มีนิมิต ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดอนิจจลักษณะ คือ สมาธิอันพิจารณาธรรมได้แก่ นามรูปว่าเป็นสิ่งหานิมิตคือเครื่องกำหนดหมายไม่ได้ เพราะความเป็นอนิจจตามีความเกิดขึ้นแล้วเสื่อมสลายไป เป็นต้น

^{๑๐๕} พ.ม. (ไทย) ๒๕/๓/๑๓.

^{๑๐๖} พ.ส. (ไทย) ๒๕/๑๗๖/๕๔๐.

๓. อัปพนฺหิตสมาธิ สมาธิอันพิจารณาธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา ได้แก่ วิปัสสนาที่
ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดทุกข์ลักษณะ คือ สมาธิอันกำหนดพิจารณาธรรม จนเกิดความเห็น
ว่า ไม่มีอะไรน่าปรารถนา เพราะทุกข์เท่านั้นที่เกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นที่ตั้งอยู่ ทุกข์เท่านั้นที่ดับไป
นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิดขึ้น นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ คือ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วย
การพิจารณารูปว่าเป็นทุกข์ตา^{๑๑๓}

เมื่อเป็นเช่นนี้ ทำให้ทราบว่า สมาธิกับวิโมกข์ (ความหลุดพ้น) มีความเกี่ยวข้องกันคือ
สมาธิแต่ละข้อเป็นเหตุของวิโมกข์แต่ละข้อ วิโมกข์แต่ละข้อจึงเป็นผลของสมาธิแต่ละข้อ สิ่งทั้ง ๓
คือ สมาธิ ลักษณะ และวิโมกข์ มีความเกี่ยวข้องกันและเป็นปัจจัยของกันและกัน ดังนี้

สุญญตสมาธิ ... อนัตตลักษณะ... สุญญตวิโมกข์ คือ สมาธิพิจารณาเห็นความว่าง ด้วย
การมองนามรูปตามหลักของอนัตตลักษณะ โดยอาศัยอนัตตานุปัสสนา จนถอนความยึดถือว่ามี
ตัวตนออกไปได้เข้าถึงสุญญตวิโมกข์

อนิมิตตสมาธิ ... อนิจจลักษณะ...อนิมิตตวิโมกข์ คือ สมาธิพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง
โดยอาศัยอนิจจานุปัสสนา คือ การมองเห็นความไม่เที่ยงแห่งสังขารทั้งหลาย สามารถถอยถอน
วิปลาส คือ ความกำหนดหมาย ความคิด ความเห็นในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ออกไปจากใจได้
จิตเข้าถึงอนิมิตตวิโมกข์

อัปพนฺหิตสมาธิ ... ทุกขลักษณะ... อัปพนฺหิตวิโมกข์ คือ สมาธิที่เกิดจากการพิจารณา
เห็นรูปนามเป็นทุกข์ โดยอาศัยทุกขสัจจญา จนสามารถถอยถอนตัณหาปณฺธิในสัตว์ สังขารออกจาก
จิตได้ เข้าถึงอัปพนฺหิตวิโมกข์

สมาธิ นิमित และวิโมกข์เหล่านี้จึงมีความเกี่ยวเนื่องกันและกัน^{๑๑๔}

จากที่กล่าวมานับได้ว่าเป็นความสำคัญของสมาธิที่ได้ฝึกฝนอบรมมาดีแล้ว ทำให้
สามารถพัฒนาเป็นปัญญา นั่นคือสมาธิเป็นฐานของวิปัสสนาให้เข้าถึงความเป็นวิโมกข์คือหลุดพ้น
ได้รับประโยชน์สูงสุดในพระพุทธศาสนา ดังพระพุทธพจน์

เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทฺธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน
เหมาะแก่การใช้งานตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นได้น้อมจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณ ... เมื่อ

^{๑๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๔-
๘๕, พระเทพดิลก (ระแบบ จิตญาโณ), ธรรมปริทรรศน์ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา-
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๕-๑๕๖.

^{๑๑๔} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตญาโณ), ธรรมปริทรรศน์ ๒, หน้า ๑๕๖.

จิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๑๐๕}

๓.๓.๖ ความสำคัญของปัญญินทรีย์

ปัญญา มีความสำคัญในฐานะเป็นเครื่องฆ่าแอร์กิเลส เป็นสิ่งที่พัฒนาได้จนกว่าจะถึงขั้นสุดท้าย ซึ่งเมื่อปัญญาที่บริสุทธิ์รู้เห็นตามความเป็นจริงนี้เกิดขึ้นแล้ว ช่วยให้จิตนั้นสงบ มั่นคง บริสุทธิ์ ผ่องใส ส่งผลให้การดำเนินชีวิต คิดพิจารณาแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ทำกิจทั้งหลายในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง และที่สุดก็ทำให้ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดอีก ดังพระพุทธพจน์ว่า

ปัญญาที่เป็นเหตุให้ถึงความทำลายกิเลส
และปัญญาที่รู้ชัดความสิ้นไปแห่งชาติและภพ โดยชอบ
เป็นปัญญาที่ประเสริฐในโลก^{๑๐๖}

๓.๔ ปัจจัยต่อเนื่องกันระหว่างแต่ละอินทรีย์

อินทรีย์ทั้ง ๕ ดังที่กล่าวมาแล้ว มีความสัมพันธ์กันในฐานะที่เป็นปัจจัยอันส่งผลต่อเนื่องกัน มีพระพุทธพจน์รับรองคำกล่าวของพระสารีบุตรว่า อินทรีย์ ๕ อย่างนี้ส่งผลเป็นปัจจัยต่อเนื่องกัน กล่าวคือ ศรัทธาทำให้เกิดความเพียร ความเพียรช่วยให้สติมั่นคง เมื่อสติมั่นคงแล้วกำหนดอารมณ์ก็จะได้สมาธิ เมื่อมีสมาธิดีแล้ว ก็จะเกิดความเข้าใจมองเห็นซึ่งถึงโทษของอวิชชา ตัณหาที่เป็นเหตุแห่งสังสารวัฏ มองเห็นคุณค่าของนิพพาน ซึ่งเป็นภาวะปราศจากความมืดแห่งอวิชชาและความทรมานทรมายแห่งตัณหา สงบประณิบัติเยี่ยม ครั้นรู้ชัดเข้าใจแจ่มแจ้งด้วยตนเองแล้ว ก็จะเกิดศรัทธาที่เป็นศรัทธาอย่างยิ่งหรือยิ่งกว่าศรัทธา หมุนเวียนกลับเป็นสัทธินทรีย์อีก ดังพระพุทธพจน์ ความว่า

สารีบุตร อริยสาวกผู้มีศรัทธานั้นพยายามอย่างนี้ ครั้นพยายามแล้วระลึกอย่างนี้ ครั้นระลึกแล้วตั้งมั่นอย่างนี้ ครั้นตั้งมั่นแล้วรู้ชัดอย่างนี้ ครั้นรู้ชัดแล้วยอมเชื่อมั่นอย่างนี้ว่า นี้แลคือธรรมที่เราได้ฟังมาก่อน บัดนี้เราถูกต้องด้วยนามกายนี้แน่นอน และเห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา^{๑๐๗}

^{๑๐๕} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๔/๗.

^{๑๐๖} พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๔๑/๓๘๕.

^{๑๐๗} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๕๒๐/๓๓๔.

จากพระพุทธพจน์เป็นการยืนยันถึงความเกี่ยวเนื่องกันของอินทรีย์ทั้ง ๕ ดังกล่าวว่า เป็นเหตุผลของกันและกัน กล่าวคือ ศรัทธาเป็นเหตุให้เกิดวิริยะ เพราะผู้มีศรัทธาในการปฏิบัติธรรม จึงเกิดความเพียรทางกายและใจได้ วิริยะก่อให้เกิดสติตามรู้เท่าทันสภาวธรรมปัจจุบัน สติที่ต่อเนื่อง ย่อมก่อให้เกิดสมาธิที่ตั้งมั่นในอารมณ์กรรมฐานและความตั้งมั่นย่อมเป็นเหตุเกิดของปัญญาที่ยังรู้ สภาวธรรมตามความเป็นจริง ปัญญาดังกล่าวย่อมเป็นเหตุให้เกิดศรัทธาที่มั่นคงในการปฏิบัติซึ่ง ก่อให้เกิดวิริยะมากขึ้นกว่าเดิม ดังนั้นอินทรีย์ทั้ง ๕ จึงเกี่ยวเนื่องกันเป็นเหตุผลเหมือนลูกโซ่

๓.๕ การปรับอินทรีย์ให้สมดุล

๓.๕.๑ ความสำคัญของการปรับอินทรีย์

การปรับอินทรีย์เป็นเรื่องที่สำคัญในการปฏิบัติธรรม วิธีการปรับอินทรีย์ เป็นการ พัฒนาจิตอย่างหนึ่งในการปฏิบัติกรรมฐาน ถ้าปฏิบัติย่อหย่อนหรือเคร่งครัดเกินไปในด้านใดด้าน หนึ่ง นอกจากจะทำให้เสียเวลาและเป็นการลองผิดลองถูกแล้ว ก็จะทำให้เกิดความท้อแท้ที่ถอย จนกระทั่งไม่สามารถไปสู่เป้าหมายในการปฏิบัติธรรมได้ การปรับอินทรีย์ ๕ หรือการตกแต่ง คุณธรรม ๕ ประการ ให้เกิดความสมดุล สม่่าเสมอไม่ล้ำหน้ากันและกัน

การปรับอินทรีย์ หมายถึง การปรับอินทรีย์ ๕ ให้เสมอกันหรือให้สมดุลกัน อินทรีย์ ทั้ง ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา^{๑๑๒}

อินทรีย์ทั้ง ๕ เป็นธรรมหมวดหนึ่งในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มีความสำคัญมาก ต่อการปฏิบัติกรรมฐาน จะพบบ่อยว่าคนที่บำเพ็ญสมาธิ จิตไม่สงบและไม่ได้ผลนั้น มาจากสาเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. การปฏิบัติไม่ถูกทาง
๒. อินทรีย์ ๕ ยังมีพลังไม่เต็มที่
๓. อินทรีย์ ๕ ยังปรับไม่สมดุลกัน

อินทรีย์ทั้งห้า คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญานี้ ถ้าผู้ใดอบรมให้มีพลัง ผู้ที่นั้น นับได้ว่าสร้างตัวการที่จะทำจิตให้สงบ ที่จะเกิดผลในทางปฏิบัติขึ้นมา แต่ถ้าคุณธรรมทั้งห้า ประการนี้ ยังเป็นตัวของตัวเองอยู่ คือยังมีพลังไม่เท่ากัน ถ้าไม่ปรับให้เท่ากันแล้ว จะไม่ได้ผลทาง ปฏิบัติ^{๑๑๓}

^{๑๑๒} พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), การพัฒนาจิต, หน้า ๑๖๗.

^{๑๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๗.

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ กล่าวถึงความสำคัญของการปรับอินทรีย์ทั้งหลายให้เสมอกัน โดยได้แสดงว่า อินทรีย์คือศรัทธามีกำลังมาก อินทรีย์ ๔ ที่เหลือจะมีกำลังน้อย กล่าวคือ อินทรีย์คือวิริยะยอมไม่สามารถทำหน้าที่คือการประคอง อินทรีย์คือสติยอมไม่สามารถทำหน้าที่คือการปรากฏ อินทรีย์คือสมาธิยอมไม่สามารถทำหน้าที่คือความไม่ฟุ้งซ่าน อินทรีย์คือปัญญายอมไม่สามารถทำหน้าที่คือการเห็นแจ้ง เพราะฉะนั้น ต้องลดสัทธินทรีย์นั้นลง ด้วยการพิจารณาถึงสภาวะธรรม คือภาวะที่เป็นจริงของสัทธินทรีย์นั้น และได้แสดงว่า เมื่ออินทรีย์แต่ละประการมีกำลังมากพึงทราบว่ามีอินทรีย์นอกจากนี้ไม่สม่าเสมอกันในหน้าที่ของตน ๆ^{๑๑๔}

จากการศึกษา พบว่า ความสำคัญของการปรับอินทรีย์ที่ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยย่ำว่า ถ้าอินทรีย์อย่างหนึ่งอย่างใดแรงกล้าเกินไป และอินทรีย์อื่นยังอ่อนอยู่ อินทรีย์อื่นเหล่านี้ก็จะเสียความสามารถในการทำหน้าที่ของตน เช่น ถ้าศรัทธาแรงไป วิริยะก็ทำหน้าที่ขกจิตไม่ได้ สติก็ไม่สามารถดูแลจิต สมาธิก็ไม่สามารถทำจิตให้แน่วแน่ ปัญญาก็ไม่สามารถเห็นตามความเป็นจริง ต้องลดศรัทธาด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาสภาวะแห่งธรรม หรือมนสิการในทางที่ไม่เป็นการเพิ่มกำลังให้แก่ศรัทธา ตามหลักทั่วไปในการปรับอินทรีย์มีหลักการปรับอินทรีย์ให้เสมอกันเป็นคู่ ๆ โดยจะเสนอรายละเอียดเป็นลำดับในหัวข้อต่อไป

๓.๕.๒ หลักการปรับอินทรีย์ให้สมดุล

หลักการปรับอินทรีย์ในพระไตรปิฎกได้ปรากฏในเรื่องราวของพระโสณ โกฬิวิสะซึ่งเป็นผู้มีความเพียรมากเกินไป โดยที่พระพุทธองค์ตรัสแนะนำให้พระโสณ โกฬิวิสะทำการปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน การปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน หมายถึงปรับศรัทธาให้เสมอกับปัญญา และปรับปัญญาให้เสมอกับศรัทธา ปรับวิริยะให้เสมอกับสมาธิ และปรับสมาธิให้เสมอกับวิริยะ ส่วนสตินั้นยังมีมากเท่าไรก็ยิ่งดีไม่มีคำว่าเกิน แต่หลักการปรับอินทรีย์นั้นปรากฏในคัมภีร์รุ่นต่อมาที่ได้อธิบายได้ชัดเจนเกี่ยวกับหลักการปรับอินทรีย์ ซึ่งจะได้นำเสนอในรายละเอียดดังนี้

การปรับอินทรีย์ ๕ ให้เสมอกัน พบในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้แสดงการปรับอินทรีย์ให้เสมอกันเป็นคู่ ๆ กล่าวคือ (ก) ศรัทธาเสมอกันกับปัญญา (ข) สมาธิเสมอกันกับวิริยะ (ค) สติจําปรารณาในอินทรีย์ทั้ง ๕ เสนอรายละเอียดดังนี้

^{๑๑๔} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๒๒๖.

(ก) ศรัทธากับปัญญาเสมอกัน

ในอินทรีย์ ๕ นี้ ปราศญ์ทั้งหลายย่อมรับรองต้องกันว่า ศรัทธาเสมอกันกับปัญญา อธิบายว่า บุคคลผู้มีศรัทธามาก แต่มีปัญญาน้อย ย่อมเป็นคนมีความเลื่อมใสอย่างเชอ ๆ คือไม่เลื่อมใสอย่างแน่วแน่ ย่อมเลื่อมใสในสิ่งไม่ใช่เรื่อง บุคคลผู้มีปัญญามากแต่มีศรัทธาน้อย ย่อมแหกแนวไปสู่วางฝ่ายเเกรอ้อวด เป็นผู้มิใคร ๆ จะแก้ไขไม่ได้ เหมือนกับโรคที่เกิดขึ้นจากยาเอง ยากที่จะรักษาให้หายได้ แต่เพราะศรัทธากับปัญญาเสมอกัน บุคคลย่อมเลื่อมใสถูกเรื่องเสมอ^{๑๑๕}

จากข้อความ เป็นการแสดงสัทธินทรีย์กับปัญญินทรีย์ กล่าวคือ ความเชื่อและปัญญา ทั้งสองอย่างต้องสมดุลกัน แสดงให้เห็นว่าคนที่ศรัทธาแก่กล้านั้นมีปัญญาน้อย ย่อมเลื่อมใสโดยลุ่มหลง คือเลื่อมใสในสิ่งที่ไม่น่าเลื่อมใส ถ้าปัญญากล้าแต่ศรัทธาน้อย ย่อมตกไปในฝ่ายเเกรอเชื่อถือสิ่งใดก็จะเอียงข้างกลายเป็นคนอวดดีหัวคือ เสียหายากเหมือนโรคที่เกิดจากยา ย่อมทำให้นายแพทย์รักษาได้ยากมากฉะนั้น ดังนั้น ศรัทธากับปัญญาจึงต้องควบคู่สมดุลกัน เพราะศรัทธาเมื่อมีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาที่จะสามารถเลื่อมใสในสิ่งที่ถูกต้องอย่างแน่นอน

โดยนัยนี้มีนักปราชญ์ทางศาสนาได้แสดงไว้โดยสอดคล้องกันไว้ดังนี้

พระธรรมธีรราชหมานูณี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๕) ได้แสดงการทำศรัทธากับปัญญาให้สมดุลกัน คือ ถ้าอินทรีย์ คือ สัทธาของผู้นั้นมีกำลังมาก วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ก็จะมีกำลังอ่อนเมื่อเป็นเช่นนั้น ก็จะมีควมบกพร่องดังนี้ คือ

๑. วิริยอินทรีย์ ไม่สามารถทำหน้าที่ประคองไว้ได้
๒. สตินอินทรีย์ ไม่สามารถทำหน้าที่อุปถัมภ์ไว้ได้
๓. สมาธินอินทรีย์ ไม่สามารถทำหน้าที่ไม่ฟุ้งซ่านได้
๔. ปัญญินอินทรีย์ ไม่สามารถทำหน้าที่เห็นได้

เพราะเหตุนี้ นักปฏิบัติพึงลดสัทธินทรีย์นั้นลง โดยอุบายวิธี ๒ อย่างคือ (๑) โดยพิจารณาสภาวะธรรม (๒) เมื่อเราใส่ใจโดยวิธีใด สัทธินทรีย์เกิดมีกำลังมาก เมื่อนั้นพึงลดสัทธินทรีย์ลง โดยไม่ใส่ใจวิธีนั้น^{๑๑๖}

^{๑๑๕} พระพุทธ โฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๒๒๖ - ๒๒๗.

^{๑๑๖} พระธรรมธีรราชหมานูณี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๕), โพรบิกกยธรรม ๓๗ ประการ, หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ) สัทธา กับ ปัญญา ต้องให้เท่ากัน คือ บางคนมีแต่ศรัทธาอย่างเดียว ไม่มีปัญญา ก็เป็นเหตุให้บังมลาย เป็นคนเชื่อคนง่าย คือ เชื่อเรื่องมลายอย่างไม่มีเหตุผล ก็ทำให้จิตเดินทางไม่ถูก หรือถ้ามีแต่ปัญญาอย่างเดียว ขาดศรัทธา จะทำให้คนนั้นมักคิดฟุ้งซ่าน ไม่ยอมเชื่อถืออะไรง่าย ๆ เพราะปัญญามากกว่าศรัทธาทำให้จิตไม่สงบ เนื่องจากมีแต่คิดฟุ้งซ่านอยู่ด้วยอำนาจปัญญาที่มีมากเกินไป^{๑๑๗}

พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี) ได้แสดงทำศรัทธากับปัญญาให้สมดุลกัน คือ บางคนมีแต่ความเชื่อแต่ขาดปัญญาเขาเรียกว่างมงาย เชื่ออะไรก็เชื่อหัวปักหัวปำมลายไป ขาดเหตุผล ขาดปัญญา แต่ถ้าปัญญามากไป ไม่มีศรัทธา ก็ฟุ้งซ่านเหมือนกันไม่ได้ปฏิบัติสักที คนมีปัญญาปฏิบัติไม่ลง ไม่เชื่อไปหมด อาจารย์องค์นั้นก็ไม่ได้เรื่อง องค์นี้ก็ไม่ได้เรื่อง อันนั้นจะถูกมัจฉะ พอปฏิบัติแล้วไม่ถูก วิจัยธรรมมากเกินไป ไม่ศรัทธาไปหมด ปฏิบัติไป ๆ มันก็ฟุ้งซ่านความเชื่อไม่มี ไม่มีความสมดุล ดังนั้น ต้องมีศรัทธามีปัญญาสมดุลกันคือ เชื่อด้วยมีปัญญาด้วย^{๑๑๘}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงทำศรัทธากับปัญญาให้สมดุลกัน คือ ศรัทธา คือ ความเชื่อ ความที่จิตใจพุ่งแค้นไปหาและคล้อยไปตาม เข้าคู่กับ ปัญญา ความพิจารณาไตร่ตรองมองหาความจริงให้รู้เข้าใจเข้าถึงสภาวะ ถ้าศรัทธาแรงไป ก็โน้มไปในทางที่เชื่อง่าย ยอมรับง่าย เชื่อสิ่งไป ตลอดจนงมงาย ถ้าเอาแต่ปัญญา ก็โน้มไปทางที่จะคิดมาก สงสัยเกินเหตุหรือคว่นปฏิเสธ ฟุ้งไปเรื่อย ไม่จับอะไรลงลึก ท่านจึงปรับศรัทธากับปัญญาให้สมมาเสมอสมดุลกัน^{๑๑๙}

จากการศึกษา วิธีการปรับศรัทธาสมอกันกับปัญญา พบว่า เป็นหลักการที่นักปราชญ์ทางด้านศาสนาชี้ให้เห็นออกมาโดยสอดคล้องกันทั้งหมด คือต้องทำให้ศรัทธากับปัญญาให้ได้สมดุลกัน เพราะศรัทธาที่ประกอบกับปัญญาจะสามารถดำเนินไปในทางที่ถูกต้องได้

(ข) สมานกับวิริยะเสมอกัน

บุคคลผู้มีสมาธิมากแต่มีวิริยะน้อย ความเกียจคร้านย่อมครอบงำ เพราะสมาธิเป็นฝักฝ่ายของความเกียจคร้าน บุคคลผู้มีวิริยะมากแต่มีสมาธิน้อย อุทธัจจะความฟุ้งซ่านครอบงำ เพราะวิริยะเป็นฝักฝ่ายของอุทธัจจะแต่สมาธิที่ประกอบเข้ากับวิริยะแล้วยอมไม่ได้เพื่อตกไปในความเกียจคร้าน วิริยะที่ประกอบเข้ากับสมาธิแล้ว ก็ไม่ได้เพื่อตกไปในอุทธัจจะ เพราะฉะนั้นจึง

^{๑๑๗} พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), การพัฒนาจิต, หน้า ๑๖๘.

^{๑๑๘} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (พระนครศรีอยุธยา : บริษัทบุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๘๔ - ๑๘๕.

^{๑๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง, พิมพ์ครั้งที่ ๘๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๓), หน้า ๘๖.

จำต้องวิริยะกับสมาธิทั้งสองนั้นให้สม่าเสมอกัน เพราะจะสำเร็จอัปนาสมาธิได้ ด้วยวิริยะสมาธิทั้งสองสม่าเสมอกัน^{๑๒๐}

จากข้อความดังกล่าว เป็นการแสดงสมาธิขึ้นทึ่ชั้กับวิริยขึ้นทึ่ชั้ กล่าวคือ วิริยะกับสมาธิต้องสมคูลกัน ถ้าสมาธิกล้า วิริยะอ่อน ก็จะทำให้ความเกียจคร้านเข้าครอบงำได้ ถ้าวิริยะแรงสมาธิอ่อนก็จะเกิดความฟุ้งซ่านครอบงำได้ ถ้าทำให้วิริยะกับสมาธิเข้ากันได้ก็จะไม่เกิดความฟุ้งซ่านทำให้สมาธิตั้งมั่นได้ ดังนั้น ต้องปรับให้วิริยะกับสมาธิเสมอกัน เพื่อความสำเร็จเข้าสู่อัปนาสมาธิได้

โดยนัยนี้มึ่นักปราชญ์ทางศาสนาได้แสดงไว้โดยสอดคล้องกันและอธิบายเพื่อเสริมสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับสมาธิกับวิริยะเสมอกันไว้ดังนี้

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ ป.ธ.๘) ได้กล่าวว่า ความเพียรกับสมาธิให้สมคูลกัน ไว้ว่า โทสัชชะ คือ ความเกียจคร้าน ย่อมครอบงำบุคคลที่มีสมาธิกล้ามีความเพียรอ่อน เพราะสมาธิเป็นไปในฝ่ายแห่งความเกียจคร้าน อุทฺธัจจะ คือ ความฟุ้งซ่าน ย่อมครอบงำบุคคลผู้มีความเพียรกล้า เพราะความเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งอุทฺธัจจะ ส่วนสมาธิกับวิริยะย่อมไม่ตกไปในอุทฺธัจจะ เพราะฉะนั้นนักปฏิบัติจึงต้องทำสัททากับปัญญา วิริยะกับสมาธิ ให้สม่าเสมอกัน เพราะวาอินทริย ๕ เสมอกัน อัปนาย่อมเกิดได้^{๑๒๑}

พระธรรมวิสุทฺธิกวี (พิจิตฺร ฐิตวณฺโณ) ได้กล่าวว่า ความเพียรกับสมาธิจะต้องปรับให้เท่ากัน คือ ความเพียร (วิริยะ) ถ้าใครทำมากไปหรือน้อยไป ก็ไม่ได้ผล คือ ถ้าหนักไป มากไป ก็จะทำให้ร่างกายปวดเมื่อย และจิตกระสับกระส่าย เพราะความเพียรมากไป ส่วนสมาธินั้น ถ้าทำน้อยไป จิตก็จะไม่สงบ ถ้าทำมากไปก็เกิดง่วงได้ง่าย ในเมื่อสมาธิมาก เมื่อเกิดความง่วงขึ้นแล้ว จิตไม่ถูกยกขึ้นสู่อารมณ์กรรมฐาน หรือเมื่อจิตยกจิตขึ้นแล้ว ก็มีกจะตกไปง่วง เพราะสมาธิมีมาก แต่ความเพียรมีน้อยไป ตัวอย่างเช่น คนฟังเทศน์บางคนที่มีก่ง่วง พอพระเริ่มเทศน์ก็เริ่มง่วง เพราะจิตเริ่มรวมตัวไม่ฟุ้งซ่านไปอื่น จิตไม่ถูกยกขึ้นสู่อารมณ์ด้วยอำนาจความเพียร คนที่ทำสมาธิก็เช่นเดียวกัน บางคนใช้สมาธิมากไป จิตจึงมักตกลงสู่ก่วงังค์ หรือจะหลับเสียแล้ว คือหลับในขณะที่นั่งสมาธิ ประเภทนี้ได้ผลน้อย เพราะฉะนั้น จะต้องปรับวิริยะ(ความเพียร) กับ สมาธิ(ความตั้งใจมั่น) ให้สมคูลกัน^{๑๒๒}

^{๑๒๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทฺธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาสภมหาเถร), หน้า ๒๒๖.

^{๑๒๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ ป.ธ.๘), โทษปักกิชยธรรม ๗๗ ประการ, หน้า ๑๑๕-๑๑๖.

^{๑๒๒} พระธรรมวิสุทฺธิกวี (พิจิตฺร ฐิตวณฺโณ), การพัฒนาจิต, หน้า ๑๖๘-๑๖๙.

พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี) ได้กล่าวว่า ความเพียรกับสมาธิให้สมดุลกัน คือ ถ้าเพียรมากแต่ขาดสมาธิมันไปเคร่งเครียด บางทีเครียดหมดมันไม่มีสมาธิ บางทีก็ลำบากกายเปล่า มันก็ไปทางทุกข์กายลำบากกาย แต่ถ้าหากสมาธิมาก ความเพียรน้อยกว่า มันก็ไม่เห็นสภาวะขกจิตขึ้นสู่อารมณ์กรรมฐานน้อย ที่จะให้เกิดความรู้เห็น เห็นสภาวะของความเกิดดับอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่เห็นมันดิ่งลงไป บางทีเราปฏิบัติไปนี้สมาธิมันมาก มันก็คอยจะนิ่ง ๆ ดิ่งลงไปเฉย ๆ ไม้รับรู้อะไร เราต้องสร้างความเพียรให้ทัน คือเพียรระลึกเพียรพยายามที่จะให้มันเกิดการรู้เท่าทันขึ้น มันมีความสมดุลขึ้น ถ้าหากว่าบุคคลได้มีอินทรีย์ที่สมดุลกัน การปฏิบัติก็จะได้รับผลขึ้น ที่ปฏิบัติอยู่ ไม่ค่อยมีความสมดุลกัน ก็ต้องอาศัยการพิจารณาสังเกตให้มันสม่ำเสมอ^{๒๓}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า ความเพียรกับสมาธิให้สมดุลกัน คือ วิริยะ คือ ความเพียร มีใจสู้ มุ่งหน้าจะทำให้ก้าวหน้าเรื่อยไป เข้าคู่กับ สมาธิ คือ ความสงบจิตใจที่แน่วแน่นอยู่ที่ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ถูกอารมณ์ต่าง ๆ ครอบงำ ถ้าวิริยะแรงไปก็จะเครียดและฟุ้งซ่าน โน้มไปทางล้าเลยเขต ถ้าเอาแต่สมาธิก็จะสงบสบาย ชวนให้ติดใจในความสุขจากความสงบนั้น ตลอดจนกลายเป็นเกียจคร้านเฉื่อยชาปลีกตัวออกหาความสบาย ปล่อยปละละเลยหรือไม่เผชิญภาระ ท่านจึงให้เสริมสร้างวิริยะและสมาธิอย่างสม่ำเสมอสมดุลกัน เพื่อจะได้ประคับประคองกันไปและเป็นเครื่องอุดหนุนกันให้ก้าวหน้าไปในทางการปฏิบัติ^{๒๔}

จากการศึกษา วิธีการปรับสมาธิกับวิริยะให้เสมอกัน พบว่า เป็นการปรับอินทรีย์ทั้งสองให้เสมอกัน เพราะถ้าความเพียรมากไปเป็นเหตุให้สมาธิมีน้อยบังเกิดความฟุ้งซ่านได้ สมาธิก็ไม่เกิดการตั้งมั่น ถ้าสมาธิมากเกินไปทำให้เกิดความเพียรมีน้อยทำให้ความเกียจคร้านเข้าครอบงำเป็นเหตุให้เกิดความง่วงได้ง่าย ดังนั้นต้องทำให้วิริยะกับสมาธิให้สมดุลกัน เพราะความเพียรกับสมาธิที่ได้สมดุลทำให้เกิดสมาธิถึงขั้นอัปนาสมาธิสามารถประสบความสำเร็จในการปฏิบัติได้

(ค) สถิติจำปรารณาในอินทรีย์ทั้ง ๕

สถิตินั้นมีกำลังมากในอินทรีย์ ๕ ทุกประการยิ่งดี เพราะสติย่อมรักษากุศลจิตให้พ้นจากการตกไปในอุทฺธัจจะ ด้วยอำนาจแห่งศรัทธา วิริยะและปัญญาอันเป็นฝักฝ่ายแห่งอุทฺธัจจะ และรักษากุศลจิตให้พ้นจากการตกไปในความเกียจคร้านด้วยสมาธิอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความเกียจคร้าน เพราะเหตุนี้ สถิติจึงจำปรารณาในอินทรีย์ ๕ ทุกประการ เหมือนเกลือปนจำปรารณาในกับข้าวทุกชนิด และเหมือนอำมาตย์ผู้ชำนาญในกิจทั้งปวง จำปรารณาในราชกิจทุกอย่าง

^{๒๓} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๑๘๕.

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง, หน้า ๘๗.

ฉะนั้น ด้วยเหตุนี้ ท่านอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวไว้ว่าก็แหละ สตินั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จำปรารณาในกิจทุกอย่าง เพราะเหตุไร ? เพราะจิตมีสติเป็นเครื่องเตือนให้ระลึก และสติมีการอารักขาเป็นอาการปรากฏ การยกจิตและการข่มจิต เว้นจากสติแล้ว หาเป็นไปได้ไม่^{๑๒๕}

จากข้อความที่แสดงโดยนัยนี้มีนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงไว้โดยสอดคล้องกันและอธิบายเพื่อเสริมสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับสติที่เป็นตัวประสานธรรมทั้ง ๕ ในการปรับสมดุลอินทรีย์ไว้ดังนี้

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๘) ได้กล่าวว่า สติ ที่เป็นการปรับอินทรีย์ไว้ว่า สตินั้นต้องการให้มีกำลังกล้าในที่ทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อ เพราะว่าสติย่อมรักษาจิตไม่ให้ตกไปสู่อุทธัจจะด้วยอำนาจสังขาร วิริยะ ปัญญา ซึ่งเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งอุทธัจจะ และรักษาจิตไม่ให้ไปสู่โกสัชชะ เหตุนี้ สติ จึงจำเป็นในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ เหมือนดังบุคคลปรารณาเกลือในอาหารทุกชนิดฉะนั้น และเหมือนกันกับพระเจ้าแผ่นดินปรารณาผู้สำเร็จราชการในราชกิจทั้งปวงฉะนั้น เพราะฉะนั้นท่านจึงตั้งคำถามและคำตอบไว้ว่า “สติจำปรารณาในที่ทั้งปวง เพราะเหตุไร?” เพราะเหตุว่า จิตมีสติเป็นที่พึ่ง เป็นที่ระลึก ส่วนสติทำหน้าที่ตามรักษาและอุปถัมภ์บำรุงจิตถ้าเว้นสติเสียแล้ว ไม่มีผู้ยกย่องจิตและข่มจิต^{๑๒๖}

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ) ได้กล่าวว่า สติ ที่เป็นการปรับอินทรีย์ไว้ว่า สตินั้น เป็นธรรมตัวกลาง ซึ่งต้องใช้ช่วยเหลือในการทำทุกอย่างให้สมดุลกันสติมากก็ยิ่งดี ถ้ามีน้อยไม่ดี คือ เมื่อปรับ ๒ คู่ให้เสมอกันแล้ว สติที่เป็นตัวกลางที่คอยควบคุมก็จะคอยช่วยเหลืออยู่ทุกขณะ ตัวสตินี้เปรียบเหมือนพลังหรือถ่านไฟถ้ามีพลังน้อยเครื่องรับวิทยุก็ไม่อาจจะดังหรือดิ่งไม่ชัด ถ้าไฟมีพลังมากเท่าใดก็ยิ่งดีเท่านั้น ฉะนั้นต้องฝึกบ่อยๆ ให้มีกำลังอยู่เสมอ เพราะฉะนั้น อินทรีย์ทั้งห้า ประการดังกล่าวมานี้ จะต้องปรับให้เสมอกัน ให้สมดุลกัน อย่าให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งยิ่งหย่อนกว่ากัน ถ้าปรับให้สมดุลกันแล้ว ก็ย่อมได้รับผลในการปฏิบัติอย่างแน่นอน^{๑๒๗}

พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี) ได้กล่าวว่า สติ ที่เป็นการปรับอินทรีย์ไว้ว่า สติก็เป็นตัวกลางตัวประสานได้ทุกธรรมคือเข้าได้ทุกที่^{๑๒๘}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า สติ ที่เป็นการปรับอินทรีย์ ไว้ว่า สติ นั้น เป็นตัวคุมตัวเตือน ต้องใช้ในทุกกรณี เช่นเป็นเหมือนยามที่คอยบอกว่า เวลานี้ศรัทธาจะแรง

^{๑๒๕} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาสภมหาเถร), หน้า ๒๒๗.

^{๑๒๖} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๘), โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ, หน้า ๑๑๖.

^{๑๒๗} พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), การพัฒนาจิต, หน้า ๑๖๕.

^{๑๒๘} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๑๘๔.

ไปแล้ว ปัญญาจะหย่อนไปแล้ว เวลานี้ควรเร่งวิริยะขึ้นมา เพราะทำท่าจะติดในสุขจากสมาธิเสียแล้ว
 ดังนี้เป็นต้น^{๑๒๕}

จากการศึกษาการปรับอินทรีย์ทั้งหมดสรุปได้ว่า การปรับอินทรีย์เป็นเรื่องที่สำคัญในการปฏิบัติธรรม กล่าวคือ การปรับศรัทธากับปัญญาให้สมดุลกัน ศรัทธา ความเชื่อและปัญญา ความเข้าใจทั้งสองอย่างต้องสมดุลกัน ถ้ามีความเชื่อแต่ไม่มีความเข้าใจสิ่งที่ตนเองเชื่ออย่างถูกต้อง คือไม่เข้าใจในเหตุและผลว่าสิ่งนี้ควรเชื่อหรือไม่ ก็จะกลายเป็นคนงมงาย เชื่อทุกสิ่งทุกอย่างที่ได้รับฟังมา บุคคลที่มีปัญญาอันเป็นการวิเคราะห์วิจารณ์อย่างมากโดยปราศจากศรัทธาก็มักเป็นคนที่ตรึงตรองมากเกินไป ส่งผลให้ไม่เชื่อถือสิ่งใด เพราะฉะนั้น ศรัทธากับปัญญาจึงต้องควบคู่สมดุลกัน

นอกจากนี้ วิริยะกับสมาธิก็ต้องสมดุลกัน ถ้าความเพียรมากกว่าสมาธิย่อมส่งผลให้ฟุ้งซ่านแต่ถ้าสมาธิมากกว่าความเพียร ย่อมส่งผลให้เกิดความง่วงเหงาหาวนอน ส่วนสติไม่มีความเกินพอดี เพราะเป็นกลางประสานให้ทุกธรรม สติยังมีมากก็ยิ่งดีช่วยของศีลธรรมอื่น ๆ ได้ดียิ่งขึ้น ช่วยรักษาจิตไม่ให้ตกไปทั้งข้างอุทฺธจจะและข้าง โทสฺสชะ การยกจิตข่มจิตต้องอาศัยสติทั้งนั้น ทั้งนี้ พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้แล้วว่า สติจำปรารภนาในที่ทั้งปวง^{๑๓๐}

ดังนั้นการปรับอินทรีย์ให้สมดุล คือ เป็นการปรับอินทรีย์เสมอกันเป็นคู่ ๆ กล่าวคือ ปรับศรัทธาให้เสมอกับปัญญา และปรับปัญญาให้เสมอกับศรัทธา ปรับวิริยะให้เสมอกับสมาธิ และปรับสมาธิให้เสมอกับวิริยะ ส่วนสตินั้นยังมีเท่าไรก็ยิ่งดีไม่มีคำว่าเกินเป็นตัวกลางประสานได้ทุกธรรม เมื่อมีการฝึกฝนอบรมอินทรีย์ทั้ง ๕ ให้สมดุลสม่าเสมอจะทำให้ปฏิบัติธรรมก้าวหน้าและถึงจุดหมายปลายทางได้

๓.๕.๓ ประโยชน์ของการปรับอินทรีย์

การปรับอินทรีย์ให้มีความแก่กล้า ได้สัดส่วนสมดุลกันแล้ว ผู้นั้นก็จะมีบรรลุนิพพานและญาณ เป็นขั้นเป็นตอนขึ้นไปโดยลำดับ ถ้าเป็นผู้มีความเพียรและมีวาสนาบารมีบรรมมาดี ก็สามารถเกิดปัญญาจากการปฏิบัติ ได้แก่ ปัญญาที่รู้รูปนาม รู้พระไตรลักษณ์ รู้มรรค ผล นิพพาน หรือได้แก่ปัญญาวิสุทธินิ ๗ หรือปัญญาที่รู้วิปัสสนาญาณ ๑๖ นั่นเอง^{๑๓๑} วิสุทธินิ ๗ ปัญญาญาณ ๑๖ มีดังนี้คือ

^{๑๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง*, หน้า ๘๗.

^{๑๓๐} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/-/๗๖๓.

^{๑๓๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โฆดก ญาณสิริ ป.ธ.๘), *โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ*, หน้า ๘๘.

วิสุทธิ ๗

คำว่า “วิสุทธิ” แปลว่าความหมดจด, ความหลุดพ้น, ความสะอาด, ความปราศจากมลทิน ความบริสุทธิ์ เป็นการปรับอินทรีย์เพื่อความบริสุทธิ์สมบูรณ์ เป็นขั้น ๆ ไปจนบรรลุถึงเป้าหมายของพระพุทธศาสนา คือ นิพพาน วิสุทธิ ๗ ประการคือ

๑. **ศีลวิสุทธิ** ความบริสุทธิ์ของศีล คือการรักษาให้สมบูรณ์ตามควรแก่ฐานะของตน เช่น ชาวบ้านก็รักษาศีล ๕ หรืออาชีพกรรมกรศีล (ศีลมีสัมมาอาชีพะเป็นที่ ๘) ให้สมบูรณ์ สามเณรรักษาศีล ๑๐ ตามสมควรแก่ฐานะตนให้สมบูรณ์ สำหรับท่านที่พระภิกษุณั้้นต้องทำปาริสุทธิศีล ๔ ให้สมบูรณ์

ปาริสุทธิศีล ๔ เหล่านี้ คือ

๑.๑ ปาฏิโมกขสังวรศีล คือการสำรวมในพระปาฏิโมกข์ ได้แก่ เว้นข้อที่ทรงห้าม และทำตามข้อที่ทรงอนุญาต ตามสมควรแก่ฐานะตนดังกล่าวโดยไม่ให้ศีลขาด ทะลุ ค้าง พร้อย เป็นต้น

๑.๒ อินทรีย์สังวร สำรวมอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้าย ในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะและใจตริกนิกถึงธรรมารมณ์

๑.๓ อาชีพะปาริสุทธิศีล คือการละการเลี้ยงชีพด้วยมิฉลาอาชีพ ดำรงชีวิตด้วยสัมมาชีพ เช่น เว้นจาก อเนสนา คือการแสวงหาในทางที่ไม่สมควร และไม่หลอกลวงหรือประทุษร้ายตระกูล หรือการประจบชาวบ้านเพื่อเลี้ยงชีวิต เป็นต้น

๑.๔ ปัจจยสันนิสสิตศีล คือศีลอันอาศัยปัจจัย ๔ หมายถึง การพิจารณาโดยโยนิโสมนสิการในการบริโภคปัจจัย ๔ คือ บิณฑบาต จีวร เสนาสนะ เกสัช ไม่บริโภคด้วยตัณหา

๒. **จิตตวิสุทธิ** คือความบริสุทธิ์แห่งจิต หมายถึง จิตที่เข้าถึงความบริสุทธิ์จากนิวรณ์ ๕ ประการ คือ ในขั้นการปฏิบัติ นั้น ท่านผู้ปฏิบัติไปจนบรรลุรูปฌาน ๔ เมื่อเป็นเช่นนี้ จิตที่บริสุทธิ์หรือจิตตวิสุทธิ คือ จิตที่เป็นอุچارสมาธิและอัปปนาสมาธิ และบรรลุรูปฌาน ๔ รูปฌาน ๔ ที่เรียกว่า สมาบัติ ๘ จิตที่ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้แหละที่เรียกว่า จิตตวิสุทธิ

๓. **ทัญญูวิสุทธิ** คือ ความหมดจดแห่งทัญญู หมายถึง ความรู้ความเห็นตามเป็นจริงในรูปนาม ไม่หลงเข้าใจว่าเป็นสัตว์ คน เรา เขา ด้วยอำนาจสัตตัตถสัญญา หรืออตตัตถสัญญา เพราะมาเข้าใจว่า นามรูปนั้น ที่แท้แล้วเป็นการรวมกันของ ชันธ ๕ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว สิ่งที่เรียกว่า นามรูปนั้น

นาม คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

รูป คือ มหาภูตรูป ๔ กับ อุปาทายรูป ๒๔ รวมรูป ๒๘ นั่นเอง

เพราะสิ่งเหล่านั้นมารวมกัน การสมมติว่า สัตว์ บุคคล เรา เขา ก็จะเกิดขึ้น เมื่อปัจจัยที่ให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้แยกจากกัน ความเป็นสัตว์ บุคคล เรา เขา ก็หายไป

ความรู้เห็นรูปนามตามความเป็นจริงเช่นนี้ เกิดจาก **นามรูปปริจเฉทญาณ** คือ การกำหนดรู้รูปนามความที่จัดเป็นทวิวิเสษ จึงต้องเป็นความเห็นที่เกิดจากญาณดังกล่าวจนจิตไม่ลุ่มหลง มัวเมาในนามรูป เพราะเกิดญาณความรู้ว่าไม่มีสิ่งที่เรียกว่าอัตตาอยู่ในอัตตภาพของเรา เป็นผู้สั่งหรือบงการให้เป็นอย่างนี้ โดยที่แท้แล้ว คงมีแต่รูปซึ่งเป็นอารมณ์ และนามซึ่งเป็นผู้กำหนดรู้อารมณ์เท่านั้น

รู้แบบนี้จัดเป็นนามรูปปริจเฉทญาณและ ทวิวิเสษ คือความเห็นบริสุทธิ์ แสดงว่าผู้เป็นเช่นนี้ได้ผ่านญาณที่ ๑ แล้ว

๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งญาณแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย โดยปกติแล้ว คนมักจะมี ความสงสัยอันปรารถนาคิดชาติ ชาติอนาคต และชีวิตในปัจจุบันของตน ความสงสัยทำนองนี้ย่อมเกิดแก่คนช่างคิด แม้แต่ท่านที่ปฏิบัติจนบรรลุ นามรูปปริจเฉทญาณ ก็ไม่อาจจัดความเหล่านี้ออกไปได้ทั้งหมด จึงมีสอนให้พากเพียรต่อไป แล้วอาศัยการกำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูป ที่เรียกว่า **ปัจจัยปริคคญาณ** ญาณที่กำหนดรู้ปัจจัยของรูปนามโดยอาศัยแนวแห่งนามรูปปริจเฉทญาณที่กล่าวแล้ว ต่อจากนั้นให้กำหนดดูปัจจัยต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดเป็นนามรูปที่เกิดขึ้นโดยมีเหตุปัจจัย เมื่อกล่าวโดยย่อจะพบว่า

- อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม อาหาร เป็นปัจจัยให้เกิดรูป
- อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม ผัสสะ เป็นปัจจัยของเวทนา สัญญา สังขาร
- อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม นามรูป เป็นปัจจัยแห่งวิญญาณ

แม้การกำหนดรู้ตามกฎแห่งกรรม คือ การทำดีทำดีจนเห็นว่ากรรมแต่ละอย่างนั้น ล้วนแล้วแต่เกิดจากเหตุปัจจัย ก็จัดเป็น **ปัจจัยปริคคญาณ**

เมื่อเจริญญาณไปโดยวิธี ย่อมขจัดความสงสัยดังกล่าวได้ และความสงสัยในพระรัตนตรัย ในกาลทั้ง ๓ และในปฏิจางสมุบาท ก็จะบรรเทาลง ความรู้แบบนี้ เรียกว่า

ธรรมจักษุญาณ ความรู้ในความตั้งอยู่ด้วยสภาวะธรรมที่เป็นปัจจัย

ยถาภูตญาณ ความรู้ตามความเป็นจริง

สัมมทัสสนะ ความเห็นในการที่ชอบ

เหล่านี้ล้วนเป็นชื่อของ กังขาวิตรณวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัยทั้งนั้น จะต่างกันก็เพียงพยัญชนะแต่เหมือนกันโดยความหมาย

๕. มัคคาคณญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือไม่ใช่ทาง คือ ญาณที่เกิดขึ้นรู้ว่า ทางนี้เป็นทางปฏิบัติ ทางนี้มิใช่ทางปฏิบัติ ญาณนี้จะเกิดแก่ท่านผู้ปฏิบัติ

มาจนผ่าน **สัมมตญาณ** หรือ **กลาปสัมมตญาณ** คือ ญาณที่กำหนดรู้ไตรลักษณ์ด้วยการพิจารณา กลาปะ คือ กลุ่ม กอง หมวด ชั้น เช่น รูปชั้น กองรูป เป็นต้น ให้เห็นความจริงแห่งชั้น ตามพระไตรลักษณ์ จนมองเห็นความเสื่อมและความสิ้นไปแห่งชั้นทั้งหลาย อันได้นำมา อุทัยยานุปีสสนา หรือ ตรุณยานุปีสสนา คือ วิปีสสนาอย่างอ่อน ต่อแต่นั้นอุปกิเลสแห่งวิปีสสนา จะเกิดขึ้นจิตกำหนดรู้ว่าอุปกิเลสชั้นนั้นไม่ใช่ทาง แล้วพยายามประคองจิตให้ดำเนินไปใน วิปีสสนาญาณ อันเป็นทางที่แท้จริงต่อไป ซ่อนใจว่าเป็นมรรคแล้ว

วิปีสสนูปกิเลส คือ สิ่งที่เข้ามาทำให้วิปีสสนาเศร้าหมอง ๑๐ ประการนั้น คือ

๕.๑ โสภาส คือแสงสว่างที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจกัมมภูฐานเห็นเป็นแสงสีต่าง ๆ

๕.๒ ญาณ คือ วิปีสสนาญาณที่เกิดขึ้นหลังจากกำหนดดูรูปนามเป็นญาณที่มีกำลัง มาก หากมนสิการไม่ดี จะเกิดหลงว่าตนได้บรรลุมรรคผลแล้วได้

๕.๓ ปีติ คือวิปีสสนาปีติ ได้แก่ปีติที่สัมปยุตด้วยวิปีสสนาจิตและแสดงออกมาใน รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือในหลายอย่างในปีติ ๕ คือ ขุททกปีติ (ปีติอย่างน้อย) ขณิกาปีติ (ปีติ ชั่วขณะ) โอกกันติกาปีติ (ปีติเป็นพัก ๆ) อุพเพกกาปีติ (ปีติอย่างโลดโผน) ปรณาปีติ (ปีติซาบซ่าน)

๕.๔ อธิโมกข์ ได้แก่ ศรัทธา ความเชื่อ เป็นศรัทธาที่มีกำลังแก่กล้า เป็นที่ตั้งแห่ง ความเลื่อมใสอย่างสิ้นพันของจิต ซึ่งอาจทำให้ฝันเฟื่องไปได้ต่าง ๆ นานา

๕.๕ ปัสสัทธิ ความสงบ ได้แก่ วิปีสสนापัสสัทธิ เป็นความสงบพิเศษที่เกิดขึ้นแก่ ผู้ปฏิบัติ แม้ในขณะที่นั่งอยู่ ณ ที่พักกลางวันหรือที่พักกลางคืน

๕.๖ สุข คือ วิปีสสนาสุข เป็นความสุขที่ละเอียดประณีตยิ่งเกิดขึ้นหลังไหล ท่วมทันสกลกายของผู้ปฏิบัติ ฟังเห็นความแตกต่างระหว่างสุขกับปีติ ดังนี้

๕.๗ ปัคคหะ คือ วิริยะ ความเพียร เป็นความเพียรที่สัมปยุตด้วยวิปีสสนาจิต จะ เกิดแก่ผู้ปฏิบัติ เป็นความเพียรที่ประคับประคองไปอย่างดี ไม่หย่อนและตั้งกินไป

๕.๘ อุปฏิฐานะ ได้แก่ สติที่สัมปยุตด้วยวิปีสสนาจิต เข้าไปตั้งในจิตชนิดไม่ ห้วนไหว เมื่อปฏิบัติกำหนดระลึกถึงอารมณ์ที่ตั้งใจ ๆ อารมณ์นั้นจะมาปรากฏแก่จิต

๕.๙ อุเบกขา คือวิปีสสนูปเบกขา ได้แก่อุเบกขาที่สัมปยุตด้วยวิปีสสนา และ อุเบกขาในการรำลึก เป็นอุเบกขาที่เป็นกลางในอารมณ์ทั้งปวงอย่างแก่กล้า เมื่อผู้ปฏิบัติรำพึงถึง อารมณ์นั้น ๆ อยู่ อุเบกขาดังกล่าวจะดำเนินไปอย่างแก่กล้า

๕.๑๐ นิกันติ คือความใคร่ในวิปีสสนา เป็นความใคร่ที่ไม่อาจกำหนดได้นั้น เป็นกิเลส เพราะเป็นความใคร่ที่สุขุม ทำให้เกิดความอาลัยในวิปีสสนาที่ประกอบด้วยอุปกิเลส ดังกล่าว

วิปัสสนูปกิเลสเหล่านี้ จะเกิดแก่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาผ่านอุปัชฌายานุปัสสนา หรือ
 ทรุณานุปัสสนา ซึ่งยังเป็นวิปัสสนาญาณที่ยังอ่อน แต่เป็นการยืนยันว่า ผู้ปฏิบัติมาถูกทางแล้วเป็น
 ผลดีโดยลำดับ วิปัสสนูปกิเลสเหล่านี้จะไม่เกิดแก่

- พระอริยสาวกที่ได้บรรลุมรรคผลแล้ว
- ท่านผู้ปฏิบัติที่ดำเนินไปผิดทาง
- คนเกียจคร้านผู้เลิกละการปฏิบัติกัมมัฏฐาน

๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ของความรู้ความเห็นในทางปฏิบัติถูกใน
 วิสุทธิข้อนี้ ได้รวมเอาญาณชั้นสูงไว้ ๕ ญาณที่ได้นามว่า วิปัสสนาญาณ ๕

๖.๑ พลวอุทฺทัพพยานุปัสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้ความเกิดและความดับแห่ง
 สังขารทั้งหลาย

๖.๒ ภังคานุปัสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้ความดับ โดยการปล่อยวางความคิด
 คำนึงเฉพาะความดับแห่งสังขารเท่านั้นเป็นอารมณ์

๖.๓ ภยตฺตูปัฏฺฐานญาณ ญาณกำหนดเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว เพราะเห็น
 สังขารมีความดับอย่างเดียว จึงเป็นเรื่องน่ากลัวสำหรับท่านผู้ปฏิบัติ

๖.๔ อาทินวานุปัสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้ โทษแห่งสังขารเพราะมาเห็นสังขาร
 ปรากฏเหมือนร้อนที่ถูกไฟไหม้

๖.๕ นิพพิทานุปัสสนาญาณ ญาณรู้ด้วยความเบื่อหน่ายในนามรูป

๖.๖ มุญฺหิจตุกัมยตาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยความปรารถนาจะพ้นไปจากนามรูป
 เหมือนนกที่ติดในตาข่าย ต้องการพ้นจากตาข่ายฉะนั้น

๖.๗ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการพิจารณาทบทวนนามรูป เพื่อ
 หาทางเป็นเครื่องพ้นจากนามรูป

๖.๘ สังขารุเปกขาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยความวางเฉยในรูป

๖.๙ สัจจานุโลมิกญาณ ญาณเป็นไปโดยสมควรแก่การกำหนดรู้อริยสัจ ปรากฏ
 เป็นไปในขณะแห่งจิต อันได้นามว่า อนุโลมเกิดขึ้นในลำดับแห่งมโนทวาราวัชชนะ อันตักท้วงค์
 เกิดขึ้นในขณะที่อริยมรรคจักเกิดในที่สุดแห่งสังขารุเปกขาญาณ

๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ หมายถึง ญาณในอริยมรรค ๔ หรือมรรคญาณอันเกิดถัดจาก
 โคตรกฺขญาณเป็นต้นไป เมื่อมรรคเกิดขึ้นแล้วผลจิตแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นในลำดับจากมรรคญาณ
 นั้น ความเป็นพระอริยบุคคล ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติวิสุทธิข้อนี้

วิสุทธิทั้ง ๗ ประการนั้น ใครปฏิบัติให้สมบูรณ์ในวิสุทธิ ๗ ย่อมได้ชื่อว่าปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งหมด เพราะการบรรลุผลขั้นสูงในพระพุทธศาสนาจะมีได้ด้วยวิสุทธิ ๗ เหล่านี้ ซึ่งเปรียบเหมือนรถ ๗ ล้อ ที่จะนำผู้ปฏิบัติให้มุ่งตรงเข้าสู่พระนิพพาน

ในวิปัสสนาญาณ ๘ หากจะเรียงเชื่อมต่อกัน ให้เป็นญาณ ๑๖ พลาอุทฺทัพพยานุปีสสนา จัดเป็นลำดับที่ ๔ โดยเริ่มต้นมาตามลำดับดังนี้

๑. นามรูปปริจเฉทญาณ ญาณกำหนดรู้รูปนาม

๒. ปัจจัยปริคคหญาณ ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามรูป

๓. สัมมสนญาณ กำหนดรู้ว่าสังขารเป็นไตรลักษณ์

๔. ก. อุทฺทัพพยานุปีสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้ความเกิด ความดับ อย่างอ่อน

ข. พลาอุทฺทัพพยานุปีสสนา ญาณกำหนดความรู้ความเกิดความดับอย่างกล้า
เมื่อนำวิปัสสนาญาณ ๘ มาต่อกันจะเป็นดังนี้

๕. กังขานุปีสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้ความดับ

๖. ภยตุปีภูฐานญาณ ญาณกำหนดเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว

๗. อาทีนวานุปีสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้โทษแห่งสังขาร

๘. นิพพิทานุปีสสนาญาณ ญาณรู้ด้วยความเบื่อหน่ายในนามรูป

๙. มุญจิตุกัมมตาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยความปรารถนาจะพ้นไปจากนามรูป

๑๐. ปฏิสังขานุปีสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการพิจารณาทบทวนนามรูป เพื่อหาทางเป็นเครื่องพ้นจากนามรูป

๑๑. สังขารุเปกขาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยความวางเฉยในรูป

๑๒. สัจจานุโลมิกญาณ ญาณเป็นไปโดยสมควรแก่การกำหนดรู้อริยสัจ

๑๓. โคตรภูญาณ ตัดกระแสเชื้อของปุถุชน ญาณข้ามโคตรปุถุชน เข้าโคตรพระ-
อริยเจ้า

๑๔. มรรคญาณ ญาณในอริยมรรค ทำหน้าที่กำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัยทำให้แจ้งนิโรธ ทำอริยมรรคมืองค์ ๘ ให้เกิดแล้วลงสู่อุปปนาวิถิ

๑๕. ผลญาณ ญาณในอริยผล

๑๖. ปัจจเวกขณญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการสำรวจ ทบทวนอริยมรรคอริยผลที่ตนได้บรรลุแล้ว

วิปัสสนาญาณลำดับที่ ๑๔-๑๖ จัดเป็นวิปัสสนาในระดับโลกุตตระ เพราะเป็น
ปัญญาที่สามารถประหารได้เด็ดขาด เป็นปัญญาที่รู้แจ้งในอริยสัจ^{๑๒}

กล่าวโดยสรุป จากการศึกษา พบว่า วิสุทธิ ๗ และ ญาณ ๑๖ เป็นเครื่องชี้วัดได้ว่าเป็นผู้
ที่ได้มีการปรับสมดุลแห่งอินทรีย์ถึงซึ่งความสำเร็จแล้ว

มีพระพุทธพจน์รับรองอานิสงส์แห่งการปรับอินทรีย์ที่ได้สมดุลตามลำดับ โดย
แสดงผลที่เกิดจากการปรับอินทรีย์ ๕ ได้อย่างสมดุล นั้นมีประโยชน์สูงสุดต่อผู้ปฏิบัติในการปฏิบัติ
กรรมฐาน ก่อให้เกิดสมาธิรุดหน้าไปได้อย่างรวดเร็ว ส่งผลให้บรรลุคุณธรรมอื่น ๆ ติดตามมาอีก
มากมาย ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว พึงหวังผลานิสงส์

๗ ประการ ดังนี้ คือ

๑. จะได้บรรลุอรหัตผลทันทีในปัจจุบัน

๒. ถ้าไม่ได้บรรลุอรหัตผลในปัจจุบัน จะได้บรรลุในเวลาใกล้ตาย

๓. ถ้าในปัจจุบันและเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรีนิพพายี

๔. ...ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรีนิพพายี

๕. ...ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรีนิพพายี

๖. ...ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรีนิพพายี

๗. ...ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้ทังโสโตกนิภูคามี เพราะอุทัมภกาคิยสังโยชน์ ๕
ประการสิ้นไป

ภิกษุทั้งหลาย เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว พึงหวังผลานิสงส์

๗ ประการนี้^{๑๓}

จากพระพุทธพจน์ เป็นการแสดงให้เห็นถึงประโยชน์ที่ได้รับจากการปรับอินทรีย์
กล่าวคือ ถ้ามีการปฏิบัติอบรมมอินทรีย์โดยสม่ำเสมออย่างต่อเนื่อง อินทรีย์ก็ได้รับการพัฒนา
ตามลำดับจนแก่กล้า ทำให้สามารถเดินทางไปถึงจุดหมายปลายทางที่สำคัญอย่างแท้จริงใน
พระพุทธศาสนา

^{๑๒} จุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๕-๖๕/๓๐-๑๐๕, อ้างใน นางสาวอัมพร จันทร์ตัน, “ศึกษาความสัมพันธ์
ระหว่างการปฏิบัติคุณธรรมกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต,
(บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๘๕.

^{๑๓} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๕๓๖/๓๔๗-๓๔๘.

๓.๖ พระอรหันต์ในฐานะบุคคลที่มีอินทรีย์สมบูรณ์และสมคุณ

จากการศึกษา อรหัตตผล คือ ประโยชน์สูงสุดได้รับจากการปรับอินทรีย์ที่บริบูรณ์และได้สมคุณ ผู้ที่ได้บรรลุอรหัตตผล ก็คือ พระอรหันต์ ดังนั้นในหัวข้อนี้ ผู้ศึกษาวางกรอบในการศึกษา ๓ ประเด็น คือ (๑) คุณสมบัติของบุคคลที่มีอินทรีย์สมบูรณ์และสมคุณ (๒) ลักษณะการบรรลุเป็นบุคคลที่มีอินทรีย์สมบูรณ์และสมคุณ (๓) ปัจจัยที่สนับสนุนการบรรลุเป็นบุคคลที่มีอินทรีย์สมบูรณ์และสมคุณ แสดงในรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๖.๑ คุณสมบัติของบุคคลที่มีอินทรีย์สมบูรณ์และสมคุณ

การเป็นผู้มีอินทรีย์สมบูรณ์และได้สมคุณ คือ ความเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “บุคคลที่มีการปรับอินทรีย์ที่ได้สมคุณแล้วนั้น หมายถึง เป็นพระอรหันต์ เพราะมีอินทรีย์ ๕ ประการนี้ครบถ้วนบริบูรณ์”^{๓๔} ดังนั้นในหัวข้อนี้ ผู้ศึกษาจึงนำเสนอในประเด็นที่สอดคล้องกันดังกล่าว คือ คุณสมบัติของพระอรหันต์ มีรายละเอียดดังนี้

(ก) ความหมายของพระอรหันต์

พระอรหันต์ หมายถึง ชื่อพระอริยบุคคลชั้นสูงสุดใน ๔ ชั้น คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์^{๓๕}

พระอรหันต์ เป็นผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการแรกได้อย่างเด็ดขาด และยังละสังโยชน์เบื้องสูงได้อีก ๕ ประการ เรียกว่า สังโยชน์ ๑๐ ประการ คือ

ก. โอรัมภาคิยสังโยชน์ คือ สังโยชน์เบื้องต่ำ เป็นอย่างหยาบ เป็นไปในภพต่ำ ๕ ประการ ได้แก่

๑. สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวตน เช่น เห็นรูป เห็นเวทนา เห็นวิญญาณ เป็นต้น เป็นต้น

๒. วิจิกิจฉา ความสงสัย ความลังเล ไม่แน่ใจ เคลือบแคลงต่าง ๆ เช่น สงสัยในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในสิกขา เป็นต้น

๓. สัมพัทปราคาส ความถือมั่นถือมั่น คือความยึดถือที่ผิดพลาดไปว่า จะบริสุทธิ์ หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและพรต ได้แก่ การถือศีล ระเบียบแบบแผน บทบัญญัติ และ

^{๓๔} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔๘๘/๒๕๕.

^{๓๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๖.

ข้อปฏิบัติต่าง ๆ โดยสักว่าทำตาม ๆ กันไปอย่างมมง่าย เห็นเป็นขลังและศักดิ์สิทธิ์ ติดอยู่แค่รูปแบบ หรือพิธีรีตองก็ดี ด้วยตัณหาและทิฏฐิ คือปฏิบัติเพราะอยากได้ผลประโยชน์ตอบแทนอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือเพราะเห็นว่าจะทำให้ได้เป็นนั่นเป็นนี่ก็ดี ไม่เป็นไปตามความหมายและความมุ่งหมายที่แท้จริงของศีลและวัตร ทำให้ปฏิบัติเขวออกนอกกลุ่มนอกทางหรือเลยไป ไม่เข้าสู่อริยมรรค

๔. กามราคะ ความกำหนัดในกาม ความติดใจในกามคุณ

๕. ปฏิกัมภะ ความกระทบกระทั่งในใจ ความหงุดหงิดขัดเคือง หรืออึดอัดใจ

ข. **อุทกัมภาคิยสังโยชน์** คือ สังโยชน์เบื้องสูง หรือชั้นละเอียด ๕ ประการ คือ

๖. รูปราคะ ความติดใจในรูปธรรมอันประณีต เช่น ติดใจในรูปผาน พอใจในรสความสุข ความสงบของสมาธิขั้นรูปผาน ติดใจปรารถนาในรูปภพ เป็นต้น

๗. อรูปราคะ ความติดใจในอรูปธรรม เช่น ติดใจในอารมณ์แห่งอรูปผาน ติดใจปรารถนาในอรูปภพ เป็นต้น

๘. มานะ ความถือตัว หรือสำคัญเป็นตนเป็นนั่นเป็นนี่ เช่นว่า สูงกว่าเขา เท่าเทียมเขา ต่ำกว่าเขา เป็นต้น

๙. อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน จิตใจไม่สงบ ว้าวุ่น ซัดส่าย กิดพล่านไป

๑๐. อวิชชา ความไม่รู้จริง ไม่รู้เท่าทันสภาวะ ไม่เข้าใจกฎธรรมดาแห่งเหตุผล หรือไม่รู้อริยสัจ^{๑๓๖}

พระอรหันต์ จัดเป็น “พุทธ” คือ ผู้รู้แจ้งแล้ว ผู้ตื่นแล้วจากความหลับคืออวิชชาและโมหะ หมดสิ้นกิเลสและทุกข์ทั้งมวล มีแต่ความสว่าง สะอาด สงบ พระอรหันต์จะไม่เกิดอีกในภพภูมิใด ๆ ทั้งสิ้นจะปรินิพพานในชาตินี้

(ข) **คุณสมบัติพิเศษของพระอรหันต์**

พระอรหันต์แม้จะหมดสิ้นกิเลสอาสวะเหมือนกัน แต่ก็มีคุณสมบัติแตกต่างกันไป บางองค์ก็มีเพียงอย่างเดียว บางองค์ก็มีมากกว่า ๑ อย่าง^{๑๓๗} คุณสมบัติที่เป็นคุณสมบัติพิเศษบางอย่างต่างกัน ๔ จำพวก ดังต่อไปนี้

๑. **สุกขวิปัสสกะ** ตามศัพท์แปลว่า ผู้เห็นแจ้งอย่างแท้จริง (สุก - แห่ง, วิปัสสกะ - เห็นแจ้ง) หมายถึง บุคคลผู้เจริญวิปัสสนาอย่างเดียว จนสามารถทำ วิปัสสนาญาณ ให้เกิดขึ้น

^{๑๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ**, หน้า ๘๒๔-๘๒๕.

^{๑๓๗} พุทธอาจารย์ วิพุทธ โยคะ รัตนรังสี, **แว่นส่องพระศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๕๗.

วิปัสสนาญาณนั้นจะกำจัดอวิชชา ตัณหา อุปาทาน และกิเลสต่าง ๆ ให้หมดไป กลายเป็น พระอรหันต์ แต่เพราะเหตุที่พระอรหันต์ประเภทนี้มีได้ฝึกฝนอบรมจิตในทางสมถะมาก่อน จึงไม่มีความสามารถทางจิตใด ๆ เหมือนพระอรหันต์ประเภทอื่น ๆ

บุคคลที่ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าพิจารณาตามกระแสพระธรรมเทศนา จนเกิดดวงปัญญาขึ้นทำลายอาสวะกิเลสได้ จัดเป็นพระอรหันต์ประเภทนี้ จะได้ยืนยันเสมอว่า หลังจากพระพุทธเจ้าแสดงธรรมจบ คนบางพวกได้เป็นโสดาบัน บางพวกได้เป็นพระสกิทาคามี บางพวกได้เป็นพระอนาคามี บางพวกได้เป็นพระอรหันต์ บางพวกก็เพียงแค่เกิดสัมมาทิฏฐิในพระพุทธศาสนา

๒. **เทวิชชะ** หมายถึง พระอรหันต์ที่กำจัดอวิชชาและกิเลสทุกอย่างได้และยังได้วิชชา หรือญาณอีก ๓ ประการ เป็นความสามารถพิเศษเพิ่มเติมอีกด้วย คือ

๑) **บุพเพนิวาสานุสสติญาณ** คือ ญาณหรือความที่เป็นเหตุให้ระลึกชาติได้ โดยระลึกถอยหลังไปโดยลำดับตั้งแต่ชาติหนึ่ง สองชาติ สามชาติ เรื่อยไปจนนับชาติไม่ถ้วน การระลึกชาติได้ ก็คือ การเห็นกระบวนการชีวิตที่ผ่านการเกิดการตายมานับครั้งไม่ถ้วน เพราะฉะนั้นจึงเท่ากับการเห็นอริยสังขั้ประการแรกคือทุกข์นั่นเอง

๒) **จตุตปตญาณ** ได้แก่ ญาณอันเป็นเหตุให้เห็นมวลสัตว์ที่กำลังจุติ (ตาย) และอุบัติ (เกิด) ในกำเนิดต่าง ๆ ดีบ้าง ชั่วบ้าง ตามกรรมญาณชนิดนี้บางทีก็เรียกว่า ทิพพจักขุ การเห็น การเกิด การตายของสัตว์ก็คือเห็นทุกข์นั่นเอง ต่างจากญาณประการแรกแต่เพียงว่าเห็นทุกข์ของคนอื่นเท่านั้น

๓) **อาสวักขยญาณ** ได้แก่ ญาณที่สามารถทำอาสวะให้หมดสิ้นไป กล่าวคือ เมื่อเกิดดวงปัญญาขึ้นแล้วแทนที่จะนำไปประลึกชาติก่อน หรือดูการจุติและการเกิดของสัตว์ กลับนำ ญาณนั้นมาศึกษาให้เห็นว่านี่คืออาสวะ นี่คือเหตุเกิดแห่งอาสวะ นี่ความดับแห่งอาสวะ แล้วกำจัด อาสวะนั้นเสียด้วยญาณ อาสวักขยญาณในส่วนที่เป็นเหตุจัดเป็นมัลลสังขั้ ในส่วนที่เป็นผลจัดเป็น นิโรจสังขั้ ฉะนั้นญาณทั้งสามนี้ โดยสาระสำคัญแล้วก็คือการเห็นอริยสังขั้ ๔ นั่นเอง

๓. **ฉปภิญญะ** พระอรหันต์ที่ดับกิเลสอาสวะทั้งปวงได้เหมือนพระอรหันต์ทั้งหลาย แต่ยังมีคุณสมบัติพิเศษอีก ๖ ประการ อันเป็นผลแห่งการ ฝึกจิต อบรมจิตจนมีกำลังแก่กล้า จึงเกิดวิปัสสนาญาณกำจัดกิเลส คุณสมบัติที่เป็นคุณสมบัติพิเศษ ๖ ประการนั้น เรียกว่า อภิญญา ๖ คือ

๑) **อิทธิวิธี** แสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ เช่น คนเดียวทำให้ปรากฏเป็นหลายคน ล่องหน ดำดิน เดินน้ำ เหาะเหินเดินอากาศ เป็นต้น

๒) **ทิพพโสต** หูทิพย์ คือ มีความสามารถในการฟังมนุษย์และเสียงทิพย์ได้ ทั้งในที่ ใกล้และไกล

๓) **เจโตปริยญาณ** คือการกำหนดรู้จิตของคนอื่นว่ากำลังคิดอย่างเศร้าหมองหรือ ผ่องใสอย่างไร มีความรู้สึกอย่างไร เป็นต้น

๔) **ปุพเพนิวาณานุสสติ** ระลึกชาติก่อนได้

๕) **ทิพพจักขุ** ตาทิพย์ ความสามารถเห็นรูปวัตถุและรูอันเป็นทิพย์ทั้งในที่ใกล้ และไกลได้

๖) **อภิญญาญาณ** ญาณเครื่องทำอภิญญาให้หมดสิ้นไป พระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา ๖ นี้จัดว่าเป็นผู้วิเศษที่สามารถกระทำสิ่งที่มนุษย์ธรรมดาไม่สามารถทำได้ ในสมัยพุทธกาล พระโมคคัลลานะพระอัครสาวกเบื้องซ้ายได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นยอดแห่งพระอรหันต์ผู้มีฤทธิ์

๔. **ปฏิสัมภิตปัตตะ** ได้แก่ พระอรหันต์ผู้ได้ปฏิสัมภิตา คือความแตกฉานชำชองในเรื่องต่าง ๆ เฉพาะอย่างยิ่ง ในเรื่องพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าในด้านภาษาศาสตร์และวิธีการแสดงออก ปฏิสัมภิตามี ๔ อย่าง คือ

๑) **อรรถปฏิสัมภิตา** ความเชี่ยวชาญในความหมายของพระธรรม สามารถบรรยายความของสุภายิตต่าง ๆ ให้พิสดารอย่างน่าฟัง และหมายถึงความสามารถรู้ผลของเหตุต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง

๒) **ธัมมปฏิสัมภิตา** ความสามารถในการประมวลเรื่องราวต่าง ๆ เข้าเป็นหลักเป็นสุภายิตได้อย่างเหมาะสม และสามารถในการสาวไปยังเหตุอันถูกต้องได้ในเมื่อเห็นผลอย่างใดอย่างหนึ่ง

๓) **นิรุตติปฏิสัมภิตา** ความเชี่ยวชาญในทางภาษา สามารถเรียนรู้ภาษาต่าง ๆ ได้รวดเร็ว สามารถใช้ถ้อยคำสำนวนในการบรรยายธรรมได้อย่างเหมาะสม

๔) **ปฏิภาณปฏิสัมภิตา** ความเชี่ยวชาญในปฏิภาณ คือ การกล่าวโต้ตอบได้อย่างฉับพลันและถูกต้อง^{๑๓๘}

๓.๖.๒ ลักษณะการบรรลุเป็นบุคคลที่มีอินทรีย์สมบูรณ์และสมดุล

จากที่ได้ศึกษามาแล้วเกี่ยวกับการเป็นบุคคลที่มีอินทรีย์ที่สมบูรณ์และได้สมดุล คือพระอรหันต์ ฉะนั้นในหัวข้อลักษณะการบรรลุเป็นบุคคลที่มีอินทรีย์สมบูรณ์และสมดุล ผู้ศึกษาจึงนำเสนอเกี่ยวกับลักษณะการหลุดพ้นของพระอรหันต์ มีรายละเอียดดังนี้

^{๑๓๘} แสง จันทร์งาม, พุทธศาสนวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๑๘๓-๑๘๖.

(ก) ความหมายของความหลุดพ้น

ความหลุดพ้น หรือ วิมุตติ แปลว่า ความพ้นอย่างวิเศษ ความหลุดพ้นคือ การที่จิตหลุดพ้นจากกิเลสและอาสวะ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ได้โดยสิ้นเชิง วิมุตติ หมายถึง พระนิพพานก็ได้

(ข) ลักษณะของความหลุดพ้น

วิมุตติ มี ๒ อย่าง คือ เจโตวิมุตติ และ ปัญญาวิมุตติ มีรายละเอียดดังนี้

๑. **เจโตวิมุตติ** คือ ความหลุดพ้นแห่งจิต ความหลุดพ้นด้วยอำนาจการฝึกจิต ความหลุดพ้นแห่งจิตจากราคะ ด้วยกำลังแห่งสมาธิ คือ วิมุตติของพระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนา อันมีสมถกรรมฐานเป็นพื้นฐานมาก่อน เรียกได้ว่า บุคคลใดอาศัยความสงบคือได้เจริญสมถะมาก่อนจนได้บรรลุฌานสมาบัติแล้วเจริญวิปัสสนาต่อ บุคคลนั้นเรียกว่า สมถยานิกะ และเมื่อสิ้นอาสวะกิเลสสำเร็จพระอรหันต์ มีชื่อว่า “ฉานลาภีบุคคล” หรือบางที่เรียกว่า “เจโตวิมุตติบุคคล”^{๓๙}

ดังนั้น พระอรหันต์ ๓ ประเภท คือ เติวิชชะ จพิกัญญะ ปฏิสัมภีทปปัตตะ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พระอรหันต์ฉานลาภีบุคคล หรือพระอรหันต์เจโตวิมุต คือท่านที่หลุดพ้นจากอำนาจกิเลสด้วยการเจริญสมถกรรมฐานมาก่อน จนได้บรรลุฌาน ที่ท่านเรียกว่า ปฏิปทาสัทธินญาณ ต่อจากนั้นก็มาเจริญวิปัสสนา จนบรรลุอรหัตผล ที่เรียกว่า มัคคีสัทธินญาณ คุณสมบัติ คือ วิชชา ๓ อภิญญา ๖ ปฏิสัมภีทา ๔ ส่วนมากจะมีพร้อมกันในพระอรหันต์ประเภทนี้ คือ รูปเดียวประกอบด้วยคุณสมบัติครบ ๓ อย่าง

๒. **ปัญญาวิมุตติ** คือ ความหลุดพ้นด้วยปัญญา ความหลุดพ้นด้วยอำนาจเจริญปัญญา ความหลุดพ้นแห่งจิตจากอวิชชา ด้วยปัญญาที่รู้เห็นตามเป็นจริง คือ วิมุตติของพระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วน ๆ เรียกได้ว่า บุคคลใด อาศัยความเห็นแจ้งตามความเป็นจริงของรูปนาม โดยที่ยังไม่ได้เจริญสมถะมาก่อนและยังไม่ได้ฌานสมาบัติ เริ่มปฏิบัติวิปัสสนาทีเดียว ได้สมาธิเพียงขณิกสมาธิ คือ รู้ทันปัจจุบันทุกขณะของรูปนาม โดยความเป็นไตรลักษณ์ จนบรรลุมรรค ผล นิพพาน บุคคลนั้นเรียกว่า วิปัสสนายานิกะ และเมื่อสิ้นอาสวะกิเลสสำเร็จเป็นพระอรหันต์ มีชื่อว่า สุกขวิปัสสกบุคคล หรือ ปัญญาวิมุตติบุคคล^{๔๐}

^{๓๙} พระครูสมุห์โพธิ์ จันทสีโล, **ธรรมภาคปฏิบัติ**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๔.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

ดังนั้น พระอรหันต์เป็นประเภทสุขขวิปีสสกะ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พระอรหันต์ ปัญญาวิมุต คือ ท่านเจริญแต่วิปีสสนากรรมฐานเพียงอย่างเดียวจนบรรลุอรหัตต์ เรียกย่อว่า ท่านผู้เจริญวิปีสสนาล้วน^{๔๑}

สรุป การเป็นผู้มีอินทรีย์ที่แก่กล้าที่สมบูรณ์และได้สมคุณในพระพุทธศาสนานั้นคือ พระอรหันต์ แต่การที่จะเป็นพระอรหันต์ได้นั้นมีเหตุปัจจัยสนับสนุนหลายปัจจัย แต่ละปัจจัยที่มีส่วนนั้นผู้ศึกษานำเสนอในข้อต่อไป

๓.๖.๓ ปัจจัยที่สนับสนุนการบรรลุเป็นบุคคลที่มีอินทรีย์สมบูรณ์และสมคุณ

ในหัวข้อนี้ผู้ศึกษา จะนำเสนอเกี่ยวกับปัจจัยที่ช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้เป็นผู้มีอินทรีย์ที่มีอินทรีย์สมบูรณ์และสมคุณ มีปัจจัยที่สำคัญ ๆ ๔ ประการ มีรายละเอียดดังนี้

๑) การตั้งความปรารถนาในอดีตชาติ คือ ตั้งความปรารถนาในอดีตชาติ คือ การบำเพ็ญอุชิฐฐานบารมีต่อหน้าพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าในกาลก่อน พระอรหันต์นั้นต้องบำเพ็ญบารมีนั้นต้องบำเพ็ญบารมีมาไม่น้อยกว่า ๑๐๐,๐๐๐ กัป การบำเพ็ญบารมีของพระอรหันต์เริ่มตั้งแต่คิดปรารถนา ทำตามที่ปรารถนา และเปล่งวาจาแสดงความปรารถนาต่อพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง ซึ่งหากพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นต้องทำบุญสนับสนุนความปรารถนานั้นอย่างต่อเนื่องจนกว่าจะได้บรรลุผลสมปรารถนา คือ ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ และบางท่านก็ได้รับแต่งตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะด้วย ทั้งนี้ก็เป็นไปตามปรารถนานั่นเอง

๒) การได้ทำบุญสำคัญ คือ การทำความดีอันยิ่งใหญ่สนับสนุนให้ได้บรรลุผลสมปรารถนานั้นเป็นหลักการสำคัญอย่างหนึ่งที่พระมหาสาวกต้องมี บุญสำคัญที่ทำนั้นก็ คือ การสละทรัพย์สมบัติจำนวนมาก หรือที่มีความสำคัญต่อเจ้าของเพื่อให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้อื่น รวมทั้งการรักษาศีล การฟังธรรม และการกระทำอื่นที่เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและส่วนรวม พระมหาสาวกทุกรูปต่างได้ทำบุญสำคัญไว้กับพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต และพระปัจเจกพุทธเจ้าด้วยมหากุศลจิต คือ มีศรัทธา(ความเชื่อมั่นอย่างมั่นคง) มีปัญญา (การเข้าใจในเหตุผล) และทำด้วยตนเองไม่ต้องมีผู้อื่นช่วยยื่นมือ แต่ส่วนมากการทำบุญที่เหมือน ๆ กัน คือ การบริจาคทาน อันแสดงให้เห็นว่าการเสียสละเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานที่สนับสนุนให้เกิดการเป็นผู้มีอินทรีย์ที่แก่กล้าสามารถบรรลุธรรม

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๔., พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘,ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ อธิบายศัพท์และแปลความหมายคำวัดที่ชาวพุทธควรรู้, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๕๑๕, พระเทพดิลก (ระแบบ จิตญาโณ), ธรรมปริทรรศน์ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๑.

เพราะในการเสียดสนั้นมิใช่แต่จะเสียดสเฉพาะทรัพย์สินเท่านั้น แต่รวมไปถึงการเสียดสความสุข ขอมให้ตนเองลำบากเพื่อประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น

๓) **สติปัญญาในปัจจุบัน** คือ การบรรลุการเป็นพระอรหันต์นั้น จะช้าหรือเร็ว ขึ้นอยู่กับกระบวนการเรียนรู้และกระบวนการปฏิบัติในปริมาณที่มากน้อยต่างกัน พระอรหันต์บางองค์บรรลุได้เร็วแบบฉับพลันเช่นพระพาหิยะ แต่บางองค์ก็ต้องอาศัยการปฏิบัติด้วยความอดสาหะแรงกล้า เช่น พระโสม โกพิวิสะ หรือบางองค์ก็อาจมีเหตุให้ได้บรรลุช้าลง เช่น ท่านที่ได้กรรมฐานที่ไม่ถูกจริต เป็นต้น ดังนั้นประเด็นในเรื่องวาสนาบารมีที่สั่งสมมาแต่อดีตจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่สนับสนุนให้มีการอบรมอินทรีย์ที่ได้รับความสมดุล สติปัญญาในชาติปัจจุบันก็เป็นเหตุสนับสนุนเช่นกัน และการประพฤติปฏิบัติในปัจจุบันด้วย แต่อย่างไรก็ตาม ระดับของปัญญาเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งต่อการบรรลุหัตถผล ดังปรากฏในบุคคล ๔ จำพวก ได้แก่ (๑) อุกมฤตัญญู (ผู้เข้าใจได้ฉับพลัน) (๒) วิปจิตัญญู (ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ) (๓) เนยย (ผู้ที่พอจะแนะนำได้) (๔) ปทปรมะ (ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะ)

๔) **อุปนิสัยที่จะได้บรรลุธรรม** การเป็นผู้ที่มีอินทรีย์ที่แก่กล้าสามารถที่จะเป็นพระอรหันต์ได้นั้น สิ่งสำคัญที่เป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้สามารถบ่มเพาะอินทรีย์ได้ นั่นคือการมีอุปนิสัยที่จะได้บรรลุธรรม อุปนิสัย คือ ความประพฤติที่สั่งสมไว้เป็นเคยชินนั้นก็ป็นอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดในชาติปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากหลักฐานที่ว่า เมื่อแต่ละท่านได้ทราบบว่า พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เกิดขึ้นแล้วในโลกต่างก็กระตือรือร้นจะเข้าไปใกล้เกิดศรัทธาเลื่อมใส เข้ามาขอบวชในพระธรรมวินัย นี่คือุปนิสัยที่สะสมมาแต่อดีตชาตินั่นเอง นอกจากอุปนิสัยอันเป็นคุณสมบัติส่วนตัวของพระอรหันต์แต่ละรูปแล้ว ผู้สอนนับว่าสำคัญมาก เพราะผู้สอนคือผู้ชี้แนวทางให้ปฏิบัติ หากได้ผู้สอนที่ชี้แนวทางที่ผิดพลาด เมื่อปฏิบัติตามแนวทางที่ผิดพลาดจะทำให้ห่างไกลจากจุดหมายปลายทางที่สำคัญ พระอรหันต์นับว่าโชคดีได้ผู้สอนที่ประเสริฐเพียงพร้อมด้วยวิชาและการปฏิบัติ คือพระพุทธเจ้า มีความสามารถในการหยั่งรู้ความยิ่งหย่อนแห่งอินทรีย์ของสาวกทั้งหลาย ทำให้พระองค์ตรวจอุปนิสัยของผู้ถูกสอนก่อน แล้วจึงแสดงธรรมที่เหมาะสมแก่อุปนิสัย ทำให้เป็นพระสาวกที่ได้เป็นผู้มีอินทรีย์ที่แก่กล้าสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในที่สุด^{๑๔๒}

^{๑๔๒} นายภัทรบด ฤทธิ์เต็ม, “วิเคราะห์คำสอนที่ใช้เพิกถอนมิจฉาทิฏฐิ์ก่อนการบรรลุธรรมของพุทธสาวก”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๓๒-๑๓๓, บรรณจบ บรรณรุจิ, อสติมหาสาวก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๓๑๑-๓๑๓.

บทที่ ๔

หลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ ผู้ศึกษาจะนำเสนอ ความสอดคล้องกันระหว่างหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ โดยวางกรอบการศึกษาไว้ ๓ หัวข้อดังนี้คือ (๑) ลักษณะอินทรีย์ของบุคคลแต่ละปฏิบัติ (๒) การจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมกับบุคคลแต่ละปฏิบัติ (๓) กรณีศึกษาการจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมกับบุคคลแต่ละปฏิบัติ โดยแสดงรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ ลักษณะอินทรีย์ของบุคคลแต่ละปฏิบัติ

ในหัวข้อนี้ผู้ศึกษา ได้วางประเด็นศึกษาไว้ ๔ ประเด็นโดยสอดคล้องในแต่ละปฏิบัติ คือ (๑) ทุกขาปฏิบัติ ทันทาภิญญา (๒) ทุกขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา (๓) สุขาปฏิบัติ ทันทาภิญญา (๔) สุขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา แสดงในรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ ลักษณะอินทรีย์ของบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทาภิญญา

จากการศึกษาในบทที่แล้ว บุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทาภิญญา คือ บุคคลที่ปฏิบัติธรรมแล้วพบกับความลำบากในระหว่างการปฏิบัติ อีกทั้งเป็นผู้โง่เขลา ไม่มีปัญญา

ในพระไตรปิฎก ได้ระบุถึงลักษณะของบุคคลประเภทนี้ไว้ว่า

อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมာธินทรีย์ ปัญฺณินทรีย์ ย่อมปรากฏอ่อน เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้ปรากฏอ่อน จึงบรรลुकุณพิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะช้า นี้เรียกว่า ทุกขาปฏิบัติ ทันทาภิญญา^๑

ในคัมภีร์เนตติอรรถถา พระธรรมบาลเถระ ได้แสดงลักษณะของบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทาภิญญา ว่าเป็นบุคคลผู้มีต้นหาจริตมีอินทรีย์อ่อน^๒ และเรียกว่า เนยบุคคล^๓

^๑ อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๖-๒๒๗.

^๒ พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถถา, แปลโดย พระคันธสาราภิกงศ์, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอเซ็นเตอร์, ๒๕๕๑), หน้า ๕๓๐.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๗.

ในหนังสือ เนตติฎีปปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก จำรูญ ธรรมดา ได้บรรยาย ขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์^๔ ได้ระบุถึงลักษณะของบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทาภิญา ไว้ว่า เป็นบุคคลเชื้อชาติต้นหาจริต เรียกว่า ต้นหาจริตมันทบุคคล หมายถึง เนยบุคคล^๕ และได้อธิบายไว้ว่า บุคคลประเภทนี้ ที่เรียกว่า ต้นหาจริตมันทบุคคล หมายถึง ผู้ไม่ปราดเปรื่อง (มีโมหะมากไม่มีปัญญา) มีอุปนิสัยค่อนข้างโลก^๖

จากการศึกษา ทำให้ทราบว่า ในพระไตรปิฎกได้ระบุว่า บุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทาภิญา เป็นบุคคลที่มีอินทรีย์อ่อน ในคัมภีร์ชั้นรองลงมาก็ได้บ่งบอกลักษณะของบุคคล ประเภทนี้เหมือนกันและได้ขยายความต่อโดยระบุว่า บุคคลจำพวกนี้ คือเนยบุคคล ซึ่งเป็นผู้ที่พอจะแนะนำได้ หมายถึงบุคคลที่มนสิการโดยแบบคาย โดยการแสดง การถาม การเสพ การคบหา การเข้าไปนั่งใกล้กัลยาณมิตร จึงบรรลุธรรมโดยลำดับ สำหรับการปรับอินทรีย์หรือการจัดการกับ อินทรีย์ของบุคคลประเภทนี้จะนำเสนอในหัวข้อถัดไป

๔.๑.๒ ลักษณะอินทรีย์ของบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทาภิญา

จากการศึกษาทำให้ทราบว่า บุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทาภิญา หมายถึง บุคคลที่ปฏิบัติธรรม พบกับความทุกข์ยากลำบาก ในระหว่างปฏิบัติ แต่เป็นผู้ที่มีปัญญา ทำให้สามารถบรรลุธรรมผลได้อย่างรวดเร็วแบบจับปล้น

ในพระไตรปิฎก ได้ระบุถึงลักษณะของบุคคลประเภทนี้ไว้ว่า

อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ ย่อมปรากฏแก่กล้า เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้ปรากฏแก่กล้า เธอจึงบรรลุคุณวิเศษเพื่อความ สิ้นอาสวะเร็ว นี้เรียกว่า ทุกขาปฏิบัติ ทันทาภิญา^๗

ในคัมภีร์เนตติอรรถกถา พระธรรมบาลเถระ ได้แสดงลักษณะของบุคคลประเภท ทุกขาปฏิบัติ ทันทาภิญา ว่าเป็นบุคคลผู้มีต้นหาจริตมีอินทรีย์แก่กล้า^๘ และเรียกว่า วิปจิตัญญู บุคคล^๙

^๔ จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎีปปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๗๕.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

^๖ อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๗.

^๗ พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถกถา, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, หน้า ๕๓๐.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๗.

ในหนังสือเนตติฎีปปณี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก จำรูญ ธรรมดา ได้บรรยาย ขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ ได้ระบุถึงลักษณะของบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ จิปาถะวิญญู ไว้ว่า เป็นบุคคลประเภทหวัติ แต่เป็นผู้มีตัณหาจริต และหมายถึงวิปจิตัญญบุคคล^๕

จากการศึกษา ทำให้ทราบว่า ในพระไตรปิฎกได้ระบุว่า บุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ จิปาถะวิญญู เป็นบุคคลที่มีอินทรีย์แก่กล้า ในคัมภีร์ชั้นรองลงมาได้บ่งบอกลักษณะของบุคคล ประเภทนี้ไม่ได้มีความแตกต่างกัน และได้ขยายความต่อโดยระบุว่า บุคคลจำพวกนี้เป็นวิปจิตัญญ บุคคล แต่เนื่องจากเป็นผู้ที่มีตัณหาจริตได้รับความลำบากจากการปฏิบัติ ฉะนั้น จะต้องมีการ จัดการกับอินทรีย์ที่ถูกต้อง ซึ่งจะนำเสนอเป็นลำดับถัดไป

๔.๑.๓ ลักษณะอินทรีย์ของบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันทธาวิญญู

จากที่ศึกษาทำให้ทราบว่า บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันทธาวิญญู หมายถึง บุคคลผู้ที่ ปฏิบัติธรรมได้โดยง่าย ไม่ต้องพบกับความลำบากในการปฏิบัติ แต่เป็นบุคคลผู้ไม่มีปัญญา ทำให้ บรรลุผลได้อย่างเชื่องช้า

ในพระไตรปิฎก ได้ระบุถึงลักษณะของบุคคลประเภทนี้ไว้ว่า

อินทรีย์ ๕ ประการนี้ของเธอ คือ สัทธาอินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สติอินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ ย่อมปรากฏอ่อน เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้ปรากฏอ่อนเธอจึงบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้น อาสวะช้า นี้เรียกว่า สุขาปฏิบัติ ทันทธาวิญญู^๖

ในคัมภีร์เนตติอรรถถา พระธรรมบาลเถระ ได้แสดงลักษณะของบุคคลประเภท สุขาปฏิบัติ ทันทธาวิญญู ว่าเป็นบุคคลผู้มีทักขิณจริตมีอินทรีย์อ่อน ^๖ และเรียกว่า วิปจิตัญญ บุคคล^๗

ในหนังสือเนตติฎีปปณี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก จำรูญ ธรรมดา ได้บรรยาย ขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ ได้ระบุถึงบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันทธาวิญญู ไว้ว่า คือมันทบุคคลที่เป็นทักขิณจริต โดยระบุว่าทักขิณนี้มีลักษณะคล้ายกับปัญญา แต่ไม่ใช่ผู้มีปัญญา และเรียกว่า วิปจิตัญญบุคคล^๘

^๕ จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎีปปณี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๑.

^๖ อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๗.

^๗ พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถถา, แปลโดย พระคันธสารากิจวงศ์, หน้า ๕๓๐.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๗.

^๙ จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎีปปณี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๒-๘๓.

จากการศึกษา ทำให้ทราบว่า ในพระไตรปิฎกได้ระบุว่า บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทนธาภิญญา เป็นบุคคลที่มีอินทรีย์อ่อน ในคัมภีร์ชั้นรองลงมาก็ได้บ่งบอกลักษณะของบุคคลประเภทนี้ว่าไม่ได้มีความแตกต่างกัน และได้ขยายความต่อโดยระบุว่า บุคคลจำพวกนี้ คือวิปจิตัญญบุคคล มีการปฏิบัติที่ง่าย แต่เนื่องจากเป็นผู้ที่มีอินทรีย์อ่อนและไม่มีปัญญาก็เลยทำให้บรรลุได้ช้า ฉะนั้น จะต้องมีการจัดกับอินทรีย์ที่ถูกต้องซึ่งจะนำเสนอเป็นลำดับถัดไป

๔.๑.๔ ลักษณะอินทรีย์ของบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา

จากการศึกษาทำให้ทราบว่า บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา หมายถึง บุคคลผู้ที่ปฏิบัติธรรมได้โดยง่ายไม่ต้องพบกับความลำบากในการปฏิบัติ และเป็นบุคคลผู้มีปัญญามาก ทำให้บรรลุได้อย่างรวดเร็วฉับพลัน

ในพระไตรปิฎก ได้ระบุถึงลักษณะของบุคคลประเภทนี้ไว้ว่า

อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ย่อมปรากฏแก่กล้าเพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้ปรากฏแก่กล้า เธอจึงบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเร็ว นี้เรียกว่า สุขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา^{๑๔}

ในคัมภีร์เนตติอรรถถา พระธรรมบาลเถระ ได้แสดงลักษณะของบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา ว่าเป็นบุคคลผู้มีทิวฐิจริตมีอินทรีย์แก่กล้า^{๑๕} และเรียกว่า อุกมภูติัญญ^{๑๖}

ในหนังสือเนตติฎิปปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก จำรูญ ธรรมดา ได้บรรยายขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ ได้แสดงเกี่ยวกับบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา ไว้ว่า เป็นอุทตตบุคคลประเภททิวฐิจริต มีปัญญามาก มีปัญญาเฉียบแหลม หมายถึง อุกมภูติัญญบุคคล^{๑๗}

จากการศึกษา ทำให้ทราบว่า ในพระไตรปิฎกได้ระบุว่า บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา เป็นบุคคลที่มีอินทรีย์แก่กล้า ในคัมภีร์ชั้นรองลงมาก็ได้บ่งบอกลักษณะของบุคคลประเภทนี้เหมือนกัน และได้ขยายความต่อโดยระบุว่า บุคคลจำพวกนี้ คืออุกมภูติัญญบุคคล เป็นผู้ที่มีอินทรีย์ที่แก่กล้า อีกทั้งเป็นผู้มีปัญญามาก ทำให้บรรลุได้อย่างรวดเร็วฉับพลัน

^{๑๔} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๘.

^{๑๕} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถถา, แปลโดย พระคันธสาราภิกงศ์, หน้า ๕๓๐.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๗.

^{๑๗} จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎิปปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๓.

๔.๒ การจัดการอินทรีให้เหมาะสมกับบุคคลแต่ละปฏิปทา

ในหัวข้อนี้ผู้ศึกษา ได้วางประเด็นศึกษาไว้ ๔ ประเด็นโดยสอดคล้องในแต่ละปฏิปทา คือ (๑) ทุกขาปฏิปทา ทนธาภิญญา (๒) ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา (๓) สุขาปฏิปทา ทนธาภิญญา (๔) สุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา แสดงในรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ การจัดการอินทรีให้เหมาะสมกับบุคคลประเภททุกขาปฏิปทา ทนธาภิญญา

ในหนังสือเนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก จารุญ ธรรมดา ได้บรรยาย ขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ ได้มีการระบุว่า บุคคลประเภททุกขาปฏิปทา ทนธาภิญญา บุคคลเช่นนี้ จะต้องออกจากวัฏฏทุกข์ด้วย สตินทรีย์ ก็จะต้องปฏิบัติมหาสติปัฏฐานอย่างต่อเนื่อง^{๑๘} บุคคลประเภทนี้ถ้าจะปฏิบัติต้องมีสตินทรีย์เป็นหลัก และถืออาศัยสติปัฏฐานเป็นนาวาพาไปสู่การบรรลุธรรมผล^{๑๙}

ในหัวข้อนี้ ผู้ศึกษาจึงนำเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับการเพิ่มพูนสตินทรีย์ ซึ่งเป็นการจัดการกับอินทรีที่เหมาะสมสำหรับบุคคลประเภทนี้ นั่นคือ สติปัฏฐาน ๔ ดังพระพุทธพจน์ว่า “พึงเห็นสตินทรีย์ได้ในสติปัฏฐาน ๔ ประการ”^{๒๐} มีรายละเอียดดังนี้

สติปัฏฐาน ๔

สติปัฏฐาน ๔ คือ ที่ตั้งแห่งสติ การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง ๔ ประการ ได้แก่

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณา กาย ให้รู้ตามเป็นจริงว่า เป็นเพียงแต่กาย ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ท่านจำแนกไว้หลายอย่าง คือ *อานาปานสติ* กำหนดลมหายใจ ๑ *อิริยาบถ* กำหนดรู้ทันอิริยาบถ ๑ *สัมปชัญญะ* สร้างสัมปชัญญะในการกระทำ ความเคลื่อนไหวทุกอย่าง ๑ *ปฏิภูลมนสิการ* พิจารณาส่วนประกอบอันไม่สะอาดทั้งหลายที่ประสมเข้าเป็นร่างกายนี้ ๑ *ธาตุมนสิการ* พิจารณาเห็นร่างกายของตน โดยสักว่าเป็นธาตุแต่ละอย่าง ๆ ๑ *นิวาสวิถิกา* พิจารณาซากศพในสภาพต่าง ๆ อันแปลกกันไป ใน ๘ ระยะเวลา ให้เป็นคติธรรมดาของร่างกายของผู้อื่นผู้ใด ของตนก็จักเป็นเช่นนั้น ๑

^{๑๘} จารุญ ธรรมดา, เนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๗๕.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐.

^{๒๐} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔๓๘/๒๘๗.

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดเวทนาอันเป็นสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี เฉย ๆ ก็ดี ทั้งที่เป็นอามิส และ ไม่เป็นอามิสตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้น ๆ

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ให้รู้ตามความเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดจิตของตนที่มี รากะ ไม่มีรากะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว ฟุ้งซ่านหรือสมาธิ ฯลฯ ใดๆ ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้น ๆ

๔. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นเพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดธรรมทั้งหลาย ได้แก่ นิเวศน์ ๕ ชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ โพชนงค์ ๗ อริยสัจ ๔ ว่า คืออะไร เป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่ เกิดขึ้นเจริญบริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร เป็นต้น ตามที่เป็นจริงของมันอย่างนั้น ๆ^{๒๐}

สติปัฏฐานทั้ง ๔ ประการนี้นับได้ว่าเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายเป็นอย่างมาก ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสเกี่ยวกับสติปัฏฐาน ๔ นี้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียวเพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วง โสกะ และปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ^{๒๑}

พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “อริยสาวกปรารถนาสติปัฏฐาน ๔ ประการ ย่อมได้สติ”^{๒๒} ดังนั้น สติที่ได้ด้วยปรารถนาสติปัฏฐาน ๔ หรือตัวสติปัฏฐาน ๔ นั้นเอง อธิบายได้ว่า การมีสติ การมีสติครองตัวอย่างขบคึง สามารถระลึกนึกทวนถึงกิจที่ทำคำที่พูดแม่นยำได้ หน้าที่ของสติคือการดูแลกำกับจิต (อุปปฏิฐาน) ความหมายสามัญว่า ความระลึกได้ กำกับใจไว้กับกิจ นึกได้ถึงสิ่งที่พึงทำพึงเกี่ยวข้อง^{๒๓} เพราะมีสติที่เข้าไปตั้งอยู่อย่างดี มันคง ไม่หวั่นไหว ทำให้บรรลุถึงคุณพิเศษ ทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายถึงซึ่งจุดหมายปลายทางได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔๑.

^{๒๑} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๓๖๗/๒๑๐-๒๑๑.

^{๒๒} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔๘๑/๒๕๒.

^{๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๘๗๕.

ภิกษุมีกายที่ตั้งมั่น มีจิตที่ตั้งมั่น
 กำลังยืน เดิน นั่ง หรือนอนก็ตาม ก็ดำรงสติไว้มั่น
 เธอพึงได้คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย
 ครั้น ได้คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายแล้ว
 พึงถึงสถานที่ที่มัจจุราชมองไม่เห็น^{๒๕}

จากพระพุทธพจน์เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงยืนยันถึงการเจริญสติตลอดเวลานั้น ทำให้มีอินทรีย์ที่แก่กล้า ได้รับคุณวิเศษจากการดำรงอยู่ด้วยสติอย่างเที่ยงแท้แน่นอน

๔.๒.๒ การจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมกับบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา

ในหนังสือเนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก จารุญ ธรรมดา ได้บรรยาย ขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ ได้มีการระบุว่า บุคคลประเภทนี้ คือ บุคคลที่ออกจากวัฏฏะทุกข์ โดยมีสมาธิเป็นอินทรีย์ บุคคลประเภทนี้ตอนปฏิบัติมักเป็นทุกข์มีอะไรมารบกวนอยู่เสมอ คือมีความหมายว่า มีธรรมที่เป็นปฏิปักษ์มารบกวน แต่สามารถบรรลุได้เร็ว เข้าถึงเร็วด้วยอำนาจหรือพลังแห่งสมาธิ^{๒๖} สาเหตุที่ต้องใช้สมาธิเป็นอินทรีย์ เพราะสมาธินี้เป็นปฏิปักษ์กับตัณหาโดยตรง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ สมถะเป็นปฏิปักษ์กับราคะ เพราะฉะนั้น ผู้ที่เป็นตัณหาจริต จึงต้องใช้สมาธิเป็นหลัก เมื่อใช้สมาธิจึงได้ชื่อว่า เป็นผู้อาศัยสมาธิ แสดงว่า บุคคลนี้ก็ต้องเจริญวิปัสสนาด้วย ถ้าเป็นคนเจริญวิปัสสนาก็แสดงว่าต้องเป็นคนได้สมาธิ คือมีสมาธิเป็นที่อาศัย ที่ว่ามีสมาธิเป็นที่อาศัยก็หมายความว่า มีสมาธิเป็นบาทก็ได้ อันนี้ถือว่าเป็นทางฝ่ายวิปัสสนา ในกรณีที่เป็นวิปัสสนา บุคคลประเภทนี้จะต้องใช้สมาธิเป็นหลักก็คือมีสมาธิ กับสมาธิความจริงแล้วองค์ธรรมก็คืออันเดียวกัน สมาธิก็คือสมาธิ สมาธิก็คือสมาธิ บางแห่งใช้แทนกันได้^{๒๗}

ในหัวข้อนี้ ผู้ศึกษาจึงนำเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับ การเพิ่มพูนสมาธิอินทรีย์ ทำให้มีการจัดการกับอินทรีย์ที่เหมาะสมสำหรับบุคคลประเภทนี้ นั่นคือ ฌาน ๔ ดังพระพุทธพจน์ว่า “พึงเห็นสมาธิอินทรีย์ได้ในฌาน ๔ ประการ”^{๒๘} ตามหลักพระพุทธศาสนา การที่จะเจริญฌานได้นั้น จะต้องบำเพ็ญสมถกรรมฐาน แสดงรายละเอียดดังต่อไปนี้

^{๒๕} บุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๕๐/๒๗๘.

^{๒๖} จารุญ ธรรมดา, เนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๑.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑-๘๒.

^{๒๘} ต.ม. (ไทย) ๑๕/๔๗๘/๒๗๗.

สมถกรรมฐาน

หลักปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อให้เกิดสมาธิ และสิ่งที่ใช้ฝึกสมาธิ เรียกว่า สมถกรรมฐาน มี ๔๐ อย่าง ซึ่งกรรมฐานแต่ละประเภทมีรายละเอียดวิธีการเจริญสมาธิแตกต่างกันไป แต่ก็พอจะสรุปเป็นหลักการทั่ว ๆ ไปอย่างกว้าง ๆ ที่จัดเป็นภาวนาคือการเจริญหรือการฝึก ๓ ชั้น คือ บริกรรมภาวนา อุปจารภาวนา และอัปนาภาวนา

๑. **บริกรรมภาวนา** คือ การเจริญสมาธิขั้นเริ่มต้น ได้แก่ การกำหนดถือเอานิมิตในสิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน เช่น พงศ์ดวงกสิณ กำหนดลมหายใจเข้าออกที่กระทบปลายจมูก หรือนึกถึงพุทธรูปเป็นอารมณ์ ว่าอยู่ในใจ เป็นต้น คือ กำหนดบริกรรมนิมิต

เมื่อกำหนดอารมณ์กรรมฐาน (คือบริกรรมนิมิต) นั้นไป จนมองเห็นภาพสิ่งนั้นติดตามจิตใจ แม่นยำ ก็เกิดเป็นอุคคหนิมิต จิตก็เป็นสมาธิขั้นต้นที่เรียกว่า บริกรรมสมาธิ (คือ ขณิกสมาธินั่นเอง)

นิมิต หรือ นิมิตต์ แปลว่า เครื่องหมายสำหรับให้จิตกำหนด แบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ (๑) บริกรรมนิมิต แปลว่า นิมิตขั้นเริ่มต้น ได้แก่ สิ่งใดก็ตามที่กำหนดเป็นอารมณ์ในการเจริญกรรมฐาน เช่น ดวงกสิณที่เพ่งดู ลมหายใจที่กำหนด เป็นต้น (๒) อุคคหนิมิต แปลว่า นิมิตที่ใจเรียนหรือนิมิตติดตา ได้แก่ บริกรรมนิมิต ที่เพ่งหรือนึกกำหนดจนเห็นแม่นยำกลายเป็นภาพติดตา เช่น ดวงกสิณที่เพ่งจนติดตาหลังตามองเห็น เป็นต้น (๓) ปฏิภาคนิมิต แปลว่า นิมิตเสมือน นิมิตคู่เปรียบ หรือนิมิตเทียบเคียง ได้แก่ นิมิตที่เป็นภาพเหมือนของอุคคหนิมิตนั่นเอง แต่ติดลึกเข้าไปอีกจนเป็นภาพที่เกิดจากสัญญาของผู้ได้สมาธิ จึงบริสุทธิ์จนปราศจากสีเป็นต้น และไม่มีมลทินใด ๆ ทั้งสามารถนึกขยายหรือย่อส่วนได้ตามปรารถนา

๒. **อุปจารภาวนา** การเจริญสมาธิขั้นอุปจาร ได้แก่ อาศัยบริกรรมสมาธิ เอาจิตกำหนดอุคคหนิมิตต่อไป จนกระทั่งแน่วแน่แนบสนิทในใจ เกิดเป็นปฏิภาคนิมิตขึ้น นิเวศน์ก็สงบระงับ (ในกรรมฐานที่ไม่มีวัตถุเพ่ง เพียงแต่นึกถึงอารมณ์อยู่ในใจ ไม่มีปฏิภาคนิมิต กำหนดด้วยจิตแน่วแน่จนนิเวศน์ระงับไปอย่างเดียว) จิตก็ตั้งมั่นเป็นอุปจารสมาธิ เป็นขั้นสูงสุดของกามาวจรสมาธิ

๓. **อัปนาภาวนา** การเจริญขั้นอัปนา ได้แก่ เสพปฏิภาคนิมิตที่เกิดขึ้นแล้วนั้น สม่่าเสมอด้วยอุปจารสมาธิ พยายามรักษาไว้ไม่ให้เสื่อมหายไปเสีย โดยหลีกเลี่ยงสถานที่ บุคคล อาหาร เป็นต้น ที่ไม่เป็นสัปปายะ เสพแต่สิ่งที่เป็นสัปปายะ และรู้จักปฏิบัติตามวิธีที่จะช่วยให้เกิดอัปนา เช่น ประคับประคองจิตให้พอดี เป็นต้น จนในที่สุดก็เกิดเป็นอัปนาสมาธิ บรรลุสุภุมณาน

เมื่อบรรลุปฐมฌานแล้ว ต่อจากนั้นก็เป็นการบำเพ็ญความชำนาญ ให้เกิดขึ้นในปฐมฌานนั้น และทำความเพียรที่บรรลุฌานขั้นต่อ ๆ ขึ้นไปตามลำดับ ภายในขอบเขตสามารถให้สำเร็จของกรรมฐานชนิดนั้น ๆ อันได้บรรลุผลของสมณะตามสมควร^{๒๕}

การอบรมเพิ่มพูนสมาธิในขั้นนี้ ตามหลักปฏิบัติแล้วเมื่อ ได้สมาธิแน่วแน่สนิท เรียกว่า อัปนาสมาธิ เมื่อจิตเป็นสมาธิถึงขั้นนี้เป็นอันเข้าสู่ภาวะที่เรียกว่า ฌาน ในฌานนั้น สมาธิ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เอกัคคตา มีองค์ธรรมอื่น ๆ จำนวนหนึ่งเป็นตัวประกอบรวมอยู่ด้วย เรียกสั้น ๆ ว่า องค์ฌาน มีทั้งหมด ๖ อย่าง คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข อุเบกขา และเอกัคคตา มีความหมายโดยสังเขปดังนี้

๑. วิตก แปลว่า ความตริ หมายถึง การจรดหรือปักจิตลงไปในการมรรณหรือยกจิตไต่ อารมณ

๒. วิจารณ์ แปลว่า ความตรอง หมายถึง การพิน เกล้า หรือเอาจิตผูกพันอยู่กับอารมณ องค์ฌาน ๒ ข้อนี้ ต่อเนื่องกัน คือ วิตก เอาจิตจรดไว้กับอารมณ วิจารณ์ เอาจิตเกล้า อารมณนั้นเปรียบได้กับคนเอาภาชนะสำริดที่สนิมจัดไปขัด วิตกเหมือนมือจับภาชนะไว้ วิจารณ์เหมือนมือที่ถือแปรงขัดสีไปมา หรือเปรียบกับช่างปั้นหม้อ วิตกเหมือนมือที่กดไว้ วิจารณ์เหมือนมือที่แต่งไปทั่ว ๆ ข้อสำคัญอย่าเอาวิตกหรือวิตกะทางธรรมนี้ มาปะปนกับวิตกที่หมายถึงกังวลทุกข์ร้อนในภาษาไทย

๓. ปีติ แปลว่า ความอิ่มใจ คឹมค้ำ หรือเอิบอิ่ม หมายถึงเฉพาะปีติชนิดแผ่เอิบอาบซาบซ่านไปทั่วสรรพางค์กาย ที่เรียกว่า ฌานปีติ (ปีติ มีทั้งหมด ๕ อย่าง คือ (๑) ขุททกปีติ ปีติเล็กน้อย พอขนชูชันน้ำตาไหล (๒) ขณิกปีติ ปีติชั่วขณะ ทำให้รู้สึกแปลบ ๆ เป็นขณะ ๆ ดุจฟ้าแลบ (๓) โอกันตีกาปีติ ปีติเป็นระลอกหรือปีติเป็นพัก ๆ รู้สึกชู ๆ ลงมาในกายดุจคลื่นซัดฝั่ง (๔) อุพเพกกาปีติ ปีติโลดลอย เป็นอย่างแรง ให้รู้สึกใจฟู ทำให้แสดงอาการหรือทำอะไรบางอย่างโดยมิได้ตั้งใจเช่น เปล่งอุทาน หรือรู้สึกตัวเบาลอยขึ้นไป (๕) ฌานปีติ ปีติซาบซ่าน ให้รู้สึกเย็นซาบซ่านแผ่เอิบอาบคឹมค้ำไปทั่วตัว)

๔. สุข แปลว่า ความสุข หมายถึง ความสำราญ ชื่นฉ่ำ คล่องใจ ปราศจากความบีบคั้นหรือรบกวนใด ๆ

๕. อุเบกขา แปลว่า ความวางเฉย หรือความมีใจเป็นกลาง หรือแปลให้เต็มว่า ความวางทีเฉยอยู่ หมายถึง การดูอย่างสงบ หรือดูตามเรื่องที่เกิดขึ้น ไม่ตกเป็นฝักฝ่าย ในกรณีของฌาน คือไม่คิดข้างแม้แต่ในฌานที่มีความสุขอย่างยอดเยี่ยม และความหมายที่สูงขึ้นไปอีก หมายถึง วางทีเฉยในเมื่ออะไรทุกอย่างเข้าที่ดำเนินไปด้วยดี หรือเสร็จเรียบร้อย ไม่ต้องขวนขวายเจ้ากี้เจ้าการ โดยเฉพาะ

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๘๕๑-๘๕๘.

ในฉานที่ ๔ คือบริสุทธิห่มจดจกธรรมที่เป็นข้าศึกเรียบร้อยแล้ว จึงไม่ต้องชวนขวยที่จะกำจัดธรรมที่เป็นข้าศึกนั้นอีก

๖. เอกัคคตา แปลว่า ภาวะที่จิตมีอารมณ์หนึ่งเดียว ได้แก่ ตัวสมาธินั้นเอง^{๑๐}

จากที่กล่าวมาแล้วว่า การเจริญสมาธินั้น จะประณีตเป็นขั้น ๆ โดยลำดับ ภาวะจิตที่มีสมาธิขั้นอัปนาสมาธิแล้ว เรียกว่า ฉาน ฉานมีหลายขั้น ยิ่งเป็นขั้นสูงขึ้นไปเท่าใด องค์ธรรมต่าง ๆ ที่เป็นคุณสมบัติของจิต ก็ยิ่งลดน้อยลงไปเท่านั้น ฉาน (คำว่า ฉาน ที่ใช้กันทั่วไปโดยปรกติเมื่อไม่ระบุระดับ มักหมายถึง รูปฉาน ๔^{๑๑}) โดยทั่วไปแบ่งเป็น ๒ ระดับใหญ่ ๆ และแบ่งย่อยออกไปอีกระดับละ ๔ รวมเป็น ๘ อย่าง เรียกว่า ฉาน ๘ หรือสมาบัติ ๘ คือ

๑. รูปฉาน ๔ ได้แก่

- ๑) ปฐมฉาน (ฉาน ๑) มีองค์ประกอบ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
- ๒) ทุตติยฉาน (ฉาน ๒) มีองค์ประกอบ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา
- ๓) ตติยฉาน (ฉาน ๓) มีองค์ประกอบ ๒ คือ สุข เอกัคคตา
- ๔) จตุตถฉาน (ฉาน ๔) มีองค์ประกอบ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

๒. อรูปฉาน ๔ ได้แก่

- ๑) อากาสนัญญาตนะ (ฉานที่กำหนดอากาศอันอนันต์)
- ๒) วิญญาณัญญาตนะ (ฉานที่กำหนดวิญญาณอันอนันต์)
- ๓) อากิญจัญญาตนะ (ฉานที่กำหนดภาวะที่ไม่มีสิ่งใด ๆ)
- ๔) เนวสัณญานาสัณญาตนะ (ฉานที่เลิกกำหนดสิ่งใด ๆ โดยประการทั้งปวง

เข้าถึงภาวะมีสัณญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัณญาก็ไม่ใช่)^{๑๒}

ดังนั้น ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “พึงเห็นสมาธินทรีย์ได้ในฉาน ๔ ประการ”^{๑๓} หมายถึง ตัวฉาน ๔ ได้แก่ การทำภาวะปล่อยวางให้เป็นอารมณ์แล้วได้สมาธิ ได้เอกัคคตาแห่งจิตหน้าทีของสมาธิคือการทำจิตไม่ให้ส่าย (อวิกเขปะ) ความหมายสามัญว่า ความมีใจตั้งมั่นแน่วแน่ในกิจในสิ่งที่กำหนด ในฉานสมาธิขั้นนี้ มีธาตุเพียงอย่างเดียวเท่านั้นเหลืออยู่ ซึ่งได้แก่ความว่องไวแห่งจิตอันบริสุทธิ์ อันเกิดมาจากความสุขอันปราศจากการรบกวนทุกอย่าง เมื่อบรรลุลสภาพของจิตระดับนี้แล้ว ผู้ปฏิบัติตามวิธีฝึกสมาธิในพระพุทธศาสนาจะเป็นผู้กระฉับกระเฉงไม่คิดเรื่องอื่นใด อยู่ในสภาพแห่งฉานที่สมบูรณ์ ซึ่งเป็นจิตที่บริสุทธิ์จากกามกิเลส แรงกระตุ้นและอารมณ์

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗๓-๘๗๔.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖๗.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖๗-๘๖๘.

^{๑๓} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔๗๘/๒๘๗.

ห้วนไหวกุอย่าง เมื่ออยู่ในภาวะเช่นนี้ จิตผู้ปฏิบัติจะเป็นจิตเหมาะสมที่จะได้รับพลังจิตอันเหนือธรรมดา แล้วได้รับอันสงส์จากฌานอันเกิดจากการฝึกสมาธิ

ด้วยจิตอันเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ แจ่มใส ปราศจากมลทิน ปราศจากสิ่งมัวหมองทั้งหลาย หมดยศพร้อมที่จะทำงาน มันคงไม่กระวนกระวาย ผู้ปฏิบัติยอมหันไปใช้จิตนั้นเพื่อให้ได้ความรู้ ซึ่งประกอบด้วยความรู้ขั้นสูง และความรอบรู้ เรียกว่า อภิญญา ในขณะที่ดำเนินต่อไปในสมาธิในฌานที่ ๔ นั้น ผู้ปฏิบัติย่อมได้พลังทางจิตอันเหนือมนุษย์วิสัย คือ อิทธิฤทธิ์ มีหุทธิย์ เป็นต้น หลังจากบรรลุฌานขั้นนี้แล้ว สามารถพัฒนาความรู้ คือ วิชชา ๓ ได้แก่

๑. การควบคุมจิตตน ซึ่งมีสมาธิบริสุทธิ์ปราศจากสิ่งมัวหมองจนถึงขั้นสามารถรู้ชีวิตในอดีตของตนได้ ระลึกชาติได้อย่างละเอียดถี่ถ้วน และสอบสวนถึงความมีดมนในยุคนั้น ๆ ในอดีตได้ เรียกว่า ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

๒. ต่อไปจะควบคุมของตนจนถึงขั้นสามารถรู้การตายและการเกิดของมนุษย์ทั้งหลาย แต่ละคนได้ สามารถเห็นคนตายและเกิดใหม่ในภพต่าง ๆ ได้ด้วยตาทิพย์อันเหนือวิสัยมนุษย์ ไม่ว่าจะ เป็นภพที่สูงหรือต่ำ ภพที่มีความสุขหรือภพที่มีความทุกข์ รวมถึงผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่ว ชนิดต่าง ๆ ของมนุษย์เหล่านั้น เรียกว่า จุตูปปาตญาณ

๓. ในที่สุดจะควบคุมจิตของตนถึงขั้นมีความรู้เรื่องการทำลายกิเลสทั้งหลายรู้แจ้งเห็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่เหตุเกิดทุกข์ นี่การดับทุกข์ นี่ทางไปสู่ความดับทุกข์และในที่สุดจะเข้าใจอย่างชัดแจ้งว่า นี่คืออาสวะทั้งหลาย เมื่อผู้ปฏิบัติรู้แจ้งเห็นจริงเช่นนี้จิตของท่านจะพ้นจากอาสวะทั้งหลาย จากกามตัณหา จากภวตัณหา และจากอวิชชา รู้ว่าตนพ้นจากกิเลสทั้งหลาย รู้ว่าไม่มีการเกิดอีกแล้ว ดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาที่จะต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว ในภพนี้ไม่มีอะไรจะต้องทำอีกแล้ว ซึ่งนำไปสู่ความเป็นพระอรหันต์ คือการบรรลุพระนิพพาน เรียกว่า อาสวักขยญาณ^{๓๔}

ดังนั้นจะกล่าวได้ว่า สมาธินทรีย์ สามารถพัฒนาให้เกิดปัญญาชัดตามความเป็นจริง ทำลายกิเลสได้ กล่าวคือ เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อนควรแก่การงาน ตั้งมั่นไม่หวั่น ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง ดังพระพุทธพจน์ “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิเถิด ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่น ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง”^{๓๕}

^{๓๔} พระ ดร.พี. วชิรญาณมหาเถระ, **สมาธิในพระพุทธศาสนา**, แปลโดย รองศาสตราจารย์ชูศักดิ์ ทิพย์เกสร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย, ม.ป.ป.), หน้า ๑๕-๒๑.

^{๓๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕/๑๗.

๔.๒.๓ การจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมกับบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันทิณญญา

ในหนังสือเนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก จำรูญ ธรรมดา ได้บรรยาย ขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ ได้มีการระบุว่า ทิณฺฐิจริต มันทบุคคลถูกจัดเป็น วิปจิตฺตญฺญู ถือทิณฺฐีเป็นสำคัญ บุคคลเช่นนี้มีเป็นบุคคลมีความคิด ทฤษฎีมาก จอมหลักการ คิดมาก จนเลยเถิดชอบคิดว่าสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ถูกต้อง บุคคลผู้เป็นทิณฺฐิจริต ผู้มีปัญญาน้อย ย่อมออกจากวัฏฏทุกข์ ด้วยอำนาจความเพียร หมายถึง การใช้ความเพียรเป็นอินทรีย์^{๓๖} ความเป็น มันทบุคคล เป็นเหตุให้ตรัสรู้ยาก ต้องใช้ความเพียรมาก เนื่องจากวิริยะที่ทำหน้าที่เป็นใหญ่หรือผู้นำธรรมอื่น ๆ จึงเรียกว่า วิริยอินทรีย์

ในหัวข้อนี้ ผู้ศึกษาจึงนำเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับ การเพิ่มพูนวิริยอินทรีย์ ทำให้เป็น การจัดการกับอินทรีย์ที่เหมาะสมสำหรับบุคคลประเภทนี้ คือ สัมมปธาน ๔ ซึ่งองค์ธรรมก็คือ วิริยะ ดังพระพุทธพจน์ว่า “พึงเห็นวิริยอินทรีย์ได้ในสัมมปธาน ๔ ประการ”^{๓๗} มีรายละเอียดดังนี้

สัมมปธาน ๔

สัมมปธาน ๔ ประการ คือ

๑. สังวรปธาน เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น
๒. ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ ละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
๓. กวานาปธาน เพียรเจริญหรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น
๔. อนุรักษนาปธาน เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และเจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบุลย์^{๓๘}

กล่าวได้ว่า ความเพียรนั้นได้ด้วยการปรารถนีสัมมปธาน ๔ หรือตัวสัมมปธาน ๔ นั้นเอง บางทีก็พูดให้สั้นลงว่า ความเพียรเพื่อละอกุศลธรรมและทำกุศลธรรมให้ถึงพร้อม การมีความ แข็งขันบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม หน้าที่ของวิริยะคือ การขกจิตไว้ (ปักคหะ) ความหมายสามัญว่า ความเพียรพยายาม มีกำลังใจก้าวหน้าไม่ทอดอຍ^{๓๙} เพราะมีความเพียรที่ไม่

^{๓๖} จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๒.

^{๓๗} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔๗๘/๒๘๗.

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๑.

^{๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๘๗๕.

หย่อนเกินไปไม่ถึงเกินไป ประคับประคองไว้เป็นอย่างดี จับใจความเกียดกร้านในประการทั้งปวง อริยมรรคย่อมเกิดขึ้นได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า

เพราะใช้ความเพียรกำจัดความหลับ
ความเกียดกร้าน การบิดกาย
ความไม่ยินดีและความเมืออาหาร
อริยมรรคจึงบริสุทธ์ได้^{๔๐}

จากพระพุทธพจน์เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงยืนยัน เมื่อมีความเพียรเป็นอินทรีย์ที่แก่กล้าย่อมมีพลังที่จะกำจัดความเกียดกร้าน กำจัดอกุศลธรรมทั้งปวงได้ จึงจะพบกับอริยมรรคอันบริสุทธ์ถึงความสุขอันเกษม กล่าวคือพระนิพพาน ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุเมื่อเจริญสัมมัปปธาน ๔ ประการ ทำสัมมัปปธาน ๔ ประการให้มาก ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน”^{๔๑}

๔.๒.๔ การจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมกับบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ จิปาถะ

ในหนังสือเนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก จำรูญ ธรรมดา ได้บรรยายขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ ได้มีการระบุว่า บุคคลประเภทนี้จัดเป็นทัญญูจิต อุตตะระ บุคคลผู้เป็นทัญญูจิต ผู้มีปัญญาเฉียบแหลม ย่อมหลีกเลี่ยงจากวิญญูทุกข์ด้วยปัญญินทรีย์ บุคคลประเภทนี้ออกจากวิญญูทุกข์โดยอาศัย อริยสัง^{๔๒} มีปัญญาเป็นอินทรีย์ ปฏิบัติได้ง่าย ตรัสรู้ได้ง่าย อาศัยปัญญินทรีย์แน่นอนเพราะมีปัญญามาก อาศัยอริยสัง คือไม่ต้องอาศัยธรรมอื่นแล้ว เช่น ไม่ต้องอาศัยความเพียรมาก ไม่ต้องอาศัยสมาธิเป็นใหญ่ ไม่ต้องอาศัยสติเป็นใหญ่ อันนี้ต้องอาศัยอริยสังซึ่งเป็นฐานเป็นอารมณ์ ซึ่งมีทั้งที่เป็นโลกียและ โลกุตระ^{๔๓}

ในหัวข้อนี้ ผู้ศึกษาจึงนำเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับ การเพิ่มพูนปัญญินทรีย์ ทำให้เป็นการจัดการกับอินทรีย์ที่เหมาะสมสำหรับบุคคลประเภทนี้ คือหลักปฏิบัติที่ทำให้เกิดปัญญาในพระพุทธศาสนาเรียกว่า วิปัสสนากรรมฐาน สิ่งที่ใช้ฝึกวิปัสสนาเรียกว่า วิปัสสนากัมม ๖ โดยย่อลงมาแล้วคือรูปนาม คือ ตัวกรรมฐาน ใช้ขณิกสมาธิในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จิตที่มีคุณภาพ

^{๔๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖/๑๕.

^{๔๑} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๖๕๑-๖๖๒/๓๖๐.

^{๔๒} จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๓.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

ด้วยขณิกสมาธิที่มีกำลัง เปรียบเหมือนกระจกเงาที่บุคคลขัดสีอยู่เสมอละอองธุลีในกระจกจะถูกเช็ดถูกล้างให้สะอาด เหลือเพียงความสะอาดของกระจกที่สะท้อนภาพข้างหน้าอย่างชัดเจน คือ เมื่อผู้ปฏิบัติมีสมาธิเช่นนี้แล้ว ก็จะเกิดปัญญาหยั่งรู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง โดยหยั่งรู้ถึงไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา การรับรู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริงอย่างนี้ เป็นปัญญาที่มีกำลังถึงความเป็นอินทรีย์ ปัญญาดังกล่าวเกิดจากสมาธิที่มีสติเป็นหลักในการปฏิบัติธรรม เรียกว่า ภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการอบรมจิต ทำให้เกิดปัญญาญาณแก่กล้าขึ้นสามารถดำเนินสู่จุดหมายปลายทางได้ ดังข้อความในอรรถกถาว่า “พระสังฆกรรมที่เกิดร่วมกับวิปัสสนาญาณเป็นต้น อันเป็นอารมณ์ของภาวนามยปัญญา ชื่อว่า ปฏิเวธสังฆกรรม”^{๔๔}

พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “พึงเห็นปัญญินทรีย์ได้ในอริยสัจ ๔ ประการ”^{๔๕} ในการปฏิบัติตามหลักอริยสัจนี้สิ่งที่สำคัญอย่างยิ่งคือ การรู้และทำหน้าที่ต่ออริยสัจแต่ละข้อให้ถูกต้อง ให้ อริยสัจแต่ละข้อสัมพันธ์ตรงกันกับหน้าที่หรือกิจต่ออริยสัจข้อนั้น มิฉะนั้นจะทำให้เกิดความผิดพลาดทั้งในความเข้าใจและการประพฤติปฏิบัติ

กิจในอริยสัจ คือ หน้าที่อันพึงทำต่ออริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง หรือหน้าที่ต่ออริยสัจข้อนั้น ๆ มี ๔ อย่าง ดังนี้

๑. ปริปัญญา การกำหนดรู้ เป็นกิจในทุกข์ หมายถึง การศึกษาให้รู้จักเข้าใจสภาวะที่เป็นทุกข์ตามที่มันเป็นของมันจริง ๆ คือ การทำความเข้าใจปัญหาและกำหนดขอบเขตของปัญหาให้ชัดเจน จัดเป็นขั้นเริ่มต้นที่จะช่วยในการดำเนินการขั้นต่อ ๆ ไปเป็นไปได้และตรงปัญหา

๒. ปหานะ การละ เป็นกิจในสมุทัย หมายถึงการกำจัดเหตุแห่งทุกข์ ทำสิ่งที่ เป็นสาเหตุแห่งทุกข์ให้หมดสิ้นไป คือ การแก้ไขกำจัดต้นตอของปัญหา

๓. สัจฉิกิริยา การทำให้แจ้ง เป็นกิจในนิโรธ หมายถึงการประจักษ์แจ้งหรือบรรลุถึง ภาวะดับทุกข์ คือ การเข้าถึงภาวะที่แก้ไขปัญหาได้เสร็จสิ้น ภาวะหมดปัญหา หรือภาวะปราศจาก ปัญหาบรรลุจุดหมายที่ต้องการ

๔. ภาวนา การเจริญ เป็นกิจในมรรค แปลตามตัวอักษรว่า การทำให้มีให้เป็นขึ้น คือ ทำให้เกิดขึ้นและเจริญเพิ่มพูนขึ้น หมายถึงการฝึกอบรมตามข้อปฏิบัติของมรรค การลงมือปฏิบัติ ตามมรรควิธีที่จะกำจัดเหตุแห่งทุกข์ คือ การกระทำวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย หรือการกำหนดวาง รายละเอียดวิธีปฏิบัติแล้วลงมือแก้ไขปัญหา

^{๔๔} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ธรรมภาคปฏิบัติ ๓**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๖๓.

^{๔๕} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๔๓๘/๒๘๓.

กิจทั้ง ๔ นี้ เป็นข้อที่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องและเสร็จสิ้นในอริยสัจ ๔ แต่ละอย่างให้ตรงข้อกัน ในการปฏิบัติจริงนั้น การจะทำหน้าที่ได้ถูกต้องนั้นต้องอาศัยความรู้หรือญาณ การรู้จักในอริยสัจเรียกว่า กิจญาณ เมื่อเอาญาณมาเชื่อมโยงอริยสัจแต่ละข้อเข้ากับกิจของมันก็จะเห็นเป็นลำดับขั้นตอนของการปฏิบัติ ได้ดังนี้

๑. กิจญาณในทุกข์ หมายถึง รู้สภาวะที่เป็นทุกข์ ซึ่งจะต้องรู้ตามสภาพที่แท้จริงของทุกข์ ถ้าจัดเป็นขั้น ได้แก่ ขั้นแกลงหรือสำรวจปัญหาที่จะต้องทำความเข้าใจและรู้ขอบเขต

๒. กิจญาณในสมุทัย หมายถึง รู้สิ่งที่เป็นสาเหตุแห่งทุกข์ ซึ่งจะต้องกำจัดเสีย ถ้าจัดเป็นขั้น ได้แก่ ขั้นสืบค้น วิเคราะห์ และวินิจฉัยมูลเหตุของปัญหา ซึ่งจะต้องแก้ไขกำจัดให้หมดสิ้นไป

๓. กิจญาณในนิโรธ หมายถึง รู้ภาวะดับทุกข์ ซึ่งจะต้องกระทำให้ประจักษ์แจ้ง ถ้าจัดเป็นขั้น ได้แก่ ขั้นเล็งรู้ภาวะหมดปัญหาที่เอาเป็นจุดหมาย ให้เห็นว่าการแก้ไขปัญหานั้นเป็นไปได้และจุดหมายนั้นควรเข้าถึงซึ่งต้องทำให้สำเร็จ พร้อมทั้งรู้ว่า การเข้าถึงจุดหมายนั้นจะสำเร็จหรือเป็นไปได้อย่างไร

๔. กิจญาณในมรรค หมายถึง รู้มรรคหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งต้องฝึกฝนปฏิบัติ ถ้าจัดเป็นขั้น ได้แก่ ขั้นกำหนดวางหรือรับทราบวิธีการ ขั้นตอน และรายละเอียดทั้งหลายในการแก้ไขกำจัดสาเหตุของปัญหานั้น ซึ่งต้องลงมือปฏิบัติหรือดำเนินการต่อไป

กิจญาณนี้เป็นอย่างหนึ่งในญาณ ๓ ที่เกี่ยวกับอริยสัจ ๔ ซึ่งท่านใช้เป็นหลักเกณฑ์สำหรับวัดความตรัสรู้ กล่าวคือ เมื่อใดรู้อริยสัจ แต่ละอย่างด้วยญาณครบทั้งสาม (รวมทั้งหมด ๑๒ รายการ) แล้ว เมื่อนั้น จึงชื่อว่า รู้อริยสัจหรือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว

ญาณ ๓ เรียกชื่อเต็มว่า ญาณทัสสนะ อันมีปริวัฏฏ์ ๓ หมายถึง การหยั่งรู้หยั่งเห็นครบ ๓ รอบ คือ

๑. สัจญาณ หยั่งรู้สัจจะ คือ ความหยั่งรู้อริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง ๆ ตามที่เป็น ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้โรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา

๒. กิจญาณ หยั่งรู้จัก คือ ความหยั่งรู้อริยสัจ ๔ แต่ละอย่างว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้ สมุทัยควรละเสีย เป็นต้นดังได้อธิบายแล้ว

๓. กตญาณ หยั่งการอันทำแล้ว คือ ความหยั่งรู้ว่ากิจอันจะต้องทำในอริยสัจ ๔ แต่ละอย่างนั้นได้ทำเสร็จแล้ว คือรู้ว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้ ก็ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยควรละ ก็ละได้แล้ว นิโรธควรทำให้แจ้ง ก็ได้ประจักษ์แจ้งแล้ว มรรคควรปฏิบัติ ก็ได้ปฏิบัติแล้ว

ปริวัฏฏ์ หรือวนรอบ ๓ นี้เป็นไปในอริยสัจ ๔ ครบทุกข้อ จึงรวมเป็นญาณทัสสนะ เรียกคำศัพท์ว่า มีอาการ ๑๒ หรือ ๑๒ รายการนั่นเอง พระพุทธเจ้าทรงมีญาณทัสสนะตามเป็นจริงใน

อริยสัจ ๔ ครอบปริวัฏ ๓ มีอาการ ๓๒ คือ ได้ความรู้แจ้งครบ ๑๒ รายการแล้ว จึงปฏิญาณพระองค์
ได้ว่า ทรงบรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว

อนึ่งมีข้อควรทราบเพิ่มเติมให้เห็นภาพกว้างออกไปดังนี้

๑. ทุกข์ คู่กับกิจคือ ปริญา หมายความว่า เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ ดังนั้น ทุกข์และ
ธรรมทั้งหลายที่อยู่ในจำพวกปัญหาหรือที่ตั้งแห่งปัญหา จึงรวมเรียกว่า ปริญาญยธรรม (ธรรมที่
ควรกำหนดรู้)

๒. สมุทัย คู่กับกิจคือ ปหานะ หมายความว่า เป็นสิ่งที่ควรละหรือกำจัด ดังนั้น ตัณหา
และธรรมจำพวกทำให้เกิดปัญหาเป็นสาเหตุของทุกข์ เช่น อวิชชา โลภะ โทสะ อุปาทาน เป็นต้น จึง
เรียกว่า ปหาตัพพธรรม (ธรรมที่ควรละ)

๓. นิโรธ คู่กับกิจคือ สัจฉิกิริยา หมายความว่า เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้งหรือควรบรรลु
ดังนั้น นิพพาน และธรรมจำพวกที่เป็นจุดหมายหรือเป็นที่แก้ปัญหาก็รวมเรียกว่า สัจฉิกาตัพพธรรม
(ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง)

๔. มรรค คู่กับกิจคือ ภาวนา หมายความว่า เป็นสิ่งที่ควรเจริญคือดำเนินการ ดังนั้น
มรรคามีองค์ ๘ และธรรมทั้งหลายที่เป็นพวกข้อปฏิบัติเป็นวิธีการเพื่อเข้าถึงจุดหมาย จึงรวมเรียกว่า
ภาเวตัพพธรรม (ธรรมที่ควรเจริญ)

ธรรมทั้งหมดหรือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงบรรดามี ย่อมรวมเข้าในประเภทใดประเภทหนึ่ง
แห่งธรรม ๔ จำพวกนี้ไม่มีเหลือ

ในมรรคาแห่งความดับทุกข์ ตั้งแต่หยาบจนถึงละเอียด ตั้งแต่ภายนอกจนถึงซึ่งใน
ภายใน พระพุทธองค์ ทรงแสดงธรรม ๔ ประเภทไว้ว่า “... บุคคลนั้นย่อมกำหนดรู้ธรรมที่ควร
กำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ย่อมละธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง ย่อมเจริญธรรมที่ควรเจริญ
ด้วยปัญญาอันยิ่ง ย่อมทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง...”^{๔๖} จัดเรียงตามอริยสัจทั้ง
๔ ได้ดังนี้

๑. ทุกข์ : ปริญาญยธรรม ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ได้แก่ อุปาทานชั้น ๕

๒. สมุทัย : ปหาตัพพธรรม ธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง ได้แก่ อวิชชาและภวตัณหา

๓. นิโรธ : สัจฉิกาตัพพธรรม ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง ได้แก่ วิชา และ

วิมุตติ

^{๔๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓๓/๔๕๒.

๔. มรรค : ภาเวตัพพธรรม ธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง ได้แก่ สมถะ และ วิปัสสนา^{๔๗}

จากที่กล่าวมาว่า ปัญญา หรือ ปัญญินทรีย์ เห็นได้ในอริยสัจ ๔ คือการรู้อริยสัจ ๔ ตามเป็นจริง ได้แก่ การมีปัญญา ความประกอบด้วยปัญญาที่ยังถึงความเกิดขึ้นและความเสื่อมสิ้นไป ซึ่งเป็นอริยะ ทำลายกิเลสได้ อันจะให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ หน้าที่ของปัญญา คือการเห็นความจริง (ทัสสนะ) ความหมายสามัญว่า ความรู้เข้าใจตามเป็นจริง รู้สิ่งที่ทำที่ปฏิบัติ หยั่งรู้เท่าทันสภาวะ ถ้ารู้ชัดแล้วก็สามารถตัดขาดจากภพทั้งปวงได้ ดังพระพุทธพจน์

เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ประการตามความเป็นจริง
เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไป
ในชาตินั้น ๆ ตลอดกาลยาวนาน
อริยสัจ ๔ ประการนี้เราและเธอทั้งหลายเห็นแล้ว
ภเวตติเรถอนได้แล้ว รากเหง้าแห่งทุกข์เราตัดขาดแล้ว
บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก^{๔๘}

๔.๓ กรณีศึกษาการจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมกับบุคคลแต่ละปฏิบัติ

๔.๓.๑ กรณีศึกษาการจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมของบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทาภิญญา

กรณีศึกษาการจัดการอินทรีย์ของบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทาภิญญา คือ กรณีพระจักขุบาล

ในกรณีพระจักขุบาลเถระ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ท่านได้ยกให้เป็นตัวอย่างไว้ว่า ภิกษุผู้ได้บรรลุธรรมพิเศษ ที่ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า ฟังเห็นเช่นของพระจักขุบาลเถระ ท่านถือเนสัชชิกฤตงค์ไม่นานตลอดพรรษาจนจักขุบอด ได้ความลำบาก ได้

^{๔๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓๓/๔๕๒-๔๕๓, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๕๐๑-๕๐๕.

^{๔๘} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐๕๑/๖๐๖.

บรรลุลักษณะพิเศษที่ซีกว่าพวกสหาย^{๔๕} ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้นำเสนอประวัติของพระจักขุบาลเถระ โดยย่อ ดังนี้

พระจักขุบาล เป็นบุตรของกุฎุมพีชื่อมหาสุวรรณชาวมืองสาวัดดี แคว้นโกศล มีน้องชาย ๑ คน เดิมตัวท่านชื่อ บาล ต่อมาเมื่อมีน้องชายจึงได้ชื่อใหม่ว่า มหาบาล แปลว่า บาลใหญ่ หรือบาลผู้ที่คู่กับจุลบาล ซึ่งแปลว่า บาลเล็ก หรือบาลผู้น้อง ต่อมาพ่อแม่ก็เสียชีวิตทรัพย์สมบัติมรดกของตระกูลจึงมาตกอยู่กับพี่น้องสองคนต้องช่วยกันดูแลรับผิดชอบ

ครั้งเมื่อได้ฟังธรรมนั้นที่พระพุทธองค์ทรงแสดง ตรัสเริ่มตั้งแต่อนุพุทฺธิกาคือ ทรงพรรณนาเรื่องทาน ศีล สวรรค์ โทษความเลวทรามและความเศร้าหมองแห่งกามทั้งหลาย และอานิสงส์ในเนกขัมมะคือความออกจากกามหมายถึงการออกบวชเป็นพระนั่นเอง จึงคิดว่า บุตรและธิดาก็ดี โภคสมบัติก็ดี ย่อมไปตามผู้ไปสู่ปรโลกหาได้ไม่แม้สรีระร่างกายก็ไปกับตัวไม่ได้ จะมีประโยชน์อะไรของเราด้วยการอยู่ครองเรือน เราจักบวช สรูปแล้วก็คือ ท่านก็ได้บวชสมาใจปรารถนาเมื่อบวชแล้วก็ศึกษาข้อวัตรปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ระเบียบวินัยของพระ ๕ พรรษาแล้ว จึงเรียนเอาวิปัสสนากรรมฐานจนชำนาญแล้วชักชวนภิกษุเป็นเพื่อนร่วมเดินทางไปเพื่อบำเพ็ญเพียรวิปัสสนากรรมฐานได้ ๖๐ รูป เดินทางไปไกลถึง ๑๒๐ โยชน์ จากเมืองสาวัดดี

ท่านตั้งใจบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานอย่างแรงกล้าโดยการถือธุดงค์ข้อเนกขัมมกัณฑ์ถือการไม่นอนเป็นวัตร คือตลอด ๓ เดือนในพรรษานั้น ท่านไม่นอนเลยจะอยู่ในอิริยาบถ ๓ ท่า คือ ยืน เดิน นั่ง เท่านั้นในท้ายที่สุดแล้ว เดือนที่ ๒ ก็มีปัญหาเรื่องสายตาเพราะทำความเพียรอย่างจริงจังตลอดคืนยันรุ่ง และไม่ยอมหยุดตามทีหมอบอก ที่สำคัญก็คือยาคินนั้นต้องนอนหยุดและหยุดเพียงครั้งเดียวเท่านั้นก็สามารถรักษาโรคตาแบบนี้ได้ แต่นิสัยของอริยสาวกย่อมเป็นผู้เด็ดขาดในด้านการทำความเพียรเพื่อฆ่ากิเลสมากกว่าที่จะเป็นห่วงเป็นใยต่อสรีระร่างกายของตน พอเดือนสุดท้ายในพรรษาท่านก็ตาบอดสนิทพร้อมกับการดับสิ้นของกิเลสในช่วงมัชฌิมยามล่วงไปคือ หลังตี ๒ พระจักขุบาลสำเร็จเป็นพระอรหันต์ประเภทสุกขวิปัสสกะ^{๔๖}

จากตัวอย่าง พบว่า ท่านพระจักขุบาล จากการที่ท่านได้ฟังธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นการแสดงตั้งแต่เริ่มแรกคือ แสดงอนุพุทฺธิกาคือ ผู้ศึกษามีความเห็นว่าเป็นการบ่มอินทรีย์ไปในตัว เพราะเกิดแรงศรัทธาอย่างแก่กล้ามีอชฌาศัยโน้มไปหาพระนิพพาน จากการศึกษพบว่า ธรรมคาบुकคลประเภทศรัทธามากจะทำให้มีปัญหาน้อยขาดการใคร่ครวญด้วยสติปัญญา แต่มี

^{๔๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๕๐.

^{๔๖} แหล่งที่มา http://www.mbu.ac.th/index.php?option=com_content&view=article&id=412&Itemid=0 [๒๐ ตุลาคม ๒๕๕๔], พ.ศ.๒๕๕๔. (ไทย) ๒/๓/๔๔๒-๔๔๗.

ศรัทธาที่จะปฏิบัติตามพระศาสดาว่าต้องได้ผลจริง เห็นผลจริง ดังนั้นจึงเชื่อมั่นและตั้งใจในการปฏิบัติทำให้ท่านสามารถบรรลุผลได้แต่เป็นไปด้วยความยากลำบาก ดังเช่นตัวอย่างพระจักขุบาลท่านมีความมุ่งมั่นตั้งใจลงมือปฏิบัติอย่างจริงจังแม้ประสบกับความลำบากแต่ก็ไม่ย่อท้อต่อการปฏิบัติทำให้ถึงจุดหมายปลายทางได้ในที่สุด

และอีกกรณีตัวอย่างของพระอรหันต์ที่เป็นผู้มีอินทรีย์ที่ได้สมควรที่เป็นประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทาภิญา ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่ามีความสอดคล้องในทำนองเดียวกัน ซึ่งท่านพระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ) ได้ยกตัวไว้ว่า ทุกขาปฏิบัติ ทันทาภิญา คือปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า เช่น กิษณัฐรูปหนึ่งท่านเจริญกรรมฐานอยู่ถึง ๒๕ ปี ตั้งแต่วัยสาว ๆ จนแก่หง่อม แม้ใจจะสงบสักขณะหนึ่งยังไม่มีแต่อาศัยความเชื่อมั่นว่า ธรรมะเหล่านี้พระพุทธรเจ้าได้ตรัสรู้และทรงแสดงไว้ มีคนปฏิบัติได้สำเร็จผลมาเป็นอันมาก ท่านก็เพียรพยายามด้วยความทุกข์ทรมาน ตะเกียกตะกายปีนป่ายขึ้นไปหาสถานที่สงบ และที่สุดก็บรรลุรอดเป็นพระอรหันต์ได้^{๕๑} โดยนับเดียวกันนี้ผู้ศึกษาจะได้ยกตัวอย่างกรณี พระสัพปาเถระ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

พระสัพปาเถระ บวชมาได้ ๒๕ พรรษายังไม่เคยได้รับความสงบใจ แม้ชั่วเวลา ลัดนิ้วเลย เพราะถูกกามราคะรบกวน คิดดังนั้นก็ร้องไห้คร่ำครวญไม่ยอมออกจากวิหารและคิดว่าไม่ควรลาสิกขาแต่คิดฆ่าตัวตาย เมื่อนำอาวุธมาเพื่อที่จะฆ่าตัวตาย ขณะที่นำมีดมาจ่อคอเพื่อจะตัดเส้นเอ็นขาดก็เกิดโยนิโสมนสิการเห็นโทษเกิดความเบื่อหน่ายในสังขาร จิตก็หลุดพ้นในขณะนั้นนั่นเอง^{๕๒}

นี่ก็เป็นอีกหนึ่งตัวอย่างที่ผู้ศึกษามีความเห็นว่าเป็นประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทาภิญา ซึ่งมีแนวแน่แก่การปฏิบัติมาตลอด ๒๕ พรรษา ซึ่งแสดงได้ว่าการจัดการกับอินทรีย์ซึ่งเป็นการปรับและอบรมอินทรีย์มาเป็นเวลานานพอสมควร จากในกรณีที่เป็นผู้อดทนมุ่งมั่นต่อการปฏิบัติ จึงจะประสบผลสำเร็จได้ ดังนั้นกรณีพระสัพปาเถระนี้ก็เช่นเดียวกัน ผู้ศึกษาจึงมีความเห็นว่าเป็นประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทาภิญา

^{๕๑} พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), **ธรรมปริทรรศน์ ๒**, หน้า ๒๔๑.

^{๕๒} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๐๕-๔๑๐/๔๐๕-๔๑๐.

๔.๓.๒ กรณีศึกษาการจัดการอินทรีย์ที่เหมาะสมของบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา

กรณีศึกษาการจัดการอินทรีย์ของบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ จิปปาภิญญานั้น คือกรณีพระโสณโกฬิวิสะ

ในกรณี พระโสณโกฬิวิสะ พระเทพคิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ) ได้ยกให้เป็นตัวอย่างไว้ว่า ทุกขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา คือ ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว ยกตัวอย่าง เช่น ภิกษุบางองค์อาจจะปฏิบัติก็มีภูฐานด้วยความลำบาก ทุกข์ทรมาน ตัวอย่างเช่น พระโสณโกฬิวิสะ เคนจงกรมจนเท้าแตกเลือดโชกไหลเปื้อนสถานที่จงกรม พอพระพุทธเจ้าเสด็จมาแนะนำการปฏิบัติเหมือนกับพิน ๓ สาย คือห้อยเกินไปติดไม้ดั่ง ดึงเกินไปติดเข้าขาด พอดี ๆ จึงคิดได้เสียดใจเพราะ ท่านก็ปฏิบัติตามสายกลาง ไม่นานก็บรรลุอรหัตต์เป็นพระอรหันต์^{๕๓} ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้นำเสนอประวัติของพระโสณโกฬิวิสะโดยย่อดังนี้

พระโสณโกฬิวิสะ เกิดในวรรณไวศยะ ในตระกูลเศรษฐี เมืองจำปา แคว้นอังคะ มีชื่อเดิมว่า โสณะ ซึ่งแปลว่า ทองคำ เพราะท่านมีผิวพรรณสวยงามตั้งแต่เกิด ส่วนคำว่า “โกฬิวิสะ” เป็นชื่อโคตร บิดาชื่ออุสภเศรษฐี ท่านโสณะ เป็นผู้มีความชำนาญในการคิดพิน เป็นคนสุขุมลมาชาติ มีความละเอียดอ่อน ได้รับการเลี้ยงดูอย่างดี บิดามารดาได้สร้างปราสาท ๓ ฤดูให้อยู่ให้คนรับใช้จัดอาหารประณีต ข้าวสาลีที่นำมาหุงต้องเป็นชนิดดีเลิศและนับว่าแปลกกว่าคนทั่วไปก็คือ ที่ฝาเท้าทั้งสองของท่านมีขนงอกลักษณะพิเศษ คุณแก้วมณีและแก้วกฤษณทัต คุณสัมพัศฝ้ายที่ชื่ออย่างดี ๗ ครั้ง

ในครั้งแรกที่ได้ฟังธรรมเทศนาก็ยังไม่บรรลุคุณวิเศษใด ๆ จึงคิดว่า “การที่ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์อย่างยิ่งเหมือนสังข์ที่ขัดดีแล้ว มิใช่กระทำได้ง่าย” จึงขอบรรพชาอุปสมบท เมื่อโสณโกฬิวิสะได้รับการบรรพชาอุปสมบทในพุทธสำนัก และเมื่อท่านอุปสมบทได้ไม่นาน ท่านก็อยู่ ณ ป่าสิดวัน ท่านปรารถนาความเพียรอย่างยิ่ง เคนจงกรมจนเท้าทั้งสองแตก สถานที่เคนจงกรมเปื้อนเลือดคูดที่ฆ่าโค

เริ่มบำเพ็ญสมณธรรม ท่านรู้ตัวดีว่า ท่านเป็นคนละเอียดอ่อน ความสุขจะไม่ทำให้บรรลุมรรคผลได้ จึงบำเพ็ญสมณธรรมด้วยวิธีทรมานตนเองให้ลำบาก ท่านจึงอธิษฐานที่จะยืนและจงกรมเท่านั้น

เบื้องต้นเคนจงกรมอย่างหนักบนพื้นดินขรุขระจนเท้าแตก มีโลหิตไหลออกมา ต่อมาเมื่อเท้าเดินไม่ไหว ก็พยายามจงกรมด้วยเข่าบ้าง มือบ้างจนในที่สุดทั้งเข่าและมือก็แตกอีก แต่กระนั้นก็ยังไม้อาจทำคุณวิเศษใด ๆ ให้บังเกิดขึ้นได้ จนทำให้ท่านคิดจะสึกเป็นคฤหัสถ์

^{๕๓} พระเทพคิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), **ธรรมปริทรรศน์ ๒**, หน้า ๒๔๒.

พระศาสดาทรงทราบความปริวิตกของพระเถระ จึงเสด็จโดยมีภิกษุแวดล้อมไปใน
สุสานสี่ตะวัน ทอดพระเนตรเห็นที่จิงกรมเปื้อนเลือด ทรงประทานโอวาทพระเถระโดยอุปมาดัง
พิน ๓ สายความว่า

เวลาสายพินของเธอตั้งกินไป พินของเธอมีเสียงใช้การได้หรือ ... เวลาสายพินของเธอ
หย่อนกินไป พินของเธอมีเสียงใช้การได้หรือ ... เวลาสายพินของเธอไม่ตั้งไม่หย่อนกินไป
จึงอยู่ในระดับที่พอเหมาะ พินของเธอมีเสียงใช้การได้หรือ ... เช่นเดียวกัน ความเพียรที่
ปรารถนารออย่างยิ่ง ย่อมเป็นไปเพื่อความฟุ้งซ่าน ความเพียรที่หย่อนกินไป ย่อมเป็นไปเพื่อ
ความเกียจคร้าน ฉะนั้น เธอจงตั้งความเพียรให้พอดี จงปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน จงถือเอา
นิमित ในความเสมอกันนั้น^{๕๔}

เมื่อรับพระโอวาทแล้วท่านพระโสณะได้ตั้งความเพียรให้พอดี ปรับอินทรีย์ให้เสมอ
กัน และถือเอานิमितในความเสมอกันนั้น ได้หลีกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศกาย
และใจ ไม่นานนัก ท่านพระโสณะได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย^{๕๕}

จากตัวอย่าง พระโสณโกปิวิสะ พบว่า ตรงกับประเภทคณหาจริตที่มีปัญญามาก
เพราะ ท่านคนละเอียดอ่อน ความสุขจะไม่ทำให้บรรลุมรรคผลได้ จึงบำเพ็ญสมณธรรมด้วยวิธี
ทรมาณตนเองให้ลำบาก แต่เมื่อมีการปรับอินทรีย์ที่เสมอกัน โดยท่านได้ “ถือนิमितที่เสมอกันนั้น”
ในการทำความเพียร ท่านจึงได้บรรลุมรรคผล พระอรรรถกถาจารย์ท่านอธิบายว่า ถือเอานิमित
หมายถึง สมถนิमित วิปัสสนานิमित มัคคนิमित และผลนิमितเกิดขึ้น^{๕๖} โดยนัยนี้ผู้ศึกษามีความเห็น
เป็นการสอดคล้องกันกับการที่ได้ศึกษา เนื่องจากผู้ที่เป็นคณหาจริต จึงต้องใช้สมาธิเป็นหลัก
เจริญวิปัสสนาโดยมีฉานเป็นที่อาศัย คือ เจริญวิปัสสนาโดยมีฉานเป็นบาท ทำให้ก้าวหน้าในการ
ปฏิบัติสามารถบรรลุมรรคผลได้

นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างอีกหนึ่งกรณี ที่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณว-
โรรส ได้ยกตัวอย่างไว้ว่า เกี่ยวลักษณะของบุคคลประเภท ทุกขาปฏิบัติ จิปปาภิญา คือหมายเอา
ความปฏิบัติของภิกษุผู้ได้บรรลุธรรมพิเศษ ที่ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็วพียงเห็นในกรณีที่ภิกษุผู้

^{๕๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๓/๓-๘.

^{๕๕} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๒-๒๔๓/๑-๘, บรรณจบ บรรณรุจิ, อธิติมหาสาวก, หน้า ๒๘๒-๒๘๐,
สถาบันบันลือธรรม, ๘๐ พระอรหันต์ ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๘๕๒, สถาบัน
บันลือธรรม, อธิติมหาเถระสาวก ๘๐ พระอรหันต์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๑๖๕.

^{๕๖} สารตฤฎีกา (บาลี) ๓/๒๔๓/๓๕๓, อ้างใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๓/๘.

อาพาธ ได้เสวยทุกขเวทนาเกล้าคือเอาเป็นอารมณ์ พอได้บรรลุธรรมพิเศษแล้วก็ดับจิต ที่เรียกว่าชีวิตสมัสสิ^{๕๑} ในกรณี ผู้ศึกษาขอยกตัวอย่างในกรณีของท่านพระโคธิกะ มีรายละเอียดดังนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้น ท่านพระโคธิกะอยู่ที่วิหารกาฬศิลาข้างภูเขาสิลิสี

ครั้งนั้น ท่านพระโคธิกะเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร เจริญสมณธรรมอยู่และได้บรรลุเจโตวิมุตติอันเป็นโลกีย์ คือ ฌานสมาบัติ แต่ต่อมาภายหลังท่านได้เสื่อมจากฌานนั้น และได้ทำการบำเพ็ญอยู่อย่างนั้น เมื่อได้สำเร็จฌานและพบกับความเสื่อม อยู่ถึง ๖ ครั้ง แม้ครั้งที่ ๗ ท่านก็ยังบำเพ็ญอยู่ ท่านพระโคธิกะได้มีความคิดดังนี้ว่า ตัวท่านได้รับความเสื่อมจากเจโตวิมุตติชั่วคราวมาถึง ๖ ครั้งแล้วจึงนำศีลธรรมมาฆ่าตัวตาย คือตัดก้านคอ และได้บรรลุพร้อมกับชีวิตดับลงนั่นเอง^{๕๒}

ต่อมา พระพุทธองค์เสด็จเข้าไปยังวิหารกาฬศิลา ข้างภูเขาสิลิสี พร้อมด้วยภิกษุจำนวนมาก ได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระโคธิกะนอนคอบิดอยู่บนเตียง พระพุทธองค์ตรัสว่า

นักปราชญ์ผู้ใดสมบรูณ์ด้วยปัญญา
มีปกติเพ่งพินิจ ยินดีในฌานทุกเมื่อ
พากเพียรอยู่ตลอดวันและคืน ไม่เสียดายชีวิต
ขณะกองทัพมัจจุแล้ว ไม่กลับมาสู่ภพใหม่
นักปราชญ์นั้น คือ โคธิกกุลบุตร
ได้ถอนตัณหาพร้อมทั้งราก ปรินิพพานแล้ว^{๕๓}

จากพระพุทธพจน์เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ได้ทรงยืนยันถึงการบรรลุอรหัตผลพร้อมกับการดับชีวิตของท่านพระโคธิกะ

^{๕๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒**, หน้า ๕๐.

^{๕๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๕/๑๕๕/๒๐๕.

^{๕๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๕/๒๐๕-๒๐๗.

๔.๓.๓ กรณีศึกษาการจัดการอินทรีย์ที่เหมาะสมของบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติทา ทันทาภิญาญา

กรณีศึกษาการจัดการอินทรีย์ของบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติทา ทันทาภิญาญา คือ กรณี พระจูพนกเถระ

ในกรณีของพระจูพนกเถระ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ยกตัวอย่างไว้ว่า เกี่ยวกับลักษณะของบุคคลประเภท สุขาปฏิบัติทา ทันทาภิญาญา คือ หมายถึงความ ปฏิบัติของภิกษุผู้ได้บรรลุนิพพานพิเศษ ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า ฟังเห็นเช่นของภิกษุเรียน กัมมัฏฐานไม่ถูกแก่จริต ไม่ได้บรรลุนิพพานมานาน กว่าจะได้เรียนกัมมัฏฐานถูกแก่จริต^{๖๐} ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงได้นำเสนอประวัติของพระจูพนกเถระ โดยย่อ ดังนี้

พระจูพนก เป็นพี่น้องกับท่านพระมหาปันถก พระมหาปันถกเป็นส่วนพระ- จูพนกเป็นน้อง เกิดในวรรณะจัณฑาล เนื่องจากบิดากับมารดาเป็นคนต่างวรรณะกัน บิดาเป็นคน วรรณะศูทร ส่วนมารดาเป็นคนวรรณะไวศยะ ซึ่งเป็นธิดาเศรษฐีราชคหะในเมืองราชคฤห^{๖๑}

หลังจากบวชได้ ๔ เดือน ท่านถูกพระมหาปันถกถูกพี่ชายขับไล่ให้สึกเพราะ ตลอดเวลาที่ผ่านมานั้นท่านท่องจำคาถา (คำร้อยกรอง) ไม่ได้เลยแม้แต่บทเดียว ท่านเสียใจมากจึงจะ ไปสึก เช้าวันนั้นพระพุทธรเจ้าเสด็จมาปลอบและพาท่าน ไปนั่งอยู่หน้าพระคันธกุฎี แล้วทรง ประทานผ้าขาวให้ผืนหนึ่ง ทรงสอนให้ท่านดูดวงอาทิตย์กลางลูปผ้าขาว พร้อมทั้งนิกบิกรรมว่า “ผ้าเช็ดฝุ่น ผ้าเช็ดฝุ่น”(รโฆหรณ รโฆหรณ)

วิธีปฏิบัติดังกล่าว เรียกได้ว่า เป็นกรรมฐานที่พระพุทธรองค์ทรงประทาน ได้ถูกอุปนิสัย ท่าน เพราะเมื่อลูบไป ๆ ผ้าก็เริ่มสกปรกทีละน้อย ๆ จนมีสภาพเหมือนผ้าเช็ดหม้อข้าว ใน ขณะเดียวกันความรู้ของท่านก็แก่กล้าขึ้นตามลำดับ จนทำให้ท่านมองเห็นความสิ้นความเสื่อมของ สังขารได้ชัดเจน ท่านพิจารณาเปรียบเทียบจิตเหมือนผ้าขาว ซึ่งเดิมที่สะอาดแต่มาสกปรกไปเพราะ อาศัยร่างกายนี้เอง จึงแสดงให้เห็นว่าเป็นของไม่เที่ยง ท่านพิจารณาอยู่อย่างนั้นจนกระทั่งจิตสงบ บรรลุนิพพาน ออกจากฌานแล้วก็อาศัยฌานนั้นเองเป็นพื้นฐานเจริญวิปัสสนาต่อไป ท่านเจริญสมณะ สลัดกับวิปัสสนาอยู่อย่างนั้น จนเกิดความรู้แจ้ง ได้บรรลุอรหัตตผลหน้าพระคันธกุฎีนั้นเอง^{๖๒}

จากกรณีตัวอย่าง พระจูพนก ที่แสดงให้เห็นว่า ท่านมีปัญหาบ่อย และได้กรรมฐาน ไม่ถูกจริตทำให้เห็นผลจากการปฏิบัติช้า แต่เมื่อได้รับกรรมฐานที่ถูกจริต จึงเป็นการปฏิบัติแบบ สบาย ๆ และสามารถบรรลุคุณวิเศษในพระศาสนาได้

^{๖๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *ธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒*, หน้า ๕๐.

^{๖๑} *บรรณฉบับ บรรณรุจิ, อสีติมหาสาวก*, หน้า ๘๔.

^{๖๒} *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๘๑.

๔.๓.๔ กรณีศึกษาการจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมของบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติทา จิปปาภิญญา

กรณีศึกษาการจัดการอินทรีย์ของบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติทา จิปปาภิญญา คือ กรณีพระพาหิยะ

ในกรณีพระพาหิยะ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ยกตัวอย่างไว้ว่า เกี่ยวกับลักษณะของบุคคลประเภท สุขาปฏิบัติทา จิปปาภิญญา คือหมายเอาความปฏิบัติของภิกษุผู้ได้บรรลุนิยามพิเศษที่ปฏิบัติสะดวก ทั้งรู้ได้เร็ว ฟังเห็นเช่นของพระพาหิยะ ผู้ได้ฟังธรรมเทศนาของพระศาสดาในระหว่างทางก็ได้บรรลุนิยามพิเศษ^{๖๓} ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้นำเสนอประวัติของท่านพระพาหิยะ โดยย่อ ดังนี้

พระพาหิยะ เกิดในวรรณะไวสยะ ในตระกูลกวมพีตระกูลในแคว้นพาหิยะ ท่านเกิดในตระกูลพ่อค้าที่ทำเรือสุปปารกะ เป็นครอบครัวที่ถึงความรุ่งเรืองในพาณิชย์กรรม มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก ท่านชื่อพาหิยะ เพราะเกิดในพาหิยรัฐ ต่อมาท่านนุ่งผ้าทำด้วยไม้ จึงชื่อว่า ทารุจิยะ ประกอบอาชีพค้าขายตามตระกูล เนื่องจากมีภูมิลำเนาอยู่แถบฝั่งทะเล ตระกูลของท่านจึงประกอบการค้าขายทางเรือ โดยเดินเรือบรรทุกสินค้าไปขายที่สุวรรณภูมิ เมืองท่าเรือสำคัญเมืองหนึ่งที่ท่านเดินเรือผ่านไปมาอยู่เป็นประจำ คือ ท่าเรือสุปปารกะ

วันหนึ่งทะเลเกิดมรสุม คลื่นซัดเรืออัปปางขณะเดินทางเข้าไปเขตท่าเรือสุปปารกะ ลูกเรือตายหมด ท่านพาหิยะคนเดียวเท่านั้นที่รอดจากเหตุการณ์ครั้งนี้จากนั้นก็ได้อาศัยเรือเล็กตัวท่านนุ่งห่มเปลือกไม้ ชาวบ้านต่างคิดว่าเป็นพระอรหันต์ จึงได้อำนาจและยกย่องนับถือ ทำให้ท่านสามารถมีชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข ต่อมาพาหิยะก็สำคัญผิดไปว่าพฤติกรรมของท่านที่เป็นอยู่คือ พฤติกรรมของพระอรหันต์ เมื่อเปลือกไม้เหี่ยวแล้วก็ไม่ยอมห่มผ้าอื่น ด้วยเกรงว่าความเป็นพระอรหันต์จะเสื่อมและลาภสักการะลดลง ท่านเลี้ยงชีวิตอยู่อย่างนี้จนอยู่มาวันหนึ่งพระมหาพรหมองค์หนึ่ง ผู้เคยเป็นสหายเก่าที่เคยปฏิบัติธรรมร่วมกันในอดีตชาติกับพาหิยะ ได้ลงมาเตือนสติว่าท่านไม่ใช่พระอรหันต์ และการปฏิบัติของท่านก็ไม่ใช่ทางที่ถูกต้องและได้บอกข่าวว่า พระอรหันต์ที่แท้จริงอุบัติแล้ว พระองค์คือพระพุทธเจ้า ประทับอยู่ที่วัดเชตะวัน ในเมืองสาวัตถี แคว้นโกศล

พาหิยะ ได้ฟังคำเตือนสหายเก่าดังนั้นแล้วเกิดความสลดใจในการกระทำของตนเอง รู้สึกสำนึกผิดเลิกละการกระทำนั้น และเกิดความปีติอย่างแรงกล้ารีบเดินทางจากท่าเรือสุปปารกะด้วยอาการรีบร้อน มุ่งสู่เมืองสาวัตถี ซึ่งมีระยะทางถึง ๑๒๐ โยชน์ (๑๕๒ กิโลเมตร) โดยพักคืนเดียวก็มาถึงเมืองสาวัตถี ขณะนั้นพระพุทธเจ้ากำลังเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในตัวเมืองพอดี

^{๖๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒, หน้า ๕๐.

ท่านไปที่วัดเชตะวันและได้ทราบจากพระในวัดว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปบิณฑบาตในตัวเมือง จึงรีบลาจากพระมุ่งหน้าเข้าไปในเมืองสาวัตถี เหตุที่ท่านทางรีบร้อนเช่นนี้ก็เพราะไม่มั่นใจว่าในชีวิตของท่านหรือของพระพุทธเจ้าจะอยู่ได้นานเพียงไร ชั่วเวลาเพียงครู่เดียวนี้อาจตาย หรือพระพุทธเจ้าอาจปรินิพพานก็ได้ หากเป็นเช่นนี้แล้วก็จะพลาดโอกาสการฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าด้วยความคิดดังกล่าว จึงทำให้ท่านรีบออกตามหาพระพุทธเจ้าทั่วเมืองสาวัตถี จนที่สุดก็มาพบขณะที่พระพุทธเจ้ากำลังเสด็จพุทธดำเนินอยู่กลางถนน ทันทิที่เห็นพระพุทธเจ้าก็เกิดปีติท่วมทันถลาเข้าไปหมอบกราบแทบพระบาทของพระพุทธเจ้า พลังทูลขอให้พระองค์ทรงแสดงธรรมให้ฟังถึง ๓ ครั้ง พระพุทธองค์ทรงเห็นว่า ท่านพาหิยะมีอุปนิสัยสมควรฟังธรรมได้จึงได้แสดงธรรม

พระพาหิยะพิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าพิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนอย่างย่อ ๆ ท่านได้บรรลุอรหัตผลทันทีที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจบ จากนั้นจึงทูลขอบวชพระพุทธเจ้าทรงรับสั่งให้ท่านหาบาตรและจีวรมาก่อน^{๖๔} เพราะยังมีจีวรไม่ครบ ท่านเดินหาผ้ากำลังดึงขึ้นผ้าทั้งหลายจากกองขยะ ลำดับนั้น อมนุษย์ผู้มีเวรกันมาแต่ก่อน เข้าสิงร่างของแม่โคลูกอ่อนตัวหนึ่ง ขวิดท่านให้เสียชีวิต^{๖๕}

ในกรณีพระพาหิยะ พระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย พาหิยะทวารุจิริยะเป็นผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ดำเนินตามธรรมที่สมควรแก่ธรรม ทั้งไม่ทำให้เราลำบาก เพราะเหตุแห่งการแสดงธรรม ภิกษุทั้งหลาย พาหิยะทวารุจิริยะปรินิพพานแล้ว^{๖๖}

จากตัวอย่างของท่านพระพาหิยะทวารุจิริยะ เป็นตัวอย่างของผู้มีปัญหามาก และเป็นผู้ที่มีอินทรีย์ที่ข่มมาแก่กล้าแล้ว เมื่อได้ฟังธรรมเพียงเล็กน้อยบนถนน ท่านก็บรรลุอรหัตเป็นพระอรหันต์ในขณะนั้น เรียกว่าปฏิบัติสะดวกทั้งรู้ได้เร็ว โดยนัยนี้พระเทพคิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ) ได้ชี้แจงไว้ว่า สาเหตุที่ปฏิบัติง่ายอีกทั้งบรรลุได้เร็วนั้นเป็นเพราะพื้นฐานทางบารมี อินทรีย์ อธิมุตติ อธิยาศัยและคุณธรรมภายใน มีสมาธิ ฌาน เป็นต้น แก่กล้า อุปมาเหมือนผีที่กัณฑ์หนองรอกการบ่งด้วยหนามพอนามไปแตะหน้อยเดียวหนองก็ออกมาแล้ว

^{๖๔} บรรณจบ บรรณรุจิ, อลิติมหาสาวก, หน้า ๒๕๕.

^{๖๕} สถาบันสันติธรรม, ๘๐ พระอรหันต์ ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๑๔๘.

^{๖๖} พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๗.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง "ศึกษาหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท" ผู้วิจัยได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ ๓ ประการ ได้แก่ เพื่อศึกษาหลักปฏิบัติ ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อศึกษาการปรับอินทรีย์ ๕ ให้สมดุลในพระพุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาค้นคว้าเอกสารจากคัมภีร์พระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถา รวมไปถึงตำรา งานวิทยานิพนธ์หรืองานวิจัยต่าง ๆ ของนักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา ซึ่งได้บทสรุปและ ข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับศึกษาหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ด้วยวิธีดังกล่าวนี้ ทำให้พบประเด็นตอบสนองสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

(๑) จากการศึกษาหลักปฏิบัติ ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาความหมายของปฏิบัติ ๔ พบว่า ปฏิบัติ ทั้งความหมายตามรูปศัพท์ ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์รุ่นต่อมารวมถึงจากทรรศนะของวิชาการในยุคปัจจุบันต่างก็ให้ความหมาย ในทำนองเดียวกัน คือ การปฏิบัติ โดยมีการจำแนกปฏิบัติที่มีความแตกต่างแห่งการปฏิบัติเพื่อสิ้น อาสวะกิเลส ๔ ประการ เรียกว่า ปฏิบัติ ๔ ได้แก่

๑) ทุกขาปฏิบัติ ทันทิภาณูญา คือ ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า

๒) ทุกขาปฏิบัติ จิปปาณูญา คือ ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว

๓) สุขขาปฏิบัติ ทันทิภาณูญา คือ ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า

๔) สุขขาปฏิบัติ จิปปาณูญา คือ ปฏิบัติสะดวก ทั้งรู้ได้เร็ว

การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นในพระพุทธศาสนาเรียกว่า การปฏิบัติกรรมฐาน และพบว่า ในปฏิบัติ ๔ ที่เป็นการปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นหรือการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นการปฏิบัติของบุคคล ๓ จำพวก ที่สามารถบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา ในแต่ละบุคคลในปฏิบัติ ๔ โดยที่มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ บุคคล ๓ จำพวกที่โดยสงเคราะห์ลงในแต่ละปฏิบัติ จำแนกได้ ดังนี้

๑) ทุกขาปฏิบัติทา ทนธาภิญา เป็นพวกเนยบุคคล ธรรมเนียมที่เป็นสัปปายะ คือ วิปัสสนานำสมณะ

๒) ทุกขาปฏิบัติทา จิปปาภิญา และสุขาปฏิบัติทา ทนธาภิญา เป็นพวกวิปจิตัญญบุคคล ธรรมเนียมที่เป็นสัปปายะ คือ สมณะและวิปัสสนาที่ประกอบรวมกัน

๓) สุขาปฏิบัติทา จิปปาภิญา เป็นพวก อุคฆฏิตัญญ ธรรมเนียมที่เป็นสัปปายะ คือ สมณะนำวิปัสสนา

(๒) จากการศึกษาการปรับอินทรีย์ ๕ ให้สมดุลในพระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาความหมายของอินทรีย์ ทั้งความหมายตามรูปศัพท์ ในพระไตรปิฎกและ คัมภีร์รุ่นต่อมารวมถึงจากทรรศนะของวิชาการในยุคปัจจุบันต่างก็ให้ความหมายที่ออกมาใน ทิศทางเดียวกัน คือ ธรรมที่มีความเป็นใหญ่ มีความเป็นใหญ่ในหน้าที่ตน หรือ มีหน้าที่รับผิดชอบ ในเรื่องนั้น ๆ เมื่อแปลความออกมาแล้วในเรื่องการแสดงความเป็นใหญ่ ความมีอำนาจ เป็นธรรมที่มีอำนาจยิ่งใหญ่ในการปราบปรามอกุศลธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับอินทรีย์ทั้งหลาย สำหรับงานวิจัยนี้จะกล่าวถึง อินทรีย์ คือหมวดธรรมที่เกี่ยวข้องกับความสมดุลแห่งอินทรีย์ ๕ ประการ คือ

๑) สัทชินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธา มีลักษณะของความเชื่อมั่น มีความสำคัญคือความ อำนาจในการกำจัดอัสสทธิยะ (ความไม่เชื่อ)

๒) วิริยอินทรีย์ อินทรีย์คือวิริยะ มีลักษณะการอุปถัมภ์ค้ำจุนไว้ของความเพียรไม่ให้ กุศลธรรมเสื่อมสูญไป มีความสำคัญคือ มีอำนาจในการกำจัด โกสัชชะ (ความเกียจคร้าน)

๓) สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ มีการระลึก (การไม่พินเพื่อน) มีการเข้าไปประคองไว้เป็น ลักษณะแนบชิดอารมณ์ มีหน้าที่ไม่หลงลืม มีความสำคัญคือ มีอำนาจในการกำจัดปมาทะ (ความ ประมาท)

๔) สมาชินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ มีลักษณะแสดงถึงความบริสุทธิ์แห่งจิต ความตั้งมั่น ของจิต และ ความควรแก่การงานของจิต มีความสำคัญคือ มีอำนาจในการกำจัดวิกเขปะ (ความ ฟุ้งซ่าน)

๕) ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา มีลักษณะแห่งการรู้ การเห็น การรู้แจ้งแทงตลอด ตามที่เป็นจริง เป็นแสงสว่างที่กำจัดความมืด มีความสามารถตัดปัญหาหรือดับทุกข์ มีความสำคัญ คือมีอำนาจในการกำจัดสัมโมหะ (ความหลง)

ในเรื่องการปรับอินทรีย์ พบว่า การปรับอินทรีย์มีความสำคัญในการปฏิบัติกรรมฐาน เป็นอย่างยิ่ง จากการศึกษาตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์รุ่นต่อมาตลอดจน นักวิชาการในยุคปัจจุบันนั้น ได้ชี้แจงถึงเรื่องการปรับอินทรีย์เพื่อให้ได้ความสมดุลออกมาใน

รูปแบบและมีแนวทางเดียวกัน กล่าวคือ ถ้าอินทรีย์อย่างหนึ่งอย่างใดแรงกล้าเกินไป และอินทรีย์อื่นยังอ่อนอยู่ อินทรีย์อื่นเหล่านี้ก็จะเสียความสามารถในการทำหน้าที่ของตน เช่น ถ้าศรัทธาแรงไป วิริยะก็ทำหน้าที่ที่ยกจิตไม่ได้ สติก็ไม่สามารถดูแลจิต สมาธิก็ไม่สามารถทำจิตให้แน่วแน่ ปัญญา也不能เห็นตามความเป็นจริง ต้องลดศรัทธาด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาสภาวะแห่งธรรม หรือ มนสิการในทางที่ไม่เป็นการเพิ่มกำลังให้แก่ศรัทธา ตามหลักทั่วไปในการปรับอินทรีย์มีหลักการปรับอินทรีย์ให้เสมอกันเป็นคู่ ๆ กล่าวโดยสรุป คือ การปรับอินทรีย์ให้สมดุล คือ เป็นการปรับอินทรีย์เสมอกันเป็นคู่ ๆ กล่าวคือ ปรับศรัทธาให้เสมอกับปัญญา และปรับปัญญาให้เสมอกับศรัทธา ปรับวิริยะให้เสมอกับสมาธิ และปรับสมาธิให้เสมอกับวิริยะ ส่วนสตินั้นยังมีเท่าไรก็ยิ่งดี ไม่มีคำว่าเกินเป็นตัวกลางประสานได้ทุกธรรม เมื่อมีการฝึกฝนอบรมอินทรีย์ทั้ง ๕ ให้สมดุลสม่ำเสมอจะทำให้ปฏิบัติธรรมก้าวหน้าและถึงจุดหมายปลายทางได้รับประโยชน์สูงสุดในพระพุทธศาสนา กล่าวคือ พระอรหันต์ และการที่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ซึ่งถือได้ว่าเป็นบุคคลผู้ผ่านการอบรมมโนอินทรีย์ที่ได้สมดุลครบถ้วนบริบูรณ์เรียบร้อยแล้ว

(๑) จากการศึกษาเรื่องหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาพบว่า ลักษณะอินทรีย์ของบุคคลในแต่ละปฏิปทานั้น แสดงถึงการมีอินทรีย์ ๕ ที่ปรากฏแก่กล้าจะทำให้บรรลุได้เร็วเป็นฉิบปาทิปัญญา ส่วนผู้มีอินทรีย์ ๕ ที่ปรากฏนั้นอ่อนจะบรรลุได้ช้าเป็นทันทิปัญญา อีกทั้งพบว่าการจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมกับบุคคลในแต่ละปฏิปทานั้นมีหลักธรรมที่มีส่วนในการสนับสนุนเกื้อกูลต่อการปฏิบัติ โดยสรุปดังนี้

๑) ทุกขาปฏิปทา ทันทิปัญญา เป็นบุคคลที่มีอินทรีย์ ๕ ที่ปรากฏว่าอ่อน และเมื่อปฏิบัติธรรมแล้วมักพบกับความลำบากในระหว่างการปฏิบัติ อีกทั้งเป็นผู้โง่เงา ไม่มีปัญญา ต้องมีความมุ่งมั่นในการปฏิบัติ หลักธรรมที่มีส่วนในการสนับสนุนเกื้อกูลต่อการปฏิบัติในบุคคลนี้ คือ สติปัญญา ๔ ในกรณีศึกษาเกี่ยวกับการจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมกับบุคคลประเภทนี้ คือ พระจักษุบาลเถระ

๒) ทุกขาปฏิปทา ฉิบปาทิปัญญา เป็นบุคคลที่มีอินทรีย์ ๕ ที่ปรากฏว่าแก่กล้า การจัดการกับอินทรีย์ของบุคคลประเภทนี้ปฏิบัติยากแต่ว่าบรรลุเร็ว บุคคลประเภทนี้ตอนปฏิบัติมักเป็นทุกข์มีอะไรมารบกวนอยู่เสมอ คือมีความหมายว่า มีธรรมที่เป็นปฏิปักษ์มารบกวนแต่สามารถบรรลุได้เร็วเข้าถึงเร็วด้วยอำนาจหรือพลังแห่งสมาธิอินทรีย์ ดังนั้น หลักธรรมที่มีส่วนในการสนับสนุนเกื้อกูลต่อการปฏิบัติในบุคคลนี้ คือ สมถกรรมฐาน หลักปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อให้เกิดสมาธิ คือ ฌาน ๔ ในกรณีศึกษาเกี่ยวกับการจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมกับบุคคลประเภทนี้คือ พระโสณโกปิวิสะ

๓) สุขปฏิบัติ ทันทิณญาณ เป็นบุคคลที่มีอินทรีย์ ๕ ที่ปรากฏว่าอ่อน บุคคลประเภทนี้ เป็นแบบผู้มีปัญญาอ่อนแต่ไม่พบกับความลำบากในการปฏิบัติ อาศัยอำนาจแห่งความเพียรด้วยวิธีปฏิบัติที่สะดวกสบายแต่ได้มรรคผลช้า บุคคลที่มีปัญญาอ่อนประเภทนี้ต้องใช้ความเพียรให้มากกว่าหลักธรรมที่มีส่วนในการสนับสนุนเกื้อกูลต่อการปฏิบัติในบุคคลนี้ คือ สัมมัตถิยาน ๔ ในกรณีศึกษาเกี่ยวกับการจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมกับบุคคลประเภทนี้คือ พระจุฬินทร

๔) สุขปฏิบัติ ขิปปานิณญาณ เป็นบุคคลที่มีอินทรีย์ ๕ ที่ปรากฏว่าแก่กล้า บุคคลประเภทนี้มีปัญญามาก ปฏิบัติได้ง่าย ตรัสรู้ได้ง่าย การปฏิบัติไม่ต้องอาศัยความเพียรมาก ไม่ต้องอาศัยสมาธิเป็นใหญ่ ไม่ต้องอาศัยสติเป็นใหญ่ หลักธรรมที่มีส่วนในการสนับสนุนเกื้อกูลต่อการปฏิบัติในบุคคลนี้ คือ อริยสัจ ๔ ในกรณีศึกษาเกี่ยวกับการจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมกับบุคคลประเภทนี้คือ พระพาหิยะ

ดังนั้นสรุปว่า หลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนานั้นมีความเกี่ยวข้องกัน โดยภาพรวม ประเด็นสำคัญคือการจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมกับหลักปฏิบัติ ๔ นั้นทำให้เกิดความบริบูรณ์และได้สมคุณแห่งอินทรีย์ซึ่งเป็นผลของการปฏิบัติ แม้จะเป็นการปฏิบัติที่แตกต่างกันแต่จุดหมายปลายทางที่ได้เหมือนกัน คือการบรรลุมรรค ผล นิพพาน ตัดวิญญูสงสารได้ตลอดกาล

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษา พบว่า หลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีความหมาย ประเภท และลักษณะรวมถึงแง่มุมที่มีความหลากหลาย และยังเป็นเสมือนเครื่องชี้วัด เพื่อแสดงถึงความเป็นพระอรหันต์ซึ่งเป็นผู้มีอินทรีย์ที่บริบูรณ์และได้สมคุณเรียบร้อยแล้ว

ดังนั้นผู้ศึกษาจึงมีข้อเสนอแนะในการทำวิจัยในครั้งต่อไป คือ

๑. ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของหลักปฏิบัติ ๔ กับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒. ศึกษาวิเคราะห์หลักปฏิบัติ ๔ ของภิกษุณีในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลชั้นปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๕๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, ๒๕๓๕.

ข. ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

จําริญ ธรรมดา. เหน็ดติฎฐิปปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.

จำลอง ดิษยนิช. วิปัสสนากรรมฐานและชาวอัครมณ. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์แสงศิลป์, ๒๕๔๓.

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ธรรมภาคปฏิบัติ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

บรรณจบ บรรณรุจิ. อตีติมหาสาวก. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

บุญมี แทนแก้ว. พุทธปรัชญาเถรวาท. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๕.

ป. หลงสมบุญ. พจนานุกรมบาลี-ไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๕.

พันตรี ป. หลงสมบุญ. พจนานุกรม มคธ-ไทย. กรุงเทพมหานคร : อาทรการพิมพ์, ๒๕๔๐.

พระคณธสาราภิงศ์. โพธิปักขิยธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๐.

พระครูสมุห์โพธิ์ จนฺทสีโล. **ธรรมภาคปฏิบัติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๕๑.

พระครูเกษมธรรมทัต (หลวงพ่อสุรศักดิ์ เขมรสี). **บณวิธีแห่งธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๒.

_____. **วิปัสสนาภูมิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. พระนครศรีอยุธยา : บริษัทบุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒.

พระ ดร.พี. วชิรญาณมหาเถระ. **สมาธิในพระพุทธศาสนา**. แปลโดย รองศาสตราจารย์ชูศักดิ์ ทิพย์ เกสร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย, ม.ป.ป..

พระเทพคิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ). **ธรรมปริทรรศน์ ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘,ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ อธิบายศัพท์และแปลความหมายคำวัดที่ชาวพุทธควรรู้**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.

_____. **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ เลียงเชียง, ๒๕๕๐.

พระธรรมธีรราชหมานูณี (โชคก ญาณสิทธิ ป.ธ. ๘). **คู่มือสอบอารมณ์กรรมฐาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

_____. **ทาง ๗ สาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____. **ทางไปนิพพาน**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____. **ประวัติพระธรรมธีรราชหมานูณี (โชคก ป.ธ.๘) และ วิถีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน**. ฉบับพิมพ์เป็นธรรมทานโดยนายไวยกรณ์ จงแจ่มและคณะ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๕๔.

_____. **โพชฌงค์ ๗ ประการ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

_____. **โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____. **วิปัสสนากรรมฐาน (มหาสติปัญญา)**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๘.

พระธรรมบาลเถระ. เนตติอรรถกถา. แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิวังศ์. นครปฐม : ห้าง
หุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอเซ็นเตอร์, ๒๕๕๑.

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตาณ โณ). การพัฒนาจิต. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๕.

พระพุทธโฆสเถระ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อจา อาสภ
มหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : ธนาพรส จำกัด, ๒๕๕๑.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). ปฏิบัติธรรมให้ถูกต้อง. พิมพ์ครั้งที่ ๘๕. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๓.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑). พิมพ์ครั้งที่
๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____. พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๕). ภูมิวิลาสินี. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า,
๒๕๓๗.

พระมหาอุเทน ปัญญาปริทัตต์. วิปัสสนาวิถี. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา,
๒๕๔๘.

พระมหาสมปอง มุทิโต. คัมภีร์อภิธานวรรณาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

พระโสภณมหาเถระ(มหาสีสยาตอ). วิปัสสนานัย เล่ม ๑. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิ-
วังศ์. นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอเซ็นเตอร์, ม.ป.ป..

พระอาจารย์ ดร. ภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหากรรมญาณจริยะ. จตุตถาโร สติปัญญา. พิมพ์
ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๕๑.

พระอนุชธาจารย์. อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี. แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์. พิมพ์ครั้งที่
๑. กรุงเทพมหานคร : ประยูรสาส์นไทย จำกัด, ๒๕๕๒.

พุดดาจารย์วิพุธ โยคะ รัตนรังสี. แว่นส่องพระศาสนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนส ไตร์,
๒๕๒๕.

พุทธทาสภิกขุ. **ธรรมโฆษณัรธานุกรม (ฉบับย่อ)**. กรุงเทพมหานคร : ภาพการพิมพ์ จำกัด.

๒๕๓๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท

นานมีบุ๊คส์พับเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

สถาบันสันติธรรม. **๘๐ พระอรหันต์ ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป..

สถาบันสันติธรรม. **อสีติมหาสาวก ๘๐ พระอรหันต์**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป..

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร). **มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร :

ธรรมสภา, ม.ป.ป..

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๘.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

เสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์. **พุทธวิปัสสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลง-

กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

แสง จันทร์งาม. **พุทธศาสนาวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด,

๒๕๔๔.

(๒) วิทยานิพนธ์

นางสาวอัมพร จันทร์ตัน. “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติคุณธรรมกับการบรรลุนิพพานใน

พระพุทธานุชาเถรบาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศึกษามหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย

มหาจุฬาราชวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระมหาเข้มทอง ดนฺติปาโล (ฤทธิคือ ไกร). “ศึกษาการปฏิบัติกรรมฐานตามแนวของพระครูโพธิ-

สารคุณ (ประยงค์ อุปลวณฺโณ)”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศึกษามหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย

มหาจุฬาราชวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระมหาณิพนธ์ มหาสมุทฺธิโต (แสงแก้ว). “การศึกษาเปรียบเทียบแนวการปฏิบัติกรรมฐานของ

หลวงปู่เทยวัน จิตตสุโข และพุทธทาสภิกขุ”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศึกษามหาบัณฑิต.

บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาราชวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหานุญชิต สูดโปรง. “ศึกษาวิเคราะห์คุณสมบัติของพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา เถรวาท”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๖.

พระมหาอำนาจ อานนุโท. “การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระสาธิต โปธาเศษ. “วิธีการเพิ่มสติในทริยให้แก่วิปฏิบัติกรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๓.

พระสุภีร์ สูดสงวน. “วิเคราะห์วิธีการปรับอินทรีย์ให้สมดุลในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑.

แม่ชีระวีวรรณ ทุมมจารินี. “การศึกษาสภาญาณเบื้องต้นของผู้เข้าปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ณ สำนักวิปัสสนากรรมฐานวัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

(๒) อินเทอร์เน็ต

แหล่งที่มา <http://www.mbu.ac.th/index.php?option...d=412&Itemid=0> [๒๐ ตุลาคม ๒๕๕๔].

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ/นามสกุล	:	นางยุวเรศ พลชา
วัน/เดือน/ปีเกิด	:	วันศุกร์ที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๖
สถานที่เกิด	:	บ้านเลขที่ ๒๒ หมู่ ๕ ต.น้ำจั้น อ.เซกา จ.หนองคาย
มารดาบิดา	:	นางสุวรรณณี - นายวิจิตร ลีทอง
การศึกษา	:	พ.ศ. ๒๕๒๓ – ๒๕๒๕ ประถมศึกษา ๑-๖, โรงเรียนบ้านดงกะพุง หนองคาย
	:	พ.ศ. ๒๕๒๕ – ๒๕๓๒ มัธยมศึกษา ๑-๓, โรงเรียนเซกา อ.เซกา หนองคาย
	:	พ.ศ. ๒๕๓๒ – ๒๕๓๕ ปวช. ช่างอิเล็กทรอนิกส์, วิทยาลัยเทคนิคขอนแก่น ขอนแก่น
	:	พ.ศ. ๒๕๓๕ – ๒๕๓๗ ปวส. ช่างอิเล็กทรอนิกส์, วิทยาลัยเทคนิคหนองคาย หนองคาย
	:	พ.ศ. ๒๕๔๐ – ๒๕๔๓ ศิลปศาสตรบัณฑิต (รัฐศาสตร์), คณะรัฐศาสตร์(เอกบริหารรัฐ- กิจ) มหาวิทยาลัยรามคำแหง กรุงเทพมหานคร
ประสบการณ์การทำงาน	:	พ.ศ. ๒๕๓๗ – ๒๕๓๙ ช่างซ่อมบำรุง, บริษัท สหยูเนี่ยน จำกัด (มหาชน) จ.ชลบุรี
	:	พ.ศ. ๒๕๓๙ – ๒๕๔๖ Technician, บริษัท ซิเลทติกา จำกัด (มหาชน) จ.ชลบุรี
	:	ปัจจุบัน แม่บ้าน
ที่อยู่ปัจจุบัน	:	๓/๑๐๖ หมู่ ๒ ต. ตะเคียนเตี้ย อ.บางละมุง จ. ชลบุรี